

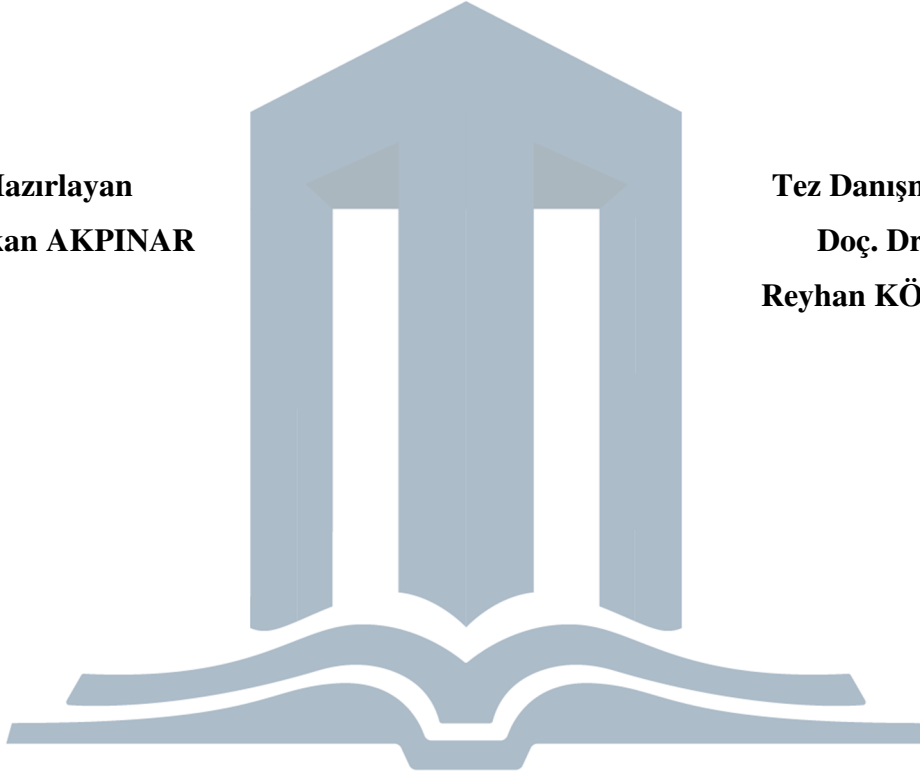
**T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**MISIR VE HİTİT DEVLETLERİ'NİN SURİYE POLİTİKASI
(MÖ 15.-11. YÜZYILLAR)**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Mertkan AKPINAR**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr.
Reyhan KÖRPE**

Çanakkale 2019

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Mısır ve Hitit Devletleri’nin Suriye Politikası (MÖ 15.-11. Yüzyıllar)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

(Tarih) 19.07.2019

(İmza)

Adı ve SOYADI

Mertkan AKPINAR

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Mertkan AKPINAR'a ait M.Ö. 15. Yüzyıldan 11. Yüzyıla Mısır-Hitit İlişkileri adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Prof. Dr.
Mehmet Ali KAYA

Doç. Dr.
Reyhan KÖRPE
(Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi
Aytun YAZGI

Dr. Öğr. Üyesi
Mithat ATABAY

Dr. Öğr. Üyesi
Veysi AKIN

Tez No : 10280242
Tez Savunma Tarihi : 19.07.2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

06.08/2019

ÖZET

MISIR VE HITİT DEVLETLERİ’NİN SURİYE POLİTİKASI

(MÖ 15.-11. YÜZYILLAR)

Adı geçen bu çalışmada, günümüzü de ilgilendiren bir konuyu ele alıyoruz. Hitit-Mısır ilişkileri yalnızca iki devlet arasında yaşanan gelişmelerden ibaret olmamış, MÖ II. Binyılda Levant bölgesinde yer alan diğer krallıkları da yakından ilgilendirmiştir. Başta Yamhad olmak üzere Mukiş, Ugarit ve Mitanni-Hurri Krallıkları’nın bölgedeki gücü ve Kenan Ülkesi’ndeki yerel beylerin varlığı iki büyük krallığın bölgedeki yayılmacı politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra Akkad İmparatorluğu’ndan sonra güçlenen Babil ve Asur Devletleri’nin de Mısır-Hitit ilişkilerindeki yeri ve önemi dikkat çekmektedir. Hem Mısır hem de Hitit Krallıkları kendi topraklarında birliklerini oluşturduktan sonra ilk hedefleri uluslararası ticaret yolları üzerinde egemenlik kurmak olacak; bu bağlamda Mısır kuzeye Kenan Ülkesi’ne, Hititler de güneye açılarak bugünkü Suriye topraklarına ilerleyeceklerdir. Özellikle iki devletin de Yeni Krallık Dönemi, bölgedeki rekabetin hızla arttığı hatta gergin olduğu ve bunun sonucunda askeri mücadelelerin yaşandığı dönem olacaktır. Bölgenin ekonomik zenginliği başta insan gücü olmak üzere dokuma, kereste ve lüks eşyaların üretilmesi her iki devletinde dikkatini çekmekteydi. Öyle ki, bu iki devletin bölge egemenliği için mücadele etmesi ve ardından yazılı tarihe en önemli kaynağı bırakacak olan antlaşmayı imzalamaları, coğrafyanın iki taraf için vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Antlaşmanın yapılmasına zemin hazırlayan olaylar ve antlaşmadan sonra bölgede neler yaşandığı kaynaklara dayanarak anlatılmaya çalışılır. Her ne kadar yazılı kaynaklarımız yetersiz olsa da başta Mısır ve Hitit saraylarında ki arşivler olmak üzere, diğer devletlerin saray arşivleri, bölgede yaşanan gelişmeleri bize yansıtmaktadır. Arşiv kaynakları dışında ünlü gezginlerin ve tarihçilerin araştırmaları da bize konu hakkında bilgi sunmaktadır. Bu tez çalışmasıyla, hala büyük sıkıntıların yaşandığı bu coğrafyanın, tarih boyunca ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışılır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Antik Mısır, Antik Levant, Hurriler, Babil-Kassit Krallığı, III. Thutmose, I. Şuppiluliuma, II. Muvattali, II. Ramses, Kadeş Antlaşması, III. Hattuşili.

ABSTRACT

THE SYRIAN POLICY OF EGYPT AND HITTITE STATES

(15th-11th Centuries BC)

In this study, we are dealing with a topic that concerns today. Hittite-Egyptian relations not only between the two states consists of the development of liveable, other kingdoms situated in the Levante region were also interested closely in BC. II. Millennium. At first Yamhad including Mukish holds Ugarit and Mitanni-Hurrian Kingdoms power in the region and the local lads in the Land of Canaan an important place in the presence of two great kingdoms expansionist policies in the region. Both Egypt and Hittite Kingdoms After creating the first target will be to establish sovereignty over its own territory union international trade routes; In this context, Egypt northward to Canaan, the Hittites also will advance to the south was opened today Syrian territory. In particular, the two states in the New Kingdom era, competition is increasing rapidly in the region will be strained and even periods of military struggle as a result of it. The region's economic prosperity is mainly woven, including manpower, the production of timber and luxury goods was to draw the attention of both states. So much so, that to fight for the sovereignty of the two states, and then to sign a treaty that will leave the most important source of written history shows that geography is indispensable for both sides. After the events that led to the making of treaties and treaty tried to explain what the regions are experiencing citing sources. Although our meager though written sources, including archives in Egypt and the Hittites in the palace, the palace archives of other states, developments experienced in the region reflects us. Archive research resources outside of the famous explorer and historian offers us information about the topic. With this thesis, this region is still experiencing great difficulties, it tries to tell you how important throughout history.

Key Words: Hittites, Ancient Egypt, Ancient Levant, Hurrians, Babylon-Kassites Kingdom, Thutmose III, Shuppiluliuma I, Muvattali II, Ramesses II, Treaty of Kadesh, Khattushili III.

ÖNSÖZ

Kızılırmak kavsinin içinde yer alan Hitit Krallığı ile Nil Irmağı'nın kuzey vadisinde tarih sahnesine çıkan Mısır Krallığı, Ön Asya'nın egemenliği için mücadele etmişlerdir. İki devletin, günümüz Suriye ve Doğu Akdeniz coğrafyasında mücadelesi, bizi 21. Yüzyıldaki olaylara götürmektedir. İşte bu yüzden araştırılmayı bir o kadar önemli kılmaktadır. Bu coğrafya hakkında çalışmak isteyen bir akademisyen ya da araştırmacı için konu bağlamı açısından bu çalışma dikkat çekecektir.

Her ne kadar elimizdeki kaynakların azlığı, tarihi olayları yansıtmamızda yetersiz olsa da mevcut bilgiler Mısır ve Hitit Devletleri'nin nasıl bir politika izlediklerini az çok göstermektedir. Öyle görünüyor ki daha fazla araştırma ve daha fazla çalışmamız gerekmektedir. Bu konuda sıkıntı yaşayacağımız kanısında değilim çünkü hem Anadolu'da yer alan arkeolojik kalıntılar hem de Eski Levant coğrafyasında araştırılamayan kalıntıların bize iki devlet arasındaki ilişkiler hakkında ya da bölgedeki diğer gelişmeler hakkında birçok bilgi sunacağı anlaşılmaktadır.

Mevcut bilgiler ve yeni yapılan kazılar sonrasında ortaya çıkacak olan bilgilerin bir araya gelmesiyle Mısır-Hitit ilişkilerinin seyri ve bölgenin durumu aydınlanmış olacaktır. Böylece eksik ya da hatalı olan parçaları da düzeltme olanağı bulacağız. Bu konuda ortaya çıkmış ilk eserler ve makalelerden, en güncel çalışmalara kadar her türlü bilgi gözden geçirilerek bu tez çalışması ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma aynı zamanda, ilk başta Mısır-Hitit ilişkileri olmak üzere Ön Asya'yı ilgilendirecek olan diğer devletlerarası ilişkileri araştırarak olan akademisyen ve bu konuda meraklı olan araştırmacılara da ön ayak olma niyeti içindir.

Bu çalışmayı yaparken her türlü fikir alış-verişine açık olan tez danışmanım Doç. Dr. Reyhan Körpe'ye teşekkür ve saygılarımı sunuyorum.

Mertkan Akpınar

Çanakkale

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
EKLER LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM HİTİT DEVLETİ'NİN TARİHİ

1.1. Hitit Devleti Hakkında İlk Bilgilerimiz	4
1.2. Hattiler Döneminde Anadolu'da Ortam, Çekişmeler ve Hititler	7
1.3. Hitit Devleti'nin Kuruluşu ve Suriye'yle İlk Temaslar	10

İKİNCİ BÖLÜM ESKİ MİSİR TARİHİ

2.1. Sülaler Döneminde Mısır'da Siyasi ve Askeri Durum	16
2.2. Eski Mısır'ın Filistin ve Suriye Politikası	24
2.3. Mısır-Hitit İlişkilerinin Başlaması ve Yaşanılan Gelişmeler	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ESKİ MİSİR-HİTİT İLİŞKİLERİNDE SURİYE'NİN ÖNEMİ

3.1. Mısır-Hitit Çekişmesi Öncesi Suriye	38
3.2. Mısır-Hitit'in Suriye Mücadelesinin Başlaması	43
3.3. Suriye'deki Yerel Kralların Mısır-Hitit Politikası	51
3.4. İki Büyük Gücün Suriye Egemenliği İçin Savaşması ve Bölgede Barışın Sağlanması İçin Yaşanılan Gelişmeler	57
3.4.1. Kadeş Savaşı'na Giden Süreç	62
3.4.2. Kadeş Barışı'na Giden Yol	68
3.4.3. Deniz Halkları İstilasına Kadar Hitit ve Mısır'ın Bölgedeki Rolü ...	71
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	79
KAYNAKÇA	83

EKLER	97
ÖZGEÇMİŞ	133

KISALTMALAR

A.S.A.E.	: Annales du Service des Antiquites de L'Egypte
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi
B.A.S.O.R.	: Bulletin of the American Schools of Oriental Research
B.M.S.A.E.S.	: British Museum Studies in Ancient Egypt & Sudan
C.	: Cilt
C.A.H.	: Cambridge Ancient History
C.T.H.	: Catalogue des textes hittites
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
EA.	: El Amarna
KBo.	: Keilchrifttexte aus Boghazköi
KUB.	: Keilschrifturkunden aus Boghazköi
MÖ	: Milattan Önce
No	: Numara
P.	: Part
R.S.	: Tablets from Ras Shamra
R.S.L.	: Ras Shamra, Louvre (Textes)
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Vol.	: Volume

EKLER LİSTESİ

- Levha 1:** II. Binyılda Doğu Akdeniz Dünyası
- Levha 2:** Orta ve Geç Tunç Çağı'nda Suriye ve Filistin Coğrafyası
- Levha 3:** M.Ö. II. Binyılda Mezopotamya ve Suriye
- Levha 4:** Asur Ticaret Kolonileri Döneminde kullanılan ticari güzergâhlar
- Levha 5:** Hititler Döneminde Anadolu ve Kuzey Suriye
- Levha 6:** Hattuşaş
- Levha 7:** Ugarit (Ras Shamra) Güneyden Bakış
- Levha 8:** Mari (Tell El-Hariri)
- Levha 9:** Ebla (Tell Mardikh)
- Levha 10:** Megiddo Antik Kenti
- Levha 11:** Byblos (Gubla)
- Levha 12:** Mitanni ve Çevresi
- Levha 13:** Antik Mısır
- Levha 14:** Orta Krallık ve Çevresi
- Levha 15:** II. Amenemhet
- Levha 16:** Yeni Krallık Dönemi
- Levha 17:** III. Thutmose'nin Suriye Seferi
- Levha 18:** III. Thutmose Kenanlı Mahkûmlar
- Levha 19:** Mitanni Kralı Tuşratta'nın IV. Amenhotep'e gönderdiği mektup
- Levha 20:** III. Amenhotep
- Levha 21:** IV. Amenhotep
- Levha 22:** Tell El-Amarna (Akhetaten)
- Levha 23:** Amurru Kralı Aziru'nun IV. Amenhotep'e gönderdiği mektup
- Levha 24:** Firavun Tutankhamon ve Kraliçe Ankhesemon

Levha 25: Hitit Kralı II. Murşili tarafından anlatılan Mısır Kraliçesi'nin I. Şuppiluliuma'ya gönderilen mektubun yer aldığı tablet

Levha 26: II. Murşili'nin Ugarit'te bulunan mührü

Levha 27: Gubla Valisi Rid-Addi'nin mektubu

Levha 28: Firavun I. Seti'nin Suriye Seferi

Levha 29: I. Seti Kadeş Kenti'ne saldırırken

Levha 30: Kadeş Savaşı'nın seyri

Levha 31: II. Ramses Kadeş'te ok atarken tasvir edilirken

Levha 32: Kadeş Barış Antlaşması

Levha 33: II. Ramses ile Hitit Prenses'in evliliği

Levha 34: IV. Tudhaliya

Levha 35: III. Ramses'in Medinet Habu'daki Deniz Halkları İstilasına üzerine Suriye'ye yaptığı seferlerin tasfiri

Levha 36: Karkamış Valisi İni-Teşup'un Ugarit Kralı'na gönderdiği mektup ve mühür

GİRİŞ

M.Ö. II. Binyılda, Suriye ve Mezopotamya coğrafyası bölgede varlığını sürdürmek isteyen devletler için çok önemli bir konumdaydı. İran Platosu'ndan Akdeniz limanlarına giden yolları barındıran Mezopotamya-Suriye ticaret yolları, Anadolu-Mısır-Kıbrıs yollarının kesiştiği, önemli ve kıymetli eşyalara (kereste, kalay, mücevher gibi) gerek duyan devletlerin egemenlik altına almak istediği coğrafya durumundadır. İlk başta Akkad İmparatorluğu'nun Suriye ticaret yolları üzerinde egemenlik kurmaya çalışması, ardından da Ammur Babil Krallığı'nın Mezopotamya'da üstünlüğü ele geçirme çalışmaları hatta sonraki dönemde Pers İmparatorluğu'nun bile dikkatini çekecektir. Doğu Akdeniz ticari yollarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İşte bu bağlamda, her ne kadar Mezopotamya'nın geleneksel güçlerinden ve bölgeye uzak olmalarına rağmen bölgesel imparatorluğa dönüşen, Nil Nehri'nin iki yakasında güçlenen Mısır ile Anadolu'da ilk başta Kızılırmak kavisinde (Pithana ile Anitta'nın mücadeleleri) birliğini sağlayan ve sonra çevresindeki yerel beyleri, otoritesi altında yöneten Hitit Devleti'nin, Suriye ticaret yolları üzerindeki egemenlik mücadelesi ve bölge devletleriyle ilişkileri dikkat çekmektedir. Öyle ki, verimli ovaların da Kuzey Suriye ve Dicle-Fırat Vadisi'nde yer alması bölgeyi daha cazip hale getirmektedir.

Bu verimli ve ulaşımı kolay ovalara egemen olan yerel krallıkların ticarete egemen olması da bir yandan bölgede siyasi çekişmelere sebep olduğu gibi büyük devletlerinde, başta Mısır ve Hitit olmak üzere bu krallıklar üzerinde kendi safına çekecek gücü bulmasına zemin hazırlamaktaydı. Bunun dışında bu bölgeye egemen olmak isteyen başka devletlerde yer almaktaydı. Mitanni ile Asur Krallığı da bölgenin ekonomik gücünden payını almanın peşindeydi. Mısır ile Hitit Devleti'ni yerel kralların yanı sıra bölgedeki diğer güçleri de kendi yanlarına çekmenin peşinde olacaklar.

Mısır, Orta Krallık Dönemi'nden itibaren Filistin ve Suriye ile yakından ilgilenmeye başlayacak, Hititler ise Anadolu'daki siyasi bütünlüğünü sağladıktan hemen sonra Suriye'nin kuzeyine doğru akınlara başlayacaktır. Hatta Hititler hızlı bir şekilde ilerleyerek, kadim Babil Ülkesi'nden geriye kalan ekonomik gücü de toplayacaktır. Her ne kadar iki devlet gerileme dönemleri yaşasa da Suriye politikasından vaz geçmediği görülmektedir.

Öyle ki, MÖ 14. Yüzyılda iki devlet tekrar eski gücüne kavuşunca ilk hedefleri, Suriye’de kaybettikleri otoritelerini tekrar sağlamak olacaktır. Bu sefer karşılarında Suriye’nin kuzeyine egemen olmuş olan Mitanni Krallığı ile karşılaşacaklar. Firavun III. Thutmose’nin kuzey seferleri ve ardından Hititler’in de Toros Geçitlerini geçip Fırat Irmağı ve çevresine yaptığı akınlarla, Mitanni Krallarını, bölgeden çekilmesine sebep olacaktır.

İki devletin bugünkü Suriye topraklarında karşı karşıya gelmesi ve bölgedeki yerel kralların siyasi varlıklarını devam ettirebilmesi için güçlünün yanında yer alma çabaları, bu bölgede askeri gerilimlere neden olacaktır. Bunun sonucunda da Suriye üzerinden geçen ticaret yollarının kesiştiği yerde iki devlet arasında hâkimiyet savaşı yaşanır. Bu savaş hem yerel krallıkların varlığını devam ettirmenin savaşı hem de iki büyük devletin bölgenin ekonomik gücünü denetim altına alma savaşı olacaktır.

Özellikle Hitit Kralı I. Şuppiluliuma’nın Suriye politikasıyla iki devletin ilişkileri gerilmeye başlayacak firavunların devamlı Suriye’deki yerel kralları kışkırtması ve kendi safına almaya çalışması iki tarafın çatışmasına sebep olacaktır. Bu gerginliği I. Şuppiluliuma’ya Mısırlı kraliçenin teklifi şaşkınlık verse de evliliğin yaşanmaması hatta Hititli prensin Mısır’ın denetimindeki Suriye topraklarında öldürülmesi daha da gerecektir. Firavun I. Seti ve II. Ramses’in devamlı Suriye’de seferler düzenlemesi, Hitit Kralı II. Murşili’nin bu harekâtlara karşılık vermesi bölgede büyük bir savaşın yaşanacağını göstergesi olacaktır. Öyle ki, Hitit Kralı II. Muvattali ile Firavun II. Ramses’in karşı karşıya geldiği Kadeş kentinde (Suriye limanlarına giden yolların kesiştiği yer) MÖ II. Binyılın en önemli savaşı gerçekleşecektir. Kadeş kentinin önünde yapılan bu savaş iki tarafında ağır kayıplarıyla son bulur. Kadeş Savaşı’ndan sonraki senelerde her ne kadar çatışmalar sürse özellikle II. Ramses’in tekrar Suriye’deki yerel kralları itaat altına almaya yönelik seferleri olmuş olsa da artık devletlerarası dengeler değişmeye başlar. Asur Devleti’nin Mezopotamya coğrafyasında güçlenmesi ve hem Mısır’ın hem de Hititler’in iç politikadaki sıkıntıları iki rakip devleti barışa götürecektir. Öyle ki, Hitit Yüce Kralı II. Muvattali’nin Kadeş Seferi sonrası hastalanıp ölmesinden sonra oğlu Urhi-Teşup’un (III. Murşili) tahta çıkması amcası Prens Hattuşili’ni kızdırmış, Hitit tahtının gerçek sahibi olduğunu iddia ederek isyan etmiş, üstüne Urhi-Teşup’un Asur Kralı saygısızca yazdığı mektup Hitit Devleti’nde büyük gerginliklere sebep olacaktır. Hititli soyluların desteğini alan Prens Hattuşili, yeğenini tahtan indirerek, ülkeden sürecektir ve Hitit tahtına Yüce Kral olarak oturacaktır. Bunun sonucunda

hem bölgenin kaderini belirleyen hem de ortak düşmanlara karşı savunma politikasını ortaya koyan antlaşmaya imza atacaktlardır.

Bu barış hem Suriye coğrafyasına uzun bir süre huzur ve refah getirmiş hem de iki devletin kendi iç siyasetine vakit harcamalarına olanak sağlayacak zamanı yaratmıştır. Öyle ki, Kadeş Barışı imzalandıktan kısa bir süre sonra iki devleti de ilgilendiren ve zor duruma sokacak olan olaylar gelişecektir. Düşecekleri bu zor durum karşısında iki komşu devlet birbirlerine askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmaya başlayacaklar. Kadeş Barışı, bu zor durumda iki devletin ilişkisinde daha da büyük önem kazanacaktır. İki tarafın Kadeş Antlaşması'na (MÖ 1254) sıkı sıkıya bağlı kaldıkları, huzur ve güven ortamının bozulmaması için çaba gösterdikleri ortadadır.

Hitit hem de Mısır, dış güçler yüzünden Suriye'deki otoriteleri sarsılacaktır. Hal böyle olunca bölgedeki yerel kral ve beyler tekrar itaatsizlik göstereceklerdir. Akdeniz limanları ve Suriye'deki ticaret yollarının denetimini kaybeden ve verimli ovalara egemen olan kentlerin devamlı işgale uğraması sonucu ekonomik gücünü yitiren Hititler, tarih sahnesinden çekilecekler, Mısır bir süre daha başta Suriye ve Filistin'deki gücünü korusa da istila ve işgallere fazla dayanamayıp kendi bölgesine çekilecektir. M.Ö. II. Binyılın iki büyük gücü olan Hitit ile Mısır'ın Suriye'deki egemenlik politika, bu coğrafyada güçlenmek isteyen diğer bölgesel güçlere önemli politik miras bırakacaklar. Başta Asur Krallığı ve sonrasında II. Babil Krallığı ve Pers İmparatorlukları bu bölgenin ne kadar önemli olduğunu göreceklerdir. Akdeniz limanlarına ulaşmak ve bölgenin ekonomik gücünü ele geçirmek için yerel kral ve beylerle nasıl bir politika izleneceği görülecektir.

İşte bu sebeple, bu kadar önemli bir coğrafyanın günümüzde gerçekleşen politik kargaşanın tarihsel bağlarının da olduğunu düşünerek, M.Ö. II. Binyıldaki durumun araştırılmasının önemi karşımıza çıkmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİT DEVLETİ'NİN TARİHİ

1.1. Hititler Hakkında İlk Bilgilerimiz

Anadolu'nun Kızılırmak kavsinde kurulan Hititler'in adı, ilk defa karşımıza Eski Ahit'te çıkmaktadır. Eski Ahit'te “*Hetoğulları*” şeklinde geçmekte ve birçok öyküde yer almaktadırlar. Tekvin XV. 19–21 ve Yeşu III. 10'da adı geçen kavimlerden biride Hititlerdir. Tekvin XXIII'te Hz. İbrahim, Makpela Mağarası'nı Hetoğulları'ndan aldığı yazmaktadır. Eski Ahit'in Tarihler I. 17 bölümünde Hz. Süleyman'ın Mısır'dan at satın aldığı ve bu atları Hetoğulları'na ve Arami krallarına sattığı anlatılmakta, Krallar bölümünün VII. 6–7'de Suriye'deki kralların at gürültülerini işiterek “*Hey İsrail Kralı, bize karşı Mısır ve Hitit beyleriyle anlaşmış*”, diyerek dert yandıkları yazmaktadır. Aynı zamanda 2 Samuel XI ve 1 Samuel XXVI'de Hetoğulları'nın İsrail Devleti'nde yer aldıkları yazmaktadır¹.

Bunun dışında Hititler hakkında, başlıca bilgileri Hititler'in başkenti Hattuşaş'ta (LEHVA 5,6) kazılar sonucu çıkartılan 25 binden fazla olan tablet şeklindeki kayıtlardır. Bu kayıtlarda bürokratik yazışmalar, siyasi metinler, hukuki belgeler yer almaktadır. Fransız arkeolog Charles Texier, Anadolu'daki araştırmalarında Hititler'e ait eserler görür (1893-1894) Ardından ise 1906'da Alman arkeolog Hugo Winckler ve Thedor Markridi'nin kazıları sonucu çivi yazısıyla yazılmış büyük bir arşiv bulunur. Kurt Bittel kazılara 1931'den itibaren devam ettirmiş, 1963'ten itibaren de Peter Neve kazılara başkanlık etmiştir². 1994 yılından itibaren de Jürgen Seeher 2005 yılına kadar kazılara başkanlık etmiştir. 2006 yılında Andreas Schachner görevi devralır. Jürgen Seeher döneminde kazılar ağırlıklı olarak Büyükkaya üzerine odaklanılmışsa da Andreas Schachner döneminde ise kentin restorasyonu için çalışmalar yapılır. Hititler ile ilgili bir diğer kayıt ise Mısır'da bulunan Karnak Tapınağı'ndaki Firavun II. Ramses'in Kadeş Savaşı metinleridir. Ayrıca Firavun IV. Amenhotep'in (Akhenaten), sarayında El-Amarna'nın arşivlerinde de Hititler ile ilgili siyasi kayıtlar yer almaktadır³.

¹ Birleşmiş Kitab-ı Mukaddes Cemiyetleri, *Kitab-ı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1993.

²Gary Beckman, “**From Hattusa to Carchemish: Latest on Hittite History**”, *Current Issues in the History of the Ancient Near East*, Mark W. Chavalas, Regina Books, s. 98-101; Charles Burney, *Historical Dictionary of the Hittites*, Scarecrow Press, 2004, s. 45-48; Isabelle Klock Fontanille, *Hititler*, Dost Yayınevi, Ankara, s. 8; Oliver R. Gurney, *Hititler*, Dost Yayınevi, 2001, Ankara, s. 17-20.

³Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğlu...*, s. 243–245; s. Roger Matthews, “**Preclassical Archaeology of Anatolia**”, Sharon R. Steadman & John G. McMahon, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, 2011, s. 39.

Hattuşa dışında yapılan diğer arkeolojik kazılar, Hitit Tarihi hakkındaki bilgilerimizin artmasına yardımcı olmuştur. Prof. Hetty Goldman'ın yönetiminde yapılan Tarsus kazılarında Hititler'e ait kale kalıntıları, Prof. John Garstang başkanlığında Dr. Hamit Koşay'ın Alacahöyük'teki kazılarında ve Prof. Dr. Sedat Alp'in yürüttüğü Karahöyük kazılarında Hitit tabletleri çıkar ve ayrıca Suriye'de Ugarit Antik Kenti'nde (Ras Şamra) (LEVHA 1,5,7) Fransız arkeolog Claude Schaeffer'in başkanlığına yapılan kazılarda (1929) Hititler ile ilgili kraliyet arşivi ve Hitit hiyerogliflerinden oluşan mühürler bulunmuştur. Leonard Woolley tarafından yapılan kazılarda Tell-Açana'da (1937-39) ve J. Margueron'un Tell El-Meskene'deki (1972-76) kazılardan da Hitit tabletleri çıkar⁴.

Hitit Tarihi arkeolojik kazıların yardımıyla aydınlanmıştır. Hitit Devleti'nin ortaya çıkışından bahsedecek olursak;

Hititler, Anadolu'ya gelmeden önceden bu bölgeye, Erken Tunç Çağı'nda ortaya çıkan yerel Anadolu krallıklarından biri olan ve Kızılırmak kavisinde yaşayan, Hatti denilen yerel beyler egemendi. Hattiler hakkında ilk yazılı metinleri Orta Tunç Çağı'nda Asur Ticaret Kolonileri döneminde, Akkad Hanedanlığı (M.Ö. 2350-2150) kayıtlarından öğreniyoruz⁵. Bunun dışında Anadolu'da Hatti beylerinden ekonomik ve ticari imtiyaz elde eden Asurlu tüccarların kayıtlarından bilgi sahibi oluyoruz⁶. Asurlu tüccarların Anadolu'da en etkin olduğu yerleşim yeri Kaneş (Kültepe) kenti idi. Kaneş kentinde Çek asıllı Alman arkeolog ve dilbilimci Bedrich Hrozný'nin 1925 yılında yaptığı kazılarda, Orta Anadolu'ya kadar Asur ticaretinin yayıldığını tespit etmişti⁷.

Anadolu'da çok köklü olan Hatti kültürü, bu coğrafyayı istila eden Hint-Avrupa toplumlarını derinden etkilemiş, hem dinsel hem de siyasi olarak devamlılık göstermiştir. Anadolu coğrafyası bin yıldan fazla bir süre "*Hatti Ülkesi*" olarak kabul edildi. Kadeş Antlaşması'nda (M.Ö. 1259) Hitit Kralı III. Hattuşili için Hatti Yüce Kralı denecek kadar etkili olmuştur⁸.

⁴Füruzan Kınal, "**Ugarit Kırallarının Tarihi**", *Ankara Üniversitesi Dil – Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII–XII, 1970, s. 12; Oliver R. Gurney, *Hititler...*, s. 24; Charles Gates, *Ancient Cities*, Routledge, New York, 2011, s. 158–162.

⁵Akkadlı Sargon'un hayatını anlatan Şar Tamhari kayıtları, Amanos ve Toros seferlerini anlatmakla birlikte Puruşanda tüccarlarının şikâyetleri üzerine kentin zapt edilmesinden bahseder.

⁶Füruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, T.T.K. Yayınevi, 1987, s. 50; Isabelle Klock Fontanille, *Hititler...*, s.15.

⁷Isabelle Klock Fontanille, *Hititler...*, s. 14; C. W. Ceram, *Tanrıların Vatani Anadolu*, Remzi Kitabevi, 1994, s. 73; Cecile Michel, "**The Karum on the Plateau**", Sharon Steadman & John G. McMahon, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, 2011, s. 313–319.

⁸Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press, 2005, s. 13; Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, 2005, Ankara, s. 98.

Hititler'in Anadolu'ya göçlerinden bahsetmek gerekirse; nasıl ve nereden geldikleri kesinlik kazanmasa da, Hint-Avrupa ailesine mensup olduğu kabul edilmektedir.

Hititler'in bölgeye gelişleri ile ilgili çeşitli görüşler vardır: Albrecht Goetze''nin *Kulturgeschichte des Alten Orients* adlı makalesine göre Hititler, batıdan Boğazlar üzerinden MÖ III. Binyılda, Anadolu'ya girmişlerdi. Ferdinand Sommer'in *Hethiter und Hethitisch* adlı kitabında ise filolojik belgelere dayanarak Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girdikleri ve kısa bir süre Yeşilırmak boylarında kaldıktan sonra daha batıya, Kızılırmak yayının oraya yerleştikleri iddia edilmişti⁹. Bir diğer görüş ise Orta Anadolu'ya gelmeden önce Kuzey Mezopotamya'da yaşadıkları, özellikle de çanak, çömlek izleri bu iddiayı destekler haldedir¹⁰. Colin Renfrew'e göre "*Archaeology and Language, 1998*" kitabında Hititler'in ana yurdunun Orta Anadolu olduğunu ve buraya hiç göç etmediklerini hep burada yaşamakta olduğunu ileri sürer. Thomas W. Gamkrelidze ve Vyatcheslaw Iwanow'a göre, Doğu Anadolu-Azerbaycan ve İran'ın kuzeyi ana yurtlarıydı. Öyle ki güneşin denizden doğuşunu anlatan Hitit duası bunu destekler¹¹. Hititler gibi aynı tarihlerde göç eden Palalar ve Luviler de Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşamaktaydılar.

Hititler'in soydaşı olan Palalar hakkında ilk bilgileri, MÖ II. Binyılda Asur tüccarlarından öğreniyoruz (Kültepe II. Katman). Hitit metinlerinde ise *Palaumnili* ifade geçmektedir. Elimizdeki metinlerin yetersizliği nedeniyle haklarında fazla bilgi veremiyoruz. Sadece Tanrı Zıparva ayinlerinden bir kısım bilgiye ulaşılmaktadır¹². Bu kayıt dışında Pala halkı hakkında nerede yaşadıklarını ve kültürleri hakkında bilgiye ulaşamıyoruz. Her ne kadar lokalizasyon araştırmaları yapıldıysa da Anadolu'nun kuzeybatısından başka bir yer tespit edilememiştir¹³.

Hititler ve Palalar gibi Anadolu'ya göç eden diğer halk, aynı soydan gelen Luvilerdir. Hitit çiviyazılı metinlerinde *Luvili* yani Luvice konuşan halkın ülkesi olarak *Luviya* adı geçer. Pala dilinden daha fazla metin bulduğumuz bu dil hakkında daha çok dinsel metinlerde

⁹Ferdinand Sommer, *Hethiter & Hethitisch*, Stuttgart, 1947, s. 3-8; Mehmet Özdoğan, "Eastern Thrace: The Contact Zone Between Anatolia & the Balkans", Sharon Sreadman & Gregory McMahon, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia...*, s. 658.

¹⁰Leonard Woolley, *A Forgotten Kingdom*, London, Penguin Books, 1953, s. 34; J. Mellaart, "Anatolia", I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.*, Vol. I, P. II, s. 685-690.

¹¹Birgit Brandau & Hartmut Schickert, *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu...*, s. 30.

¹²Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu...*, s. 17.

¹³Serkan Demirel, "Hitit Devleti'nin Kuzey Komşusu Pala Halkı ve Bu Halkın Hititlerle Olan İlişkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 33, Ağustos, 2012, s. 232-3; Horst Klengel, "History of the Hittites", Hermann Gerz & Dirk P. Mielke, *Insights Into Hittite History & Archaeology*, 2011, s. 31.

kullanıldığı görülür¹⁴. Luvi ülkesi, Hitit yasalarıyla Arzava ülkesinden ayrı tutulmuş Güney Anadolu ile Çukurova bölgesinin batısına yerleştirilmiştir¹⁵.

1.2. Hattiler Döneminde Anadolu’da Ortam, Çekişmeler ve Hititler

MÖ II. Binyılın başlarında, Hattiler döneminde, Anadolu’nun ticari ve ekonomik hayatı Asurlu tüccarların elindeydi. Bu döneme Asur Ticaret Kolonileri Çağı (MÖ 1950-1750) (LEVHA 4) denmektedir. Asurlu tüccarlar, eşekler kullanarak Anadolu’dan bakır, altın, kereste ve yün alırken; Asur’dan dokuma ve kalay taşırlardı. Bu ticaret aynı zamanda Anadolu’ya yazının gelmesini sağlamıştır. Çünkü Mezopotamya’da Sümerlerden beri bilinen yazı kayıt sistemi Anadolu’da henüz bilinmiyordu ve Asur tüccarları yazıyı Akkadlar’dan bu yana bildiklerinden, gittikleri her yere de yazı sistemini götürürlerdi¹⁶.

Asurlu tüccarlar, Anadolu’da ticarete başladıklarında birbirleriyle rekabet halinde olan bağımsız Hatti’li beyler bulunmaktaydı. Assurlu tüccarlar yerleştikleri ve karlı ticaretlerini yürütebilmek için onaylarına gereksinim duydukları Anadolu krallarıyla ilişki kurmuşlardı. Hatti’li kent devletleri çevrelerinde büyük bir kırsal ve küçük yerleşimleri denetleyebiliyordu. Assurlu tüccarlar, Hatti’li kralların topraklarından faydalanabilmek için karşılıklı antlaşma yaptıkları ortaya çıkan belgelerden anlaşılmaktadır. Karşılıklı antlaşmalardan da anlaşılacağı üzere Assurlu kervanlardan yerel hükümdarlar vergi almakta, hangi malların kabul edileceği belirtilmiştir. Vergi olarak altın ve gümüş ödenirdi. Bunun karşılığında Asur ticaret kervanlarının yol güvenliğini sağlamakla sorumluydu. Bu güvenlik karşısında Asurlu tüccarlar, Anadolu beylerine %10 vergi vermek zorundaydı. Yeri geldiğinde Asurlu tüccarların gönderdiği hediyelerle, yeri geldiğinde ise Asurlu tüccarlardan ceza olarak mallarına el koymalarıyla siyasi otoriteyi ellerinde tutmaktaydılar. Bu ticaret ağının dışında kalan küçük Hatti’li ve diğer Anadolu beyleri de Asurlu tüccarları davet ederek, onlarla yaptıkları eşit antlaşmalarla ekonomik güç kazanmayı amaçlarlar¹⁷. Ticaretten elde edilen zenginlik, Anadolu’daki beylerin iktidarını korumak için fırsat verdi. Güçlenen iktidar,

¹⁴Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu...*, s. 14.

¹⁵Craig Melchert, *The Luwians*, Handbook of Oriental Studies, 2003, Brill, s. 43-44; Ilya Yakubovich, “**Luwian & the Luwians**”, Sharon Steadman & Gregory McMahon, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, 2011, s. 536-541; Kevser Taşdöner, “**Eski Çağ’da Anadolu’nun Siyasi & Demografik Yapısını Değiştiren Kitleli Göçler**”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, S. 13, 2012, s. 92.

¹⁶James Macqueen, *The Hittites & Their Contemporaries in Asia Minor*, Thames & Hudson, s. 18-19; Gregory McMahon, “**The History of the Hittites**”, *Biblical Archaeologist*, June\September, 1989, s. 62-3; Hildegard Lewy, “**Anatolia in the Old Assyrian Period**”, I. E. S. Edward, C. J. Gadd & G. L. Hammond, *C.A.H.*, Vol. I, Part II, Cambridge University Press, 1971, s. 723-727.

¹⁷ Hatice Gül Küçükbezi, “**Asur Ticaret Kolonileri Çağında Asurlu Tüccarlar ile Anadolu Halkı Arasındaki İlişki**”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26, 2011, s. 28; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakındoğu...*, s. 120-1.

kentlerin ekonomisine ve güveliğine istikrar sağladı. Elde edilen bu sermaye aynı zamanda yerel güçler arasında da mücadeleyi körükledi. Öyle ki, Kaneş ve Puruşanda gibi önemli ticaret merkezlerinde önlem amaçlı kent surlarının yapıldığı görülmektedir.

Fakat Hatti'li beyler ve diğer Anadolu beyleri arasında o kadar büyük bir çekişme vardı ki, birbirlerinin topraklarını güç kullanarak ya ele geçiriyorlar ya da yağmalıyorlardı. Bazen de ittifak yaparak ticaretten ya da yağmadan ortak pay alıyorlardı. Böylece egemenlik alanlarını büyütmenin peşindeydiler. Kuşşara Beyi Pithana'nın ve oğlu Anitta'nın başarılı seferleri bu ekonomik zenginliğin, Hattiler'in elinden alınmasına ve sonra da ticaretine darbe vurulan, Asurlu tüccarların Anadolu'daki ticaretine son vermesine neden olacaktır.

Asurlu tüccarların Anadolu'da kurdukları ticari ağ, *Karum* denilen şehir merkezlerinde bitiyordu. Asur ülkesinden başlayan bu ticari ağ, en büyük ve en önemli koloni olan *Kaneş* kentinden geçerek *Puruşanda* (Hititçe: Buruşatum) kentinde son bulurdu. Kültepe'nin Asur Kolonileri Dönemi'ndeki adı Kaneş ya da Neşa'ydı ve bu kent M.Ö. 2. Binyılın ilk çeyreğinde aynı adla anılan krallığında başkentliğini yapmaktaydı. Kaneş Krallığı ile ilgili en dikkat çeken belge ise, Kemal Balkan tarafından bulunan Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaneş Kralı Warşama'ya gönderdiği mektuptur. Mektupta Kaneş Kralı Warşama'nın babası Inar ile olan dostluk bahsedilmekte ve Ina'nın Harşamna kentini kuşattığı dokuz yılda Mama Kralı'nın Kaneş Krallığı'na saldırmadı hatırlatılmaktadır. Anlaşıyor ki, Anadolu'daki yerel beyler savaş halinde ve zaman zaman aralarında ittifaklar söz konusu olabiliyor¹⁸. Kültepe/Kaneş kenti istilalar ve yangınlar nedeniyle önemini yitirecek, kentin bir daha yerleşime elverişli hale gelmemesiyle, Asurlu tüccarların kenti terk etmesine yol açacaktır. Öyle ki M.Ö. 1800-1700 yılları arasında yazılı belgelerin kesintiye uğraması bu durumu göstermektedir. Kaneş kentinde günümüze kadar 20 binden fazla tablet bulunmuştur. Kuşşara Kralı Anitta'nın ele geçirmesiyle de Kaneş/Neşa Krallığı son bulacaktır¹⁹.

Asur Ticaret Kolonileri zamanında birçok koloni yerleşimi daha vardı. Bunlardan en çok dikkat çekenleri Hattuş, Puruşanda ve Kuşşar kentleriydi. Akkad kaynaklarında Puruşanda olan kent, Hititçe Buruşattum günümüzde ise Acemhöyük olarak bilinmektedir. A. Goetze, E. Bilgiç, Asurlar'ın ve Hititler'in "Aşağı Ülke" dedikleri yerde bu kenti Tuz Gölü

¹⁸Mektupta şöyle bir diyalogda geçmektedir: *Yolu benim için neden serbest bırakmıyorsun? Yemin edelim. Buna karşılık olarak Önceki yeminler yetmiyor mu?*, Füzuran Kınal, *Eski Anadolu Tarihi...*, s. 61.

¹⁹Marc Desti, *Anadolu Uygarlıkları*, Dost Kitabevi, 2013, s. 48; Tahsin Özgüç, *Kültepe...*, s. 9.

yakınlarında araması ve Garnstag-Gurney²⁰ ve T. Özgüç'ün²¹ yayınladıkları haritalarda Acemhöyük (Puruşanda) yerleşimini tespit etmeleri burada kazıların başlamasını sağladı.

Asur Kolonileri Dönemi'ni içerisinde Hatti beylerine son vererek Neşa (Hitit) Krallığı'nın kurulmasına sağlayacak olan Kuşşara kentine gelecek olursak, yeri hala kesin olarak bilinmemekle birlikte Kaneş Ib katmanında Tahsin Özgüç tarafından bulunan Anitta Hançeri'nin üzerinde yazan "Kral Anitta'nın Sarayı" kaydı Anitta'nın Kaneş'i başkent olarak kullandığını göstermektedir²². Bunun yanında Alişar höyüğünde bulunan tablette ise Anitta için *büyük kral* unvanı kullanılmakta, oğlu Beruva için ise *merdiven büyüğü* yani veliaht olarak bahsedilir. Kuşşara ile ilgili asıl kaynaklar ise Boğazköy arşivleridir²³.

Boğazköy arşivlerinde yer alan "*Anitta Tablet*" siyasi durumu yansıtmaktadır. Kuşşara Kralları'nın Orta Anadolu'ya nasıl hükmettiği anlatılmaktadır. "*Anitta Tablet*'ne" göre Kuşşara Kralı Pithana ve oğlu Anitta'nın bir "gece baskınıyla" Kaneş kentini ele geçirdiği ve halkına hiç zarar vermediği yazılır. Ayrıca isyan çıkan doğu kentlerini (Ulama, Zelpuva, Şalativara, Harkima) ele geçirdiği, Zalpuva kentinin kralı Huzziya'yı esir ederek Neşa kentine getirdiği, ardından Hattuş kentini yine bir "gece baskınıyla" (birçok kenti de bu şekilde zapt ettiği anlaşılmakta) ele geçirdiğini ve kente üzerlik otu ektirdiği ve Hattuş kentini kim iskân ederse Göğün Fırtına Tanrısı tarafından lanetlenmesi için dua ettiği yazmaktadır. Pithana'nın oğlu Anitta'nın başarılı askeri seferleri üzerine Puruşanda'lı (Burushattum) kralı, demirden yapılmış taht ve asa hediye etmiş, Neşa kentine döndüğünde salonda sağ yanına oturduğu bahsedilir²⁴.

Anitta'dan sonra Kuşşara Krallığı'nın başına kim geçti bilinmiyor ama Anitta'nın soyuna bağlı olan Kuşşaralı Adam olarak bilinen Labarna adlı bu kişinin Hitit Krallığı'nı kuracağı ve devletin merkezini de lanetlenmiş olan Hattuş kentini yapacağı, bundan dolayı da adının Hattuşili²⁵ olduğu bilinmektedir. Asur Ticaret Kolonileri zamanında da önemli olan Hattuş kenti (Asurlar zamanında bu isim kullanılır) krallığın merkezi olmasıyla Puruşanda, Kuşşara ve Kaneş'in önüne geçer²⁶.

²⁰J. Garnstag & Oliver Gurney, *The Geography of the Hittites*, British Institute of Archaeology, London, 1959, s. 64; Nimet Özgüç, "Acemhöyük Kazıları", *Ankara Üniversitesi D. T. C. F. Dergisi*, Sayı, 10, 1966, s. 2.

²¹Tahsin Özgüç, "An Assyrian Trading Outpost", *Scientific American*, February, 1963, s. 98-99.

²²Tahsin Özgüç, "Anitta Hançeri", *Belleten*, S. 77, s. 29-33.

²³Füruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi...*, s. 67; Tahsin Özgüç, *Kultepe...*, s. 36-7.

²⁴Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Kitapları, Ankara, 2000, s. 54.

²⁵Trevor Bryce, "Hattusili & the problems of the Royal Succession in the Hittite Kingdom", *Anatolian Studies*, London, C. 31, 1981, s. 9-17.

²⁶Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu...*, s. 57.

Arkeolojik bulgular da gösteriyor ki, Anadolu'daki birçok yerleşimin talan edildiği ya da yok edildiği ve bunun sonucunda da Asur ticaret kolonilerin de bundan zarar görerek boşaldığı ve artık Anadolu'da iş yapamaz duruma gelinmiştir.

1.3. Hitit Devleti'nin Kuruluşu ve Suriye'yle İlk Temaslar

Kuşşara Kralı Anitta'dan sonra kimin başa geçtiği bilinmemekle birlikte krallığın yüz yıllık dönemi hala çözülememiştir. Fakat “Kuşşaralı Adam” olarak bilinen Labarna'nın, Kaneş kentinden, lanetlenmiş olan Hattuşas'ı başkent yapmasıyla I. Hattuşili (Hattuşaşlı) adını almış ve devletin kurucu kralı olmuştur²⁷.

I. Hattuşili'nin (MÖ 1620-1565), ilk hedefi Hattuşas'ın kuzeydoğusunda bulunan Şahuitta kenti oldu. Burayı yağmaladıktan sonra aynı yıl Kızılırmak'ın (Marassantiya) kuzeyindeki Zalpa kentine yürür ve burayı yok eder. Zalpa kentindeki tanrı figürlerini Mezulla tapınağına götürür. Ertesi yıl, Suriye'nin kuzeyine egemen olan Halpa (Yamhad) Krallığı'nın parçası olan Alalah kentine saldırdı. İlk başta Halpa'ya saldırmak yerine bağlaşıklarına (tabi) saldırarak bu krallığı kışkırtma yolunu seçmek daha uygundu. Kent ele geçirildi ve yağmalandı. I. Hattuşili, yardım gelir düşüncesiyle kuzey yolunu zapt etmişti²⁸.

Ardından peş peşe Varşuva, İkakali ve Tahinya kentlerine sefer düzenler, bu kentlerin hazinelerine el koyar, başkente taşır. Sonrasında hedefini batıya çevirir ve Anadolu'nun batısında yer alan Arzava ülkesine saldırır. Buradan büyükbaş ve küçükbaş ganimet elde eder. Tam bu sırada doğu sınırında Hurri saldırısı yaşanır ve Hititler'e bağlı olan doğudaki kentler isyan ederek bağımsız olurlar. Bunun üzerine Nenessa kentine saldırır, halk korkusundan kapıları açar. Ulumma kentine karşı harekete geçer, kentin direnmesine rağmen yine de ele geçirilir, toprağı çift sürülemez hale getirilir. Arkasından Sallahsuva kentine saldırır ve burası yakılır, halkıda köle yapılır²⁹.

Hititler'in Suriye politikasına değinecek olursak, Hititler'in Suriye'ye olan ilk ilgileri, devletin kurucu kralı olan I. Hattuşili (MÖ 1620-1565) ile başlamıştır. Kızılırmak yayının doğusu ve güneyi, Hitit egemenliğine girdikten sonra asıl hedefinin Anadolu'nun Suriye'ye çıkış kapısı olan Halpa merkezli Yamhad Krallığı olur. Hititler, Eski Krallık dönemi boyunca en çok uğraştığı Yamhad Krallığı, MÖ II. Binyılda siyasi ve askeri gücüyle, Hititler'e engel olmuştur. (LEVHA 1,5)

²⁷Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press, 2005, s. 65.

²⁸Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 70; Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, s. 65.

²⁹Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu...*, s. 65.

Hititler, Suriye üzerinden geçen uluslararası ticaret yollarına egemen olmak istiyorlardı. İşte bu yüzden muhakkak bölgede yer alan devletlerle siyasi ve askeri rekabete girmek zorundaydı. Bu ticari yollar, Fırat Vadisi boyunca uzanıyor Emar kentinde güney-batı-kuzey yönünde ayrılıyordu. Bu ticari yollar Akdeniz limanlarında son bulmaktaydı, bu limanlara gelinceye kadar Halpa kentine ulaşır sonra da Filistin'den Mısır'a ulaşırdı³⁰.

İşte bu yüzden Suriye'nin kuzeyi ve çevresine egemen olan Yamhad Krallığı, Hitit Devleti'nin dikkatini çekmiş ve hedefi olmuştu. I. Hattuşili, seferlerinin ikinci yılında Alalah kentine saldırır. I. Hattuşili'nin Yıllıkları, bölgeye yapılan akınları bize anlatmaktadır;

“Sonraki yıl Alalah’a gittim ve onu mahvettim. Arkasından Varsuva (Ursu) kentine gittim. Varsuva’dan İkakala kentine gittim. İkakala’dan Tashiniya kentine gittim ve bu ülkeleri mahvettim. Onun malını kaldırdım ve evimi ganimetle doldurdum.” Görüldüğü üzere, I. Hattuşili'nin bölgeye yaptığı ilk sefer Alalah kentine doğru olmuştur³¹.

İkinci seferini Arzava Devleti'ne yapan I. Hattuşili, ülkesine dönerken doğudan Hurri istilasıyla karşılaşır. Hurriler, Anadolu'ya öyle ilerlemişlerdi ki Hatti Ülkesi'nin doğusundaki ve güneyindeki kentleri isyana teşvik etmişler ve bunun sonucunda hepsi birer birer bağımsız olmuşlardı. Bunun üzerine I. Hattuşili, kaybedilen kentleri geri almak için tekrar harekete geçer ve ilk önce Nenassa'ya ilerler, burayı savaşmadan geri alır. Ardından Ulma ve Sallahsuva kentine seferler yapar ve buraları da tekrar ele geçirir. Öyle ki, bu seferden yıllıklarda şöyle bahsedilir;

“Arkamdan Hurrili düşman ülkeye girdi. Tüm ülkeler bana karşı savaştılar. Sonra Hattuşa şehri tek başına kaldı. Arinna'nın Güneş Tanrıçası sevgilisi Büyük Kral Tabarna'yı beni [dizine oturttu]. Benim [elimden tuttu] ve benim önümde savaşa yürüdü. Nenassa'ya savaşa gitti ve Nenassalılar beni karşılarında görünce (şehir kapılarını) tekrar açtılar. “

Öyle görünüyor ki, Hurri istilası başkent Hattuşaş'a kadar ilerlemiş ve Hitit egemenliği altındaki birçok kentin bağımsızlığını tekrar kazanmasına yada bu kentlerin Hurriler'in etkisi altına girdiği görülmektedir³².

³⁰Fürüzan Kınal, “Yamhad Krallığı”, A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 5, S. 8, s. 194

³¹Turgut Yiğit, “Eski Hitit Krallığı'nın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Politikası”, XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 2006, s. 98; Adı geçen kentler için bkz, G. F. Del Monte & J. Tischler, *Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte*, Wiesbaden, 1978, s. 136-7 ve 410.

³²Turgut Yiğit, “Hurrilere İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar”, A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 38, 2005, s. 59-60.

Dördüncü seferinde I. Hattuşili, altı aylık kuşatmadan sonra Sanahuitta ve Parmanna, Alahha kentlerini ele geçirir ve yok eder³³. Beşinci seferinde ise Suriye'ye tekrar hareket eder. Zaruna (Alalah'ın yakınları) kentine saldıran Hititler, burayı yağmalamışlar ve sonra da Haşşuva kentine yürümüşlerdir. Haşşuvalılar'ın yanında Yamhad Krallığı'na bağlı orduda yanlarında bulunuyordu. Adalur Dağı'nda (Güneydoğu Toros Geçidi) yapılan savaşta Hititler, büyük bir zafer kazanır ve I. Hattuşili, Hitit tarihinde bir ilki başararak Fırat Irmağı'nı geçer ve Haşşuva (Karkamış'ın kuzeyinde) kentini yok eder;

“Sonraki yıl Zaruna’ya gittim ve Zaruna’yı mahvettim. Haşşuva’ya gittim ve onlar benim karşıma geldiler ve Halap ordusu onunlaydı. Adalur Dağı’nda onları yendim. Birkaç günde Büyük Kralı Puran (Fırat) Nehrini bir aslan gibi geçti. Hahha ordularına karşı savaştım. Bir aslan gibi pençesiyle Haşşuva’yı bastırdı. Büyük Kral Tabarna, Haşşuva ve Hahha’yı tahrip etti ve ateşle sonuna kadar yaktı. Krallarını arabaların önüne koydum.”

Hitit Kralı I. Hattuşili'nin Tikunani Kralı Tunip Teşup'a gönderdiği mektupta Hahha'ya yaptığı seferi anlatmakta ve bölge hakkında bilgi vermektedir³⁴. Artık çok yaşlanan I. Hattuşili, önce oğlunun varis olmasını istese de saray entrikaları yüzünden babasının gözünden düşmüş ve Hitit ülkesinden kovulmuştur, bunun üzerine torunu Murşili'yi resmi varisi seçer ve Pankuş (soylular) meclisini de onu korumak ve itaat etmekle görevlendirir.

Daha sonra Telepinu Fermanı'ndan öğrendiğimize göre, I. Murşili (MÖ 1620-1590) zayıflayan ve topraklarının büyük kısmını kaybeden Yamhad Krallığı'nın merkezi Halpa'ya saldırır ve bu devlete son verir. Zira Yamhad Krallığı, Hititler'in Suriye'ye ve Mezopotamya'ya açılmasındaki en büyük engel olarak gözükiyordu. Böylece bu krallığın sonu ile Hititler, hem engellerden birini ortadan kaldırmış hem de Suriye ve Mezopotamya yolu açılmış olur³⁵. Öyle ki, I. Murşili Halep fethiyle yetinmemiş Suriye'nin kuzeyine egemen olduktan sonra, M.Ö. 2. Binyılın ekonomik açıdan önemli kenti Babil'e hareket etmiştir. (LEVHA 3,5) Babil Devleti, MÖ II. Binyılda Sami kökenli Amur Hanedanlığı tarafından yönetiliyordu. Özellikle Babil Kralı, I. Hammurabi döneminde Mezopotamya'da önemli bir siyasi güç konumundaydı. Fakat I. Hammurabi'nin ölümünden sonra Babil Devleti, hem

³³Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 76.

³⁴Turgut Yigit, “Eski Hitit Krallığı'nın Güneydoğu Anadolu ve...” s. 103; Harry A. Hoffner, *Letters from the Hittite Kingdom*, Society of Biblical Literature, 2009, s. 74-5.

³⁵Füruzan Kinal, *Eski Anadolu Tarihi...*, s. 89.

siyasi hem de ekonomik olarak eski gücünü koruyamamış ve bu yüzden zayıflamıştı. Ama hala ticari yolların üzerinde bulunması ve insan gücü bakımından canlı konumdadır³⁶.

Babil'in I. Muşşil'i tarafından yağmalanması, Hititler için önemli bir seferdi. Çünkü Hitit Devleti, Kızılırmak yayından 800 km. uzakta yer alan Babil Devleti'ne sefer düzenlemiş, bu seferden büyük ganimetlerle (heykeltıraşlar, çiftçiler, köleler) dönmüştür. Hititler ilk defa Mezopotamya'nın en önemli devletine karşı bir sefer düzenliyordu. Bu da Hitit ordusunun I. Hattuşili'den bu yana kısa sürede ne kadar geliştiğini gösterir. Öyle ki, Babil'den insan gücü ve bakır ile kurşun kaynakları bulmak için hareket ettiğini de söylenebilir³⁷. I. Muşşili, Hattuşaş'a dönüşte Kassit kökenli Gandaş'ı Babil tahtına geçirir³⁸. Böylece Kassitler'in Babil Ülkesi'nde iktidarı ele geçirmeleri daha kolay olur.

Fakat Babil dönüşü, I. Muşşili, Hurri saldırısına uğramış ama bu saldırıyı geri püskürtmüştür. Hurriler için Hititler'in hem Suriye'de hem de Mezopotamya'da askeri ve siyasi genişlemesi büyük bir tehditti³⁹. Artık Suriye'nin ve Mezopotamya'nın kuzeyinde Hurriler'in siyasi yapılanması hızlanmıştı.

Babil'den döndükten sonra I. Muşşili, Hattuşaş'ta saray entrikalarıyla karşılaşır ve bunun sonucunda Zidanta ve Hantili'nin suikast planı sonucu öldürölür. I. Muşşili hakkında en ayrıntılı bilgi şöyledir;

O Halep'e gitti, Halep'i imha etti. Halep'ten alıp getirdiği kişileri ve ganimetleri Hattuşaş'a getirdi. Sonra o, Babil'e gitti ve Babil'i imha etti. Hurrili askerleri yendi. Babil'den alıp getirdiği insanları ve ganimetleri Hattuşaş'a sundu.

(O zaman) Hantili saki idi. Muşşili'nin kız kardeşi Harapşili'yi karı(sı) olarak tutuyordu. Zidanta, Hantili ile birleşti. Kötü işler yaptılar ve Muşşili'yi öldürdüler. Kan döktüler⁴⁰.

Tahtı gasp eden Hantili (MÖ 1590-1560), doğudaki Hurri ilerleyişinin (I. Muşşili'den beri) farkına varır ve bunun üzerine Karkamış'a hareket eder. Fakat burada ağır bir yenilgi

³⁶Babil Krallığı için bkz; C. J. Gadd, "Babylonia c. 2120-1800", C.A.H, 1/2, s. 626-628; Beatrice Andre, *Babil*, Dost Yayınevi, 2006, s. 31; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu...*, s. 140-150.

³⁷Ercüment Yıldırım, "M.Ö. II. Binyılda Paylaşlamayan Topraklar: Kuzey Suriye", *The Journey of Academic Social Science Studies*, Vol. 5, Aralık, 2012, s. 1391; Birgit Brandau & Hermut Schickert, *Hititler: Bilinmeyen...*, s. 53.

³⁸C. J. Gadd, "Hammurabi & End of His Dynasty"..., C.A.H, 2/1, s. 225-6.

³⁹Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 99.

⁴⁰Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu...*, s. 59

alır. I. Hantili, yine saray entrikaları sonucu öldürülür ve onun yerine geçen Zidanta'da selefinin çocuklarını ve torunlarını isyan etmesinler diye öldürttü. I. Zidanta (MÖ 1560-1550) zamanını tam bilmiyoruz ama yaklaşık on yıllık krallığı, Hitit ülkesinde kıtlıklar ve iç huzursuzluklarla geçmiştir. I. Zidanta'nın ölümü de kendi oğlu Ammuna tarafından olur. Ammuna (MÖ 1550-1540) zamanında iç huzursuzlukların etkisiyle birçok kent ve devlet bağımsızlığını ilan eder. Batıda Arzava, güneyde Adaniya, Galmiya, Matila, Ahhula, Sallapa kentleri ayrılır ve bunun üstüne, kuzeyde Kaşka kabileleri saldırgan faaliyetlere geçer⁴¹.

Fakat Hitit Krallığı, kendi iç meselelerine karşın özellikle Suriye'nin kuzeyinde varlığını sürdürmeye çalıştı. Zira Hititler'in Suriye bağlantı yolları (Toros Geçitleri) Ammuna (MÖ 1520-1510) zamanında kaybedilmişti ve bugünkü Çukurova-Toros etekleri boyunca yer alan Kizzuvadna Krallığı ortaya çıkar. Adı geçen bu krallık, Hititler'in tekrar Suriye coğrafyasına ilerleyebilmesi için önemli bir konumdadır. Öyle ki; Hitit Krallığı'nı yeniden şekillendirmeye çalışan Telepinu (MÖ 1500-1470), Kizzuvadna Kralı İspatahu ile yaptığı sınır güvenliği antlaşmasıyla Anadolu'nun güney sınırı güvence altına alınır⁴². Bu antlaşma çerçevesinde Haşşuva, Lavazantiya ve Zizzilippa gibi Kizzuvadna Ülkesi'nde yer alan kentler Hitit egemenliğine girmiş bunun karşılığında Hitit ise Kizzuvadna Krallığı'nın bağımsız bir devlet olarak kabul etmiştir. Hem böylece Mitanni Devleti'ne karşı bir tampon bölge oluşturmayı başarmış hem de karşılıklı diplomatik barışı sağlamış olur⁴³.

Telepinu'dan sonra zor bir dönem geçiren Hititler, I. Tudhaliya'nın başa geçmesiyle önce Anadolu'da sonrada çevresinde otoritesini tekrar sağlayacaktır. I. Tudhaliya (MÖ 1420-1400) önce Anadolu'da istikrar için bir dizi seferlere çıkar, ilk önce Arzava'yı sonra da Seha Ülkesi'ni ve ardından Hapalla bölgesini ele geçirir.

⁴¹Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 101-2; Isabelle Klock Fontanille, *Hittiter...*, s. 23; Oliver R. Gurney, "Anatolia c. 1750-1600 B.C.", I.E.S. Edwards, C. J. Gadd & N.G.L. Hammond, E. Sollberger, *C.A.H.*, Vol. II, P. I, Cambridge University Press, 2008, s. 250-1.

⁴²Richard H. Beal, "Hittite Anatolia: A Political History", Sharon Steadman & John G. McMahon, *Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, 2011, s. 582; Trevor Bryce, *Kingdom of the Hittiter...*, s. 104-5; Ahmet Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası & Kizzuvatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 3, 2006, s. 25; Birgit Brandau & Hartmut Schickert, *Hittiter: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu...*, s. 99.

⁴³Firuzan Kinal, *Eski Anadolu Tarihi...*, s. 91; Richard H. Beal, "Hittite Anatolia: A Political History", Sharon Steadman & John G. McMahon, *Oxford Handbook of Ancient Anatolia...*, s. 582; Trevor Bryce, *Kingdom of the Hittite...*, s. 105; Oliver R. Gurney, "Anatolia c. 1600-1380 B.C.", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.* 2/1, s. 664-5.

Anadolu'nun batısında I. Hattuşili'den bu yana varlığını sürdüren Arzava Ülkesi⁴⁴, sık sık Hitit Ülkesi'ne zorluklar çıkarmıştı. Özellikle Hitit Kralı I. Arnuvanda (MÖ 1400-1375) zamanında Arzava hükümdarı Madduvatta, Anadolu'nun batısında Hapalla, Lukka ve Hititler'in egemenliğindeki Aşağı Ülke'yi işgal etti. Bunun üzerine I. Arnuvanda, Madduvatta'ya mektup gönderse de karşılığını alamaz ve Adana yakınlarında savaşmak zorunda kalır⁴⁵.

⁴⁴Arzava'nın konumu için bkz; J. David Hawkins, "Arzawa Letters in the Recent Perspective", *British Museum Studies in Ancient Egypt & Sudan*, 14, 2009, s. 75-6; Füzüzan Kınal, *Arzava Memlekellerinin Mevki ve Tarihi*, 1953, s. 22.

⁴⁵Füzüzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi...*, s. 97; Robert O. Gurney, "Anatolia: c. 1600-1380 B.C.", *C.A.H.* 2/1, s. 677-8.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ MISIR TARİHİ

Hititlerin aksine Mısır Tarihi çok daha erken zamanlara gitmektedir. Kuzey Afrika’da sadece Nil Irmağı’nın döküldüğü deltadan ibaret olmayıp doğusunda Sina Yarımadası’nın ve batısında Libya Çölü yer alan Mısır, iki önemli Mısır tarihçisi Flinders Petrie ve Jacques de Morgan, Mısır’ın prehistoryası için gerekli kazıları yaparak ilk bulguları sağlamış oldular. Paleolitik dönemin ilk izleri, yazının kullanımından önce 300.000’li yıllara kadar uzanmaktadır⁴⁶.

Mısır, Paleolitik dönemde (MÖ 10.000-7000) henüz tarım ile tanışmamış, avcı-toplayıcı kültürü sahipti. Neolitik dönem (MÖ 7000-4500) ile birlikte tarım ve hayvancılığa dayalı yerleşik düzene geçmeye başladılar. Nil Havzası yaklaşık MÖ 8000-5000’li yıllarda nemliydi bu dönemlerde Nil Irmağı’nın debisinden dolayı taşkın ovalar geniş bir alan kaplamaktaydı. Fakat kuraklaşmayla birlikte geniş ovalar çölleşti ve doğal olarak Nil Vadisi daraldı. Burada yaşayan toplumlar da Nil Irmağı’nın kıyılarına inmeye başladı ve nüfusta artışa neden oldu. Mısır da, Güney Mezopotamya kentleri gibi MÖ 3200’lerde nüfus patlaması yaşadı⁴⁷.

B. Midant Reynes’in ifadesiyle “*Mısır, Neolitik Dönemi tamamıyla dışarıdan almamıştır*”. Vadinin ilk neolitik siteleri, öküz ve küçükbaş hayvanlarla birlikte tarımla geçinen Hartum, Nübye, Merimde Beniselame, Fayyum, El Ömer ve El Tarif’tir⁴⁸. Bu yerleşimler, Mısır’ın Neolitik Dönemi’ni gösterdiği gibi siyasi örgütlenmelerin de olduğu kentler yani “*nom*”lar buralardan çıkacaktır⁴⁹.

2.1. Sülaleler döneminde Mısır’da Siyasi ve Askeri Durum

Mısır, MÖ 3000’li yıllarda büyük bir değişime uğrar. Yazı sistemleri gelişti, üretim kaydedilmeye başlandı. Hiyerarşinin gelişmesiyle şehir-devletleri kralların gücü altında rekabet edecek duruma ulaştılar. Nagada, Hierakonpolis, Elkab ve Abydos önemli şehir

⁴⁶ Sophie Desplancques, *Antik Mısır*, Dost Yayınevi, Ankara, 2006, s. 31.

⁴⁷ İzzet Çıvgın, “Neolitik’ten Mısır Eski Krallığı’nın Kuruluşuna Kadar Mısır-Nübya/Sudan İlişkileri (MÖ. 5000-2700): Takas, Kültürel Yaklaşım ve Devletleşme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, Eylül 2014, 22-24; Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar...*, s. 34-5.

⁴⁸ Sophie Desplancques, *Antik Mısır...*, s. 34.

⁴⁹ Jean Vercoutter, *Eski Mısır...*, s. 43.

merkezleriydiler. (LEVHA 13) Özellikle Hierakonpolis, Nagada'ya rakip durumdaydı⁵⁰. Mısır, siyasi birleşmeyi, bu şehirlerarasındaki siyasi ve askeri çekişmeler sonrasında sağlayacaktır.

Mısır, iki krallık tarafından oluşmaktaydı; Aşağı Krallık Buto kentinden, Yukarı Krallık ise el-Kab kentinden yönetilmekteydi. İki krallık Mısır kültürünü ortak paylaşıp da siyasi bütünlük bulunmamaktaydı. Bu siyasi bölünmüşlüğe son verecek olan da, gerçek olup olmadığı tartışma konusu olan, Yukarı Krallığı'n hükümdarı olan Narmer olacaktır⁵¹. Birleşmenin savaş yoluyla mı yoksa diplomasi yoluyla mı yapıldığını "Narmer Tableti" olarak bilinen belgeden öğrenilmektedir.

Mısır, bu birleşmeyi Tinit yada Thinis kökenli krallara borçludur. Narmer'in krallığı birleştirdikten hemen sonra Memphis kentini inşa ettirir ve devletin merkezini buraya taşır. Yine de krallığının eski merkezi olan Hierakonpolis (*Nekhen*) kentini de kullanmıştır. 19. Yüzyılın sonlarında James Quibell ve Frederick Green tarafından yapılan kazılardan çıkartılan malzemeler bu kentte yaşamış yada bulunmuş bazı kraliyet üyelerini göstermektedir⁵².

Narmer, krallığı genişleterek Nil Deltası'nın doğusunda yaşayan çobanlık yapan kabilelerin bulunduğu yere kadar ilerledi. Kral Narmer zamanında, Nil Vadisi ile Kızılırmak arasında bulunan dağlık Doğu Çölü'ndeki taş ocaklarına akınlar düzenlenmişti. Filistin'e kadar uzanan ticaret ağını da Narmer'in zamanında başladığı görülmektedir⁵³. Narmer'in dönemi Manetho'nun⁵⁴ (MÖ III. Yüzyıl) kayıtlarına göre Hanedanlık Öncesi olarak geçmekte, onun ölümünden sonra Mısır'da ilk başlarda taht usulünü tam olarak bilmediğimizden kimin nasıl geçtiğini tam olarak söyleyemesek de I. Hanedanlık, Aha ile başlamaktadır⁵⁵.

Mısır'ın I. Hanedanlığı (MÖ 3100-2686) hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Abydos ve Sakkara'daki mezarlardan anlaşılacağı üzere hanedanın ilk krallar değerli eşyalarıyla birlikte buraya gömülmüşlerdir. Aha dönemiden itibaren Memphis ön plana çıkmış etrafına duvarlar ve birbiriyle bağlantılı yeni mezar oadacıkları inşa edilir ve artık devletin resmi

⁵⁰Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar...*, s. 40; Sophie Desplancques, *Antik Mısır...*, s. 38.

⁵¹Erik Hornung, *Mısır Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, 2004, İstanbul, s. 10.

⁵² Renee Friedman, "**Hierakonpolis**", Emily Teeter, *Before The Pyramids*, Oriental Institute of the University of Chicago, 2011, s. 33-37; Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s. 167

⁵³ Erik Hornung, *Mısır Tarihi...*, s. 14.

⁵⁴Donald Bruce Redford, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, V. 2, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 336; W. G. Waddell, *Manetho*, Harvard University Press, Cambridge, 1940, s. 27-31.

⁵⁵ Peter A. Clayton, *Chorinckle of the Pharaohs*, Thames & Hudson, New York 1994, s.19; Sophie Desplancques, *Antik Mısır...*, s. 41.

başkenti konumuna gelir⁵⁶. I. Hanedan döneminde Mısır, Nil Deltası'ndan Birinci Çağlayan'a kadar uzanmakta ve tek otoritenin denetimindeydi. Bundan böyle Mısır'ın sınırlarının dışındaki bütün unsurlar devletin ve halkın düşmanı olarak görülmekteydi. Filistin'de bulunan mühürler ve eşyalarda Mısır krallarının ve ailesinin adlarının geçmesi, daha ilk kuruluş aşamasını atlatan devletin hemen ticari ilişkilere girdiğini ve sınırlarının ötesine ulaşacak duruma geldiğini göstermektedir⁵⁷.

Aha'dan sonra Mısır tahtına Cer geçer ve onun zamanında I. Çağlayan'ı geçerek güney komşuları olan Nübya ile mücadele eder. Kazanılan zaferi Cebel Şeyh Süleyman tepesinde II. Çağlayan'ın girişinde alçak kabartma ile göstermişlerdir. Cer'in yerine geçen Cet zamanında da Doğu Çölü ile Kızıldeniz arasındaki madenlere akınlar düzenlemiş ve batıdaki Libyalı kabilelere karşı seferler yapmıştır. Asıl, Cet dönemi için söylenmesi gereken durum, ilk defa kadın iktidarının boy göstermesidir. Cet'in eşi ve halefi oğlu Den'in annesi olan Merneith'in Mısır Krallığı'ndaki konumu örnek konumdur⁵⁸. Cet'ten sonra oğlu Den (Udumi) başa geçer ve iki ülkenin kalıcılığını göstermek için ilk defa *nsw bity* yani "Aşağı ve Yukarı Ülke'nin Kralı" unvanını kullanır. Bunun dışında artık Güney Filistin ve Lübnan'a doğru ticari ilişkilerin iyice arttığı ve nüfuzunun yayıldığı, Biblos'ta bulunan Kral Den adına kaymaktaşıdan yapılmış vazo parçalarından görmekteyiz⁵⁹.

Kral Den'den sonra sırasıyla Anedjib, Semerkhet ve Ka'a Mısır'ın başına gelmiştir. Fakat bu krallar hakkında fazla bilgimiz olmadığından kesin bir yargıya varamıyoruz. II. Hanedan döneminde ise Mısır artık bürokratik ve kültürel olgunluğa ulaşmış, kral güçlü bir merkezi otoriteyle birlikte başkentten devleti yönetebilecek duruma gelmişti. II. Hanedanlık (MÖ 2890-2686) 7 kral tarafından oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla, Hotepsekhemui, Reneb, Neneter, Senedi, Peripsen, Khasekhem ve Khasekhemui. Bu dönemin ortak noktası, güneyde Nübya ile olan askeri hareketlilik, Sina'daki ve Doğu Çölü'ndeki madenleri işletebilmek ve taş ocaklarını ele geçirebilmektir⁶⁰.

⁵⁶Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt*, Blackwell Publishing, Oxford, 1994, s. 49.

⁵⁷ Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğu...*, s. 175.

⁵⁸Peter A. Clayton, *Chornicle of the Pharaoh...* s. 22; I.E.S. Edwards & C.J.L. Gadd & N.G.L. Hammond, *C.A.H.*, Vol. I, Part II, Cambridge University Press, 1971, s. 25.

⁵⁹Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar...* s. 43; Erik Hornung, *Mısır Tarihi...* s. 18.

⁶⁰Ian Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford University Press, New York, 2000, s. 78-9; Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar...* s. 43; Jean Vercoutter, *Eski Mısır...* s. 54.

Hanedanlık öncesi dönemin sonu için, fazla merkezileşen otorite, yetersiz tarım ürünleri ve bozulan yerel yönetim diyebiliriz⁶¹. II. Hanedanlığın akıbeti nasıl oldu bilinmez ama Eski Krallık (MÖ 2686-2181), Mısır'a taze bir kan oldu. Eski Krallık mimari, siyasi ve kültürel olarak yeni bir dönem olacaktır⁶². Eski Krallık, 4 hanedandan oluşmaktadır. Bu hanedan, piramit yapan krallarıyla dikkat çekmektedir. Eski Krallık, III. Hanedan'ın (MÖ 2686-2613) başa gelmesiyle, Kral Sanakhte ile başlar⁶³.

Mısır'da Eski Krallığı'n ilk hanedanı III. Hanedan'ın birinci kralı hakkında elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır ama II. Pepi'nin hükümdarlığının son bulmasıyla VI. Hanedanlıkla (MÖ 2345-2181) bittiği kabul edilmektedir⁶⁴. Eski Krallık, üç büyük piramit ile özleşmiştir. Ortada yer alan (en büyük) kral Khufu, sağında kalan Khafre ve diğeri (küçük olan) Menkaure tarafından yapılan bu üç anıt mezar günümüze kadar ulaşan nadir yapıtların başında gelmektedir. Bunun yanı sıra III. Hanedanın krallarından Cozer'in (MÖ 2668-2649) Sakkara'da mimar İmhotep'e yaptırmış olduğu Basamaklı Piramit'te dikkat çekicidir⁶⁵.

VI. Hanedanın son hükümdarı olan II. Pepi (MÖ 2278-2184) Mısır tahtında en uzun süre kalan kral olmakla birlikte onun döneminde Mısır, Biblos'tan Punt ülkesine uzanan sınırlar ve Kızıldeniz'e varan akınlar düzenlenmişti. Zira öyle ki I. Pepi (MÖ 2332-2287) zamanında kraliyet muhafızı olan Weni (Uni) Nübyalılara ve Bedevilere karşı 5 sefer düzenlemiştir⁶⁶. Eski Krallık'ın sonunun gelmesinde etkenlerin başında, yerel beylerin güç kazanması oynamaktadır. Eskiden kabul görülen merkezin ziyaret edilmesi kuralı çiğnenmiş artık bu görev gerçekleşmemeye başlamıştı. Bunun yanında kıtlık ve yetersiz zirai mahsullerde, çöküşü hızlandırdı⁶⁷.

Birinci Orta Dönem (MÖ 2181-2040) olarak kabul edilen bu kargaşa dönemi Manetho'nun yazdıklarından öğrendiğimiz kadarıyla 7.-11. Hanedanlardan oluşmuştur⁶⁸. Bu dönemde Herakleopolis ve çevresindeki valilerin devleti ele geçirmek için mücadele ettiği

⁶¹Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğlu...*, s. 176.

⁶²Erik Hornung, *Mısır Tarihi...*, s. 21; Jean Vercoutter, *Eski Mısır...*, s. 57.

⁶³Peter A. Clayton, *Chronicle of the Pharaoh...*, s.32.

⁶⁴Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğlu...*, s. 176.

⁶⁵Jaromir Malek, "The Old Kingdom", *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford University Press, 2000, s. 87-92; W. Stevenson Smith, "The Old Kingdom in Egypt & The Beginning of the First Intermediate Period", *C.A.H. 1/2*, s. 145-6.

⁶⁶J. H. Breasted, *Ancient Records of Egypt*, University of Chicago Press, 1906, s. 135-144.

⁶⁷Margeret R. Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt*, Fact on File, New York, 2012, s. 16; Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar...*, s. 45.

⁶⁸W. G. Waddell, *Manetho...*, s. 57-63.

görülmekte, Herakleopolis ile Thebes kentlerinin rekabeti yer almaktadır⁶⁹. Herakleopolis yerel hükümdarı Yukarı ve Aşağı Mısır'a egemen iken, Thebes kentinde güçlenen güneydeki yerel iktidarları birleştirmeyi başaran Antef ve Mentuhotep hanedanları bulunmaktaydı. İki tarafın üstünlük mücadelesine rağmen Thebes soylularının tekrar Mısır (Aşağı-Yukarı) otoritesini ellerine aldığı görülmektedir ve böylece birleşen Mısır'da yeni bir dönem başlar⁷⁰.

Orta Krallık (MÖ 2040-1780) 12.-13. Hanedanlıktan, 10 kraldan mevcuttur. Mısır'da Orta Krallık, kralların uzun süre hükümdar olduğu, refah ve barışın ülke genelinde egemen olduğu dönemdir. Ayrıca Mısır halkının ve devletin yabancı güçlere ve tehlikelere karşı daha dikkatli olmaya başlamak zorunda olduğu dönemdir. 12. Hanedanın ilk kralı olan Amenemhet I (MÖ 1991-1962) yerel yönetimin gücünü kırmış, merkezileşmeye giderek tekrar devleti eski gücüne ulaştırmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra Nübya'ya akınlar düzenlemeye başladı. Mısır, II. Çağlayan'a kadar sınırlarını genişletti. Doğudan gelen göçler, istilalar için "*Hükümdar Duvarları*" adında setler yaptırdı⁷¹. I. Amenemhet'in ölümünden sonra oğlu I. Senusret (MÖ 1971-1926) kral olur ve krallığı döneminde en büyük faaliyeti El-Allaki vadisindeki altın madenlerine yaptığı akınlardır ki, buraların güvenliği için inşa edilen Kuban ve Aniba kaleleri ile sağlanır⁷².

İkinci Amenemhet ve İkinci Senusret hakkında elimizde fazla bilgi bulunmamakla beraber, dış ülkelerle ticari ilişkilerin sıklaştığı Biblos, Ugarit ve Anadolu'daki eserlerden elde edilmektedir. III. Senusret (MÖ 1878-1841) zamanında Mısır, Biblos kentine vali ve Sihem kentine de askeri garnizon yerleştirecek kadar güçlenmişti⁷³. 13. Hanedan (MÖ 1782-1650) zamanında Mısır, eski gücünü kaybeder. IV. Amenemhet ve Kraliçe Sobeknefru dışında fazla önem arz etmeyen 13. Hanedan, Asya kökenli topluluklar tarafından istilaya uğrayarak son bulacaktır. Yine, Mısır tekrar kargaşa ve değişim dönemine girer⁷⁴.

İkinci Ara Dönem diğer adıyla *Heka-Chasut* (Hyksos-Yabancı Ülkelerin Kralları) Hanedanlığı, MÖ 1785-1580 arasında 15-17. Hanedanlık ve 100'den fazla kraldan oluşmaktadır. Bu isim ile ilgili ilk bilgileri Orta Krallık kayıtlarından ve Manetho'dan öğrenilmektedir. Mısır'a at, gelişmiş yay ve miğfer kullanımını getirmişler, Mısır'ın, Ön

⁶⁹Erik Hornung, *Mısır Tarihi...*, s. 50; Stephan Seidlmayer, "**The First Intermediate Period**", Ian Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford University Press, 2000, 108.

⁷⁰Jean Vercoutter, *Eski Mısır...*, s. 65; Stephen Seidlmayer, "**The First Intermediate Period**"..., s. 109.

⁷¹Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar...*, s. 46-7.

⁷²Erik Hornung, *Mısır Tarihi...*, s. 65.

⁷³Süleyman Özkan, "**Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu - Mısır İlişkileri**", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 22, S.1, 2007, s. 80.

⁷⁴Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt*, Blackwell Publish, 1994, s. 171.

Asya'ya ilgi duymasını sağladı. Avaris merkezli Hyksos kralları, nereden nasıl geldikleri hala tartışma konusu olmakla birlikte Orta Krallık döneminde göç etmeye başlayan halk kitleleri olarak da düşünülebilir⁷⁵.

Nil Vadisi boyunca egemenlik kuran Avaris merkezli Hyksos kralları, Kuşi (Nübya) krallarıyla diplomatik temaslarda bulundular. Öyle ki, Hyksos Hanedanlarının (14.-17. Hanedanlıklar) başarılı olabildiği politika, Kuşi ilişkileri olmuş, Kerma'da bulunan Hyksos simgeli çok sayıda mühürler bulunmuş, hatta karşılıklı ittifaklarda yapıldığı görülmektedir. Kamose Anıtı (Steli) bu durumu anlatmaktadır⁷⁶. Hyksos kralları içerisinde belki de en bilindiği Hian, Girit'ten Babil'e oradan Hitit başkenti Hattuşaş'a kadar birçok yerde adına yapılmış malzemeler bulunmuştur⁷⁷. Hyksos'lara karşı birleşen Mısır halkı, Kamose önderliğinde isyan ettiler. Kamose, I. Çağlayan'dan Asyut'a kadar olan bütün bölgeyi ele geçirir. Kamose'nin ölümünden sonra başa geçen kardeşi Ahmose (MÖ 1570-1546) geri kalan Hyksos kalıntılarını Mısır'dan çıkarır ve böylece Mısır'da yeni bir dönemi başlatır⁷⁸.

Ahmose ile başlayan yeni döneme, Yeni Krallık yada İmparatorluk Dönemi (MÖ 1540-1070) denmektedir. Devlet, Ön Asya ülkelerinden Girit Adası'na kadar büyük bir coğrafyayla ilişkilere geçtiği ve kendine bağlı devletlerin varlığıyla geniş bir coğrafyaya hükmettiği, krallığın istikrara ve üst düzeyde merkezileşmeye kavuştuğu ve elimize en çok kaynak ulaştığı, "Altın Çağ" durumundadır⁷⁹. Yeni Krallık (18.-20. Hanedan), III. Thutmoses'in Karnak'taki kayıtlarından, IV. Amenhotep'in Amarna Mektuplarından, II. Ramses'in Ramesseum Tapınağı'ndaki kayıtlarından ve III. Ramses'in özellikle Deniz Halkları İstilasını için Medinet Habu Tapınağı'na yazdırdığı kayıtlardan öğrenilmektedir⁸⁰.

Yeni Krallık, Mısır'ın savunma kendini koruma politikasından, saldırı politikasına geçtiği ve buna bağlı olarak karşılıklı diplomasinin sıklıkla yaşandığı ve bu diplomasi yoğunluğunun sonucunda, ittifakların ve savaşların yaşandığı dönem olarak tarihe geçer⁸¹. Mısır, Suriye'deki krallıkların Hitit ve Mitanni ile paylaşılmasındaki en büyük rolü oynayan

⁷⁵Toby Wilkinson, *Rise & Fall of Ancient Egypt*, Random House, 2010, s. 132-3; Uros Matic, "Review of Rise of the Hyksos", *Archäologische Informationen*, Vol. 39, 2015, s. 317-321; Manfred Bietak, *Avaris: The Capital of the Hyksos*, British Museum Press, London, 1997, s. 49-63.

⁷⁶Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğu...*, s. 236-7.

⁷⁷Erik Hornung, *Mısır Tarihi...*, s. 77.

⁷⁸T. G. H. James, "Egypt: From the Expulsion of the Hyksos to Amenophis I", I. E. S. Edward, C.J. Gadd & N.G.L. Sollberger, *C.A.H.*, Vol. II, P. I, s. 289-295; Torgny Säve-Söderbergh, "The Hyksos Rule in Egypt", *Journal of Ancient Archaeology*, C. 37, 1951, s. 53-70.

⁷⁹Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar...*, s. 50-1; Brian Fagan & Chris Scarre, *Ancient Civilizations*, Routledge, New York, 2016, s. 122-3.

⁸⁰Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğu...*, s. 243-245.

⁸¹Jean Vercoutter, *Eski Mısır...*, s. 76;

devlet durumundaydı. İlk önce Ahmose'nin Sina ve Filistin seferleri sonrada I. Thutmose'nin Fırat boylarına kadar gelmesi, bölgede çekişmeyi başlatan gelişmelerdir⁸².

Mısır'ın saldırgan ve genişleme yanlısı politikası sonucunda ilk önce Mitanni'yi sonrada Hitit Devleti'ni rahatsız etmiş, Doğu Akdeniz ve Suriye ticaretine egemen olma planları sonucunda iki büyük devleti karşı karşıya getirmiş olacaktır. Bunun sonucunda MÖ 1274 yılında II. Ramses zamanında gerçekleşen Kadeş Savaşı'nın yaşanması ve sonrasında iki tarafında kabul ettiği antlaşma sayesinde (Kadeş Barışı-MÖ 1258) bu bölgeye kısa süreli dahi olsa barışı getirecektir. Bu güven ve barış ortamı fazla uzun sürmemiş önce Asur istilas ve sonrasında Deniz Halkları istilas hem Hititler'i sarsacak hem de Mısır'a büyük zararlar verdirecektir. Bunların sonucunda da istikrarı bozulan Yeni Krallık, tekrar iç çatışmalara sahne olup yıkılacaktır⁸³.

Artık eski gücüne kavuşamayan ve bir daha da kavuşamayacak olan Mısır, bozulan siyasi ve ekonomik düzenin yanında bir de Asya'dan gelen dış tehditlerle de baş etmek zorunda kalmıştır. Bu yaşanan döneme Üçüncü Ara Dönem denmekte ve 21.-25. Hanedanlardan (MÖ 1070-M.Ö. 650) oluşmaktadır. Devletin merkezi Thebes kentinden Tanis kentine taşınır⁸⁴.

Üçüncü Ara Dönem'de özellikle Thebes kralları ile Sais kralları arasındaki mücadele dikkat çekmekle birlikte Mısır'ın güney komşusu ve rakibi olan Nübya'nın kralı Piye'nin yirminci yılındaki seferiyle Nil Vadisi'ni ele geçirmesi ve Mısır'ı tekrar bir araya getirmesi ve bunun sonucunda Nübya kökenli hanedanlığı (25. Hanedan) kurması Mısır'ın gücünü kısa süreli olsa uzatacaktır⁸⁵. Üçüncü Ara Dönem'e son verecek olan asıl olay ise doğudan gelen Asur istilasıdır. Mısır'ın doğuda komşusu olan Yahuda Krallığı istila edilmiş ve Mısır askeri gücünün yetersizliğinden bu müttefikine kuvvet gönderemediği gibi MÖ 674'te Asur Kralı Esarhaddon, Memphis kentini istila ve işgal etmiş ve ardından kendisinin seçtiği Asurlu yönetici olan Necho tarafından Mısır'ı yönetmeye çalışmıştır. Essarhaddon'dan sonra Asur tahtına çıkan Asurbanipal (MÖ 668-627) zamanında çıkan isyanda Necho'nun öldürülmesi Asur Devleti'ni kızdırmış ve MÖ 667 ve MÖ 663 yıllarında Mısır'ın korkunç bir şekilde

⁸²Erik Hornung, *Mısır Tarihi...*, s. 83-89.

⁸³Marshall Cavendish, *Ancient Egypt & the Near East*, Cavendish Corporation, 2011, s. 34-42; Toby Wilkinson, *Rise & Fall of Ancient Egypt...*, s. 208-210; Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, s. 273-275; Ian Shaw, *"Egypt & the Outside World"*, Ian Shaw, *The Oxford History...*, s. 317-320.

⁸⁴John Taylor, *"The Third Intermediate Period"*, Ian Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt...*, s. 324.

⁸⁵Kenneth A. Kitchen, *The Third Intermediate Period in Egypt*, Aris & Philips Ltd., 1973, s. 376-378; Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar...*, s. 61.

yağmalanmasına neden olmuştur⁸⁶. Öyle ki, yıllıklarında bu istila için şunları yazdırmıştır; *Ağır ve sayısız ganimetleri Thebes'den ülkeme getirdim. Parlak tunç dökümü ile iki dikilitaş çıkardım... ve bunları Asur Ülkesi'ne götürdüm. Mısır ve Kuş (Nübya) acı bir şekilde silahlarımı tattılar*⁸⁷.

Asur Kralı, Mısır'ı boşalttıktan sonra geride kalanlar Sais kralı Psamtek'i hükümdar kabul ettiler ve 26. Hanedan kurulmuş olur. Böylece Mısır'ın son yerel hanedanlığı da başlamış oldu. 26. Hanedanlıkla başlayan Geç Krallık (MÖ 656-332) 31. Hanedanlıkla son bulur. Mısır bu dönemden itibaren bağımsızlığını Yunan paralı askerler sayesinde koruyabilecektir. I. Psamtek'in başarılı saltanatından sonra oğlu Necho (Nekau-MÖ 609-594) geçer ve o da Mısır'ı başarılı bir şekilde yönetir ve devletin sınırlarını tekrar Filistin'e kadar genişletir. Yalnız ikinci seferinde, Babil Prensi Nebukadnezzar ile yapmış olduğu Karkamış yakınlarındaki savaşta çok ağır yenilir ve Filistin'e çekilir⁸⁸.

MÖ 525 yılında Pers Kralı Kambises, Mısır'ı istila eder. Bu dönemi anlatan en önemli kayıt ise Perslere hizmet eden Mısırlı denizci Udjahorresnet'in yazdığı otobiyografidir. Böylece I. Pers egemenliği başlamış olur (27. Hanedan). MÖ 525'ten M.Ö. 404 yılına kadar sürecek olan bu dönem Persler'in kötü yönetimi üzerine Mısır halkının isyanı sonucu sonra erer ve Sais egemenliğine giren Mısır, 28.-30. Hanedanlıklarla (MÖ 404-343) tekrar denetimi kendi ellerine alır. Fakat Persler, III. Artakserkses döneminde Mısır'ın tekrar ele geçirir ve II. Pers egemenliği, 31. Hanedanlık başlar (MÖ 343-332)⁸⁹.

Kısa süren II. Pers egemenliği (9-10 yıl kadar), Makedonya Kralı İskender'in Mısır'ı fethetmesiyle biter. Mısır halkı tarafından kurtarıcı olarak karşılanan İskender, aynı zamanda firavun ilan edilir. İskender'in ölümünden sonra generallerinden Ptolemaios, Mısır'da hanedanlık kurar. Roma İmparatoru Octavius, bu hanedanlığa son verir⁹⁰.

⁸⁶Mark Healy & Angus McBride, *The Ancient Assyrians*, Osprey, No: 39, s. 47-50; Mark Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, Dost Yayınevi, 2006, s. 293-296; Don Nardo, *Ancient Mesopotamia*, Greenhaven Press, s. 37.

⁸⁷James B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts: Relating to the Old Testament*, Princeton University Press, 1969, s. 295.

⁸⁸Alan Lloyd, "The Late Period", Ian Shaw, *The Oxford History of Ancient History...*, s. 364-372.

⁸⁹Alan Lloyd, "The Late Period", Ian Shaw, *The Oxford History...*, s. 374-380; Jean Vercoutter, *Eski Mısır...*, s. 112-114.

⁹⁰Wendy Christensen, *Empire of Ancient Egypt*, Chelsea Press, 2009, s. 65-69.

2.2. Eski Mısır'ın Filistin ve Suriye Politikası

Mısır'ın Sina ve Filistin'in güneyi ile ilgilenmesi, Orta Krallık Dönemi (MÖ 2040-1730) (LEVHA 14) ile başlar. Mısır'ın bölge hakkındaki kayıtları ilk başta, Beni Hasan yerleşiminde bulunan mezar resimlerinde ve Serabit el-Hadim'de inşa edilen Hathor Tapınağı kayıtlarında yer almaktadır. Yerel valilerin, Filistin ve Suriye'deki ilişkilerini ele alan bu yazılarda sınır güvenliği, değiş tokuşlar yer almakla birlikte bölge halkının durumları da anlatılmaktaydı. Özellikle XII. Hanedan döneminde Sina Yarımadası'ndaki maden yatakları Mısır'ın denetimindeydi. Hem güneyde hem de Sina'da güçlenen Mısır, önemli kervan yollarını da elinde tutmaktaydı. Bu yayılma karşısında Sina'da ve Filistin'de bulunan yerel beyler ve bedeviler sık sık saldırılarda bulunuyorlardı. Bunun üzerine I. Senustret bölgeye sefer düzenler. “*Lanet Metinleri*” olarak bilinen kayıtlardan yerli halk için “*düşman ve cezalandırılması gerekenler*” şeklinde bahsedilir⁹¹.

Suriye'nin güneyi ve Filistin bölgesi, MÖ 19. Yüzyıldan beri firavunların (Orta Krallık) denetimi altındaydı. Sina Yarımadası'nı denetim altına aldıktan sonra bugünkü Filistin bölgesine yönelen Mısır, bölge hakkında birkaç bilgi bırakmıştır. Orta Krallık Dönemi'nde Filistin sahilleri için *Retenu*, Yeni Krallık Dönemi (MÖ 15-11. Yüzyıl) *Cahi* ifadesi kullanılırdı. Filistin ve Suriye'nin güney sahilleri Amarna Mektupları'nda ayrıca *Kihahni* (Kenan, Kenanlı) ifadesi yer almaktadır. Her ne kadar güney coğrafyası için bilgiler dağınık olsa da Amarna Mektupları, on üç tablet bugünkü Lübnan'ın doğusundaki Mısır denetimindeki Kemid-el-Loz hakkında bilgiler vermektedir⁹².

Filistin ve Suriye'nin güneyi küçük yerleşim yerlerini elinde tutan Amur beylerinin elinde bulunmakla birlikte, bu yerleşim yerleri sahil şeridinden iç kesimlere doğru nehir yatakları yada stratejik yollarından üzerinde bulunurlardı. Sahilde Biruta (Beyrut), Biblos, Sidon, Tyre (Ushu), Aşkelon gibi önemli liman kentleri bulunurken, iç kısımda Megiddo, Kumidi (Kemid-el-Loz), Kadeş, Şekem, Taanak kentleri bulunmaktaydı.

Bunların dışında I. Amenemhet (MÖ 1990-1960) zamanında, Filistin'deki Bedevi kabileleri denetim altında tutmak için görevlendirilen *Sinuhe* adlı vezirin de kaydettikleri önemlidir. Bu kabilelerden hayvan sürüleri elde edilmişti ve artık bölge halkı Mısır'a bağlı

⁹¹ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu...*, s. 224; Erik Hornung, *Mısır Tarihi...*, s. 65.

⁹² Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu...*, s. 417; William F. Albright, “**A Prince of Taanach in the Fifteenth Century B.C.**”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 94, April 1944, s. 12-27; George Steindorff & Keith C. Seele, *When Egypt Ruled The East*, University Chicago Press, 1942, s. 47. Eva Von Dassow, “**Cannanite in Cuneiform**”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 124, No. 4, 2004, 641-644.

hale geldi. “*Sinuhe’nin Öyküsü*” olarak bilinen bu kayıt, Mısır için Suriye ve Filistin ticaretinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü bu dönemde Mısır, Asya ile ticaretini deniz yoluyla gerçekleştirmekteydi. Mısır, bölge devletlerine (Katna, Kadeş, Tyre) elçiler gönderiyor, siyasi ve ticari güçlerin parçası oluyordu. Mısır’ın Filistin ve Levant için diğer önemli kaynak ise ünlü *Tod Hazinesi*’dir. Thebes kenti yakınlarındaki tapınağın temellerinden çıkan bu değerli eşyalar II. Amenemhet (LEVHA 15) döneminde özellikle Suriye olmak üzere diğer Mezopotamya devletleriyle olan ticari ilişkileri göstermektedir. 4 bakır sandıkta yer alan gümüş ve lapis taşı dışında silindir mühürler ve seramikler Mısır’a girmiştir. Bunun yanı sıra Ugarit, Biblos ve Girit’te de Mısır kalıntıları rastlanılmıştır⁹³.

İkinci bölümün başında da bahsettiğimiz gibi, Asya kökenli göçler sonucu Mısır’da 14. Hanedan son bulmuş ve onun yerine 15. Hanedanlık olarak Hyksos’lar (*Heka-Chasut*) başa geçmiştir. İlk defa Mısır, dışarıdan gelen bir istilayla karşı karşıya kalmış ve bunun sonucunda yabancı bir gücün iktidarına girmiştir⁹⁴.

Orta Krallık Dönemi’nin son firavunları zamanında yani MÖ 1800-1700 yılları arasında Mısır’ın Filistin egemenliği zayıflamış, hatta bu bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır⁹⁵. Fakat Hyksos firavunları, Filistin ve Suriye’ye tekrar yönelirler. Doğu Deltası boyunca ilerleyen ticari akış denetim altına alınır ve Levant (Suriye-Filistin sahilleri) bölgesiyle iletişime geçilir⁹⁶. Öyle ki, Hyksos hükümdarlarının başkent olarak kullandıkları Avaris kenti (Tell El-Dab’a) bir liman bulundurmaktaydı. Bu limana Levant bölgesinden ve Kızıldeniz’den değerli ve gerekli ürünler gelirdi. Bunun dışında Filistin’de yer alan Ney-Ta-Hut (Tell El-Yahudiye) kentinden çıkarılan çömlekler ve bir adet Mısırlı çömlek atölyesinin bulunması, Hyksos döneminde bölge ile yakından ilgilenildiği görülmektedir⁹⁷. Hyksos hükümdarlarının Filistin’de yerel valileri de bulunmaktaydı. Hyksos sınırları Suriye’ye kadar yayılmıştı⁹⁸. Bu valilerin Mısır’a vergi verdikleri görülmektedir. Mısırlılar’ın Levant bölgesi

⁹³Gae Callender, “**The Middle Kingdom Renaissance (c. 2055-1650 B.C.)**”, Ian Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt...*, s. 151-2; William C. Hayes, “**The Middle Kingdom in Egypt**”, I.E.S. Edward, C.J. Gadd, N.G.L. Hammond, *CAH*, Vol.1, P.2, s. 500-503.

⁹⁴Hyksos istilası için şunları da söylemekte yarar var, III. Mentuhotep’in Mısır’ı istila etmeye çalışan kitlelerin üzerine akınlar düzenlemiş, I. Amenemhet Nil Irmağı’nın doğu deltasına kaleler ve setler inşa ettirmişti.

⁹⁵Bu geri çekilişin sebepleri hem ülke içindeki siyasi yapının bozulması hem de Asya kökenli göçlerin yaşanmasından dolayı olması muhtemeldir.

⁹⁶James Henry Breasted, *A History of Ancient Egypt*, Scribner’s Sons, 1908, s. 179; Janine Bourriau, “**The Second Intermediate Period**”, Ian Shaw, *The Oxford History of...*, s. 176.

⁹⁷Manfred Bietak, *Avaris: The Capital of the Hyksos*, British Museum Press, 1996, s. 49-55.

⁹⁸James Henry Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 180.

için kullandığı *Retenu* ifadesinin Kamose Dikilitaşı'nda Apapi (MÖ 1650-1600) için kullanılıyor olması Hyksoslar'ın bu bölgeye egemen olduklarını göstermektedir⁹⁹.

Ayrıntılı bahsedeceğimiz olan Hitit-Mısır ilişkileri, Hyksos firavunları, Filistin dışında Hitit ve Babil Ülkesi ve Ege Denizi ile de iletişim halindeydi. Hyksos firavunu Hian (MÖ 1700-1650) adının kazılı olduğu obsidyen taşlı vazo parçaları Hattuşas'ta, bunun yanı sıra Filistin'den çok değerli mühür baskılar ve Girit'te Miken Sarayı'ndan renkli taşlar, Bubastis ve Gebelein'de bulunmuştur¹⁰⁰. Suriye'deki Asya kökenli şefler, Mısır'a vergi olarak kereste göndermeleri üstünlüğün hala firavunların elinde olduğunu gösterir¹⁰¹.

Hyksos iktidarının sonundan kısaca bahsedecek olursak, Kamose Dikilitaşı ve Ahmose Biyografisi'nden anlaşılabileceği üzere, Avaris kenti kuşatılır, en uzun süre tahta kalan Hyksos hükümdarı I. Apepi'nin (MÖ 1570-1550) Mısır'ı terk edişi anlatılmaktadır¹⁰². Mısır'ı terk eden Hyksos'lar, o zamanlar Mısır'ın denetimi altında olan Filistin'de bulunan Şeruhên (Tell el-Accul) kentine sığınır. Bu kent, Mısır için çok önemli bir yere sahiptir. Mısır'ın Kenan topraklarına giden yolun güvenliğini sağlamak için sağlam bir askeri karargâh konumundadır¹⁰³. Bu son Hyksos kalesi, Ahmose'nin 3 yıllık uzun süren kuşatması sonucu ele geçirilir¹⁰⁴. Ahmose, Hyksos hükümdarlarını Mısır'dan kovmuş ve tekrar yerli (Mısırlı) prens, yönetimi ele geçirmiştir.

Hyksos'lar döneminde olduğu gibi sonraki dönemde de, Mısır'ın Suriye ve Filistin ilişkileri devam eder. Yeni Krallık aynı zamanda Mısır'ın Ön Asya ve Akdeniz devletleriyle de sıkı ilişki içerisinde olduğu dönemdir. Başta Suriye ve Filistin'deki yerel krallıklarla beraber Babil'deki Kassit ve Suriye'nin kuzeyindeki Mitanni ve Anadolu'daki Hititler ile siyasi ve askeri rekabetin yaşandığı ve ayrıca 20. Hanedan'ın (MÖ 1200-1000) sonlarına doğru büyük kitlesel deniz göçleri hakkında bilgi edindiğimiz, geniş bir dönemdir.

⁹⁹William C. Hayes, "Egypt: From the Death of Ammenemes III to Seqenenre II", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.P. 2*, Vol. 1, s. 54; James B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Text Relating to the Old Testament*, Princeton University Press, 1969, s. 232-234.

¹⁰⁰Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt...*, s. 188; William C. Hayes, "Egypt: From the Death of Ammenemes III to Seqenenre II", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.P. 2*, Vol. 1, s. 60-1.

¹⁰¹William C. Hayes, "Egypt: From the Death of Ammenemes III to Seqenenre II", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.P. 2*, Vol. 1, s. 65-6.

¹⁰²Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*, Alfa Yayın, İstanbul, 2015, s. 225-6; Janine Bourriau, "The Second Intermediate Period", Ian Shaw, *The Oxford History of...*, s. 201.

¹⁰³Eliezer D. Oren "The Kingdom of Sharuhen & the Hyksos Kingdom", *The Hyksos: New Historical & Archaeological Perspectives*, 1997, s. 253; Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt...*, s. 193; James Henry Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 187.

¹⁰⁴William C. Hayes, "Egypt: From the Death of Ammenemes III to Seqenenre II", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N.G.L. Hammond, *C.A.H.P. 2*, Vol. 1, s. 68-71; Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve...*, s. 49.

Yeni Krallık Dönemi'nin (LEVHA 16) ilk firavunu ve 18. Hanedanın başı, Ahmose (MÖ 1550-1530) Hyksos kalesi olan Şeruhên'i (Tell el-Accul) zapt etmiş ve böylece Mısır'ın Filistin bölgesine egemen olmasını sağlamıştır. Daha da ileri giderek Suriye düzlüklerine kadar akınlar düzenlemiştir¹⁰⁵. Ahmose döneminde Mısır sadece Suriye'ye değil uluslararası ticarete önem verilmiş, Girit Miken Sarayı'dan gümüş ve lacivert taşından yapılmış mücevherler, Biblos kentinden kereste Mısır'ın Doğu Akdeniz'de etkin olduğunu göstermektedir¹⁰⁶.

Ahmose'nin güney seferinden sonra son harekâtı tekrar Asya'ya doğru olmuştur. Hükümdarlığının yirmi ikinci yılında, El-Ma'sara madenlerine yapılan akınlardan bölgeden vergi alındığı kaydedilmiştir¹⁰⁷. Yeni Krallık döneminde Mısır, kuzeyde Suriye ve güneydeki topraklarında tekrar güçlenen ve komşu devletlerin güçlü hükümdarlarına karşı diplomatik ve siyasi üstünlüğünü kazanmaya çalışıyordu¹⁰⁸.

Ahmose'den sonra Mısır tahtına çıkan I. Amenhotep (MÖ 1526-1505) geçer. I. Amenhotep zamanında Suriye ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, onun zamanında dahi, Mısır'ın sınırları hala Fırat Irmağı'nın boylarına kadar uzanmaktaydı. Fakat bölgede büyüyen Mitanni tehlikesi de kendini hissettirmeye başlamıştı¹⁰⁹.

I. Amenhotep, daha çok Ahmose'nin yarıda bıraktığı güney seferlerine odaklanmıştı. I. Amenhotep'in ölümünden sonra Mısır'ın başına I. Thutmose geçer. I. Thutmose (MÖ 1505-1495) Asya'ya yapmış olduğu seferler ile önemli bir yer tutar. I. Thutmose, hükümdarlığının ikinci yılında Suriye'ye sefer düzenler. Filistin sahili boyunca ilerlemiş, Asi Irmağı'nı geçerek Fırat Irmağı'na gelmiştir. Mısır sınırlarını kuzeyde Fırat Irmağı'na kadar genişletir. Öyle ki, Karkamış kenti önlerine kadar gelir ve buraya kendi adına zaferlerini anlatan dikilitaşlar

¹⁰⁵James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt*, Charles Scribner's Sons, 1908, s. 193; T.G.T. James, "Egypt: From the Expulsion of the Hyksos to Amenophis I", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H. P.* 2, Vol. 1, s. 295.

¹⁰⁶Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt...*, s. 200; Besty M. Bryan, "The 18th Dynasty Before the Amarna Period (c.1550-1352 BC)", Ian Shaw, *The Oxford History of...*, s. 208.

¹⁰⁷T.G.T. James, "Egypt: From the Expulsion of the Hyksos to Amenophis I", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H. P.* 2, Vol. 1, s. 295.

¹⁰⁸Mark Healy & Angus McBride, *New Kingdom Egypt*, Osprey, Oxford, 1992, s. 9 – 10; T.G.T. James, "Egypt: From the Expulsion of the Hyksos to Amenophis I", I.E.S. Edward, C.J. Gadd, N.G.L. Hammond, *C.A.H. P.* 2, Vol. 1, s. 296.

¹⁰⁹James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 208; Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt...*, s. 202-3.

diktirmiştir. Mısır'a dönüşte Kadeş kentini ele geçirir. Bu denli büyük başarıyı savaş arabalarının kullanılmasıyla elde edildiği görülmektedir¹¹⁰.

I. Thutmose'nin Suriye üzerine yaptığı seferler ile hem Mitanni'nin Suriye üzerindeki baskısını kırmak hem de bölgedeki Kenan ve Amur kökenli beylerin üzerindeki Mısır etkisini arttırmayı hedeflediğini söylenebilir ki önümüzdeki 150 yıl bunun başarıyla sürdürüldüğü görülmektedir. Mitanni Krallığı'nın Akdeniz sahillerine inmesi gecikecektir¹¹¹.

I. Thutmose'nin ölümünden sonra Thutmose, Mısır tahtına çıktı fakat devlet yönetiminde söz sahibi olan, Hatshepsut ile birlikte. II. Thutmose'nin (MÖ 1510-1505) kısa hükümdarlığı, kraliçe Hatshepsut'un ön plana çıkmasını sağlar. II. Thutmose'den çok, kraliçe hakkında bilgiye ulaşabiliyoruz. Yaklaşık yirmi beş yıl Mısır tahtını yönetmiştir¹¹². II. Thutmose'nin Filistin ve Suriye egemenliği için yaptıkları hakkında elimizde sağlam bilgi bulunmamaktadır. Kraliçe Hatshepsut idaresinde Filistin'in güneyinden öteye hareket edilmediği görülmektedir. Yine de Mısır ile Levant liman kentlerinden çok yoğun ticari akış yaşanmaktaydı. Sadece Kraliçe Hatshepsut, Filistin ve Suriye'deki yerel beyleri idari olarak zayıf yönetmişti¹¹³.

Kraliçe Hatshepsut'un ölümüyle hemen iktidarı eline alan genç yaştaki Firavun III. Thutmose (MÖ 1505-1450), Mısır'ın Ön Asya'daki topraklarıyla ilgilenmeye başlar. III. Thutmose, Mısır'ın Ön Asya'daki otoritesi için on yedi sefer düzenler. (LEVHA 17) Bu seferleri kayıt altına almak için ayrıca görevli (Tjaneni) atar. Her ne kadar sefer bilgilerinde eksiklikler olsa da, büyük bir bölümü hakkında bilgi sahibiyiz¹¹⁴.

¹¹⁰ Besty M. Bryan, "The 18th Dynasty Before the Amarna Period (c.1550-1352 BC)", Ian Shaw, *The Oxford History of...*, s. 225; James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. s. 209; Süleyman Özkan, "Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu - Mısır İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 22, S.1, 2007, s. 81.

¹¹¹ James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 209-13; Amanda H. Podany, *Brotherhood of Kings*, 2010, s. 132-4; Anthony Spalinger, *War in Ancient Egypt*, Blackwell Publish, 2005, 51-3.

¹¹² Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan...*, s. 232; Joyce Tyldesley, *Chronicle of the Queens of Egypt*, Thames & Hudson, 2006, s. 94; William C. Hayes, "Internal Affairs From Tuthmosis I to the Death of Amenophis III", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.* P. 2, Vol. 1, s. 316; Toby Wilkinson, *The Rise & Fall of Ancient Egypt*, Random House, 2010, s. 160.

¹¹³ II. Thutmose'nin Suriye seferi hakkında tek bilgi James H. Breasted, *Ancient Egypt Records*, Vol. II, Chicago University Press, 1906, s. 125; Kraliçe hakkında bkz, Besty M. Bryan, "The 18th Dynasty Before the Amarna Period (c.1550-1352 BC)", Ian Shaw, *The Oxford History of...*, s. 230; Margeret R. Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt*, Facts on File, 2012, s. 174; Mark Healy & Angus McBride, *New Kingdom Egypt*, Osprey, 1992, s. 14; Erik Hornung, *Mısır Tarihi...*, s. 96.

¹¹⁴ Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan...*, s. 234; Donald B. Redford, "Northern Wars of Thutmose III", Eric H. Cline & David O'Connor, *Thutmose III: A New Biography*, University of Michigan Press, 2006, s. 325-7; Donald B. Redford, *The Wars in Syria & Palestine of Thutmose III*, Brill, 2003, s. 3-7.

Kraliçe Hatshepsut'un gevşek Suriye idaresi sonucu bölgedeki yerel beyler Mısır'a karşı birlik olmaya başladılar. Kadeş kralı etrafında toplanan Suriye'deki yerel hükümdarlar Mısır'a karşı isyan ederler. (LEVHA 17)

Firavun III. Thutmose, ilk seferini tek başına iktidar olduğu yani sekizinci yılında MÖ 1458'de Suriye için stratejik önemi olan Megiddo kenti (LEVHA 10) üzerine yapar. Firavunun bizzat idare ettiği ordu, Memfis'ten yola çıkar ve önce Doğu Deltası'na, oradan Sile'ye, oradan da Mısır'ın sıkı denetim altında tuttuğu Gazze kıyılarına ulaşır ve hiçbir direnişle karşılaşmadan Yafa kentini ele geçirir. Yafa kentinde ordusunu bekletirken çevreyi araştırması için izciler görevlendirir¹¹⁵. Tekrar harekâta geçmeden önce III. Thutmose savaş divanını toplar ve şu sözleri söyler;

Kadeşliler'in şefi olan bu alçak düşman geldi ve Megiddo'ya girdi ve şu anda orada. Khor (Karu) ve Kedi (Kode) dahil olmak üzere Naharin'e kadar, daha önce Mısır'a sadık olan tüm yabancı toprakların prenslerini bir araya getirdi. Bildirildiğine göre (Kadeş Kralı için) şöyle demiş: Majesteleriyle savaşmak için burada Megiddo'da bekleyeceğim. Majesteleri – askerleriyle - konuştu; Şimdi ne düşünüyorsunuz söyleyin¹¹⁶.

Bunun üzerine yanındaki subaylar savaş planlarını görüşmeye başladılar, ellerinde üç plan bulunmaktadır;

Megiddo'ya üç yoldan gidiliyordu, ilki kuzeyden Tefti mevkiinden, ikincisi Taanach kenti üzerinden Yizreel Vadisi'nden geçmek ve üçüncü yol ise Aruna denilen bölgeden geçmekti ama bu yol en tehlikeli olandı çünkü çok dar bir geçitti ve ordu tek sıra halinde ilerlemek zorundaydı, yavaşlayan ordu, karşı taraftan gelecek saldırı karşısında savunmasız olduğundan ağır kayıp verebilirdi. Yine de, buna rağmen III. Thutmose, üçüncü planın uygulanmasını ister¹¹⁷. Kadeş kralı ve müttefikleri adı geçen diğer yolları kapatmış, pusuya yatar. Bu arada Mısır ordusu Megiddo yakınlarındaki Karmel tepesine ulaşır. III. Thutmose,

¹¹⁵ Besty M. Bryan, "The 18th Dynasty Before the Amarna Period (c.1550-1352 BC)", Ian Shaw, *The Oxford History of...*, s. 237, Mark Healy & Angus McBride, *New Kingdom Egypt*, Osprey, s. 26; Donald B. Redford, "The Northern Wars of Thutmose III", Eric H. Cline & David O'Conner, *Thutmose III: A New Biography*, University of Michigan Press, 2006, s. 330.

¹¹⁶ James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt*, University of Chicago Press, 1906, Vol. II, s. 418.

¹¹⁷ Anthony Spalinger, *War in Ancient Egypt*, Blackwell, 2005, s. 83; Özgür Develi, *Antik Çağ'da Kuşatmalar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009, s. 15; Mark Healy & Angus McBride, *New Kingdom Egypt...*, s. 26-7.

orduyu taburlara böler ve her birini farklı yerlere yerleştirir. Kuzeyde bulunan tabur Taanach yoluna, güneyde bulunan tabur ise Qina Vadisini tutmaktadır¹¹⁸.

Fakat III. Thutmose, gece yapılacak karşı baskından çekinmektedir. Thebes (Luksor) kenti surlarındaki yazıtlardan, firavun askerlerine şöyle seslenir;

Tetikte olun, silahlarınızı hazır edin¹¹⁹!

Sabah olduğunda firavunun ordusuyla Megiddo kenti önündeki Kadeşliler'e karşı saldırıya geçer. Firavunda ordusunun yanında çarpışır. Kısa sürede Kadeş beyi ve yanındaki müttefikleri savaş meydanında ağır bir şekilde yenilgiye uğrarlar. Bunun üzerine Megiddo kentine sığınmaya çalışan askerler, Mısır ordusunun takip etmesi korkusundan kentin kapıları kapatılması üzerine surların üzerinden sarkıtılan iplerden kente girerler. Öyle ki, bunların içinde kendi beyleri de bulunmaktaydı¹²⁰.

Fakat Kadeşliler'in korktukları gerçekleşmedi, Mısırlı askerler, kaçan askerlerin geride bıraktıkları ganimetlere akın etmeye başladılar. Öyle ki, altın ve gümüş eşyalar ve köleler ele geçirirler. Bunun yanı sıra büyük ve küçükbaş hayvanlarda bulurlar. Bu taktik hatasını da şöyle anlatılmaktadır;

Şayet majestelerinin şanlı ordusu düşmanın mallarını ele geçirmek için uğraşmasaydı, şehirde kalanlar, dışarıdaki askerleri telaş içinde kente sokmakla meşgulken, Megiddo kenti alınabilirlerdi¹²¹.

Bu hatadan dolayı kenti ele geçiremeyen III. Thutmose, yaklaşık 7 ay Megiddo kentini kuşatır. Kuşatma bilgisine sahip olamayan Mısır ordusu, kentin teslim olmasını bekler. Kuşatma esnasında kentin etrafını hendekle çevirmiş ve kereste setler çekmiştir. Beklemeye başlayan III. Thutmose, etrafındaki askerlere şöyle seslenir;

Sabırlı olun ve seyredin¹²²!

¹¹⁸James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 224; Margaret S. Drower, “Syria: c. 1550-1400 B.C.”, I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.* 2/1, s. 448.

¹¹⁹James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt*, University of Chicago Press, 1906, Vol. II, s. 429.

¹²⁰James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt*, University of Chicago Press, 1906, Vol. II, s. 430; Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan...*, s. 234; Mark Healy & Angus McBride, *New Kingdom Egypt...*, s. 29-31.

¹²¹James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 431, Mark Healy & Angus McBride, *New Kingdom Egypt...*, s. 31.

¹²²James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 433; Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan...*, s. 234.

Açlık tehlikesi üzerine Megiddo surlarının arkasına kaçan Kenanlı yerel beyler, teslim olurlar ve III. Thutmose'den af dilerler. (LEVHA 18) III. Thutmose'de bunun üzerine bütün yerel beyleri af eder ve krallıklarına geri gönderir. Bunun üzerine yerel hükümdarlar sadakatleri olarak, altın ve gümüş takılar hediye ederler. Bundan sonra da yaklaşık yüz elli boyunca da Mısır'ın denetiminde kalırlar. Firavun III. Thutmose'nin asıl niyeti de bölgedeki Mitanni nüfuzunu kırmak ve tekrar Mısır'ın gücünü hissettirmektir¹²³.

Megiddo'nun ele geçirilmesiyle 300'den fazla esir, 2000 kadar at, 340 kadar sığır, 2000 kadar inek, 2000 keçi, 25 bin kadar koyun, 900 kadar savaş arabası, 500 yay ve 200 tane zırhlı kıyafetler kazanılır¹²⁴.

Megiddo seferi sonrası ilerleyişine devam eden III. Thutmose, Akdeniz limanlarını teker teker ele geçirir. Böylece Mısır'ın gıda sevkiyatının güvenliği de sağlanmış olur. Suriye'nin içlerine kadar ilerler ve Şam önlerine kadar gelir. Mısır, Lübnan Dağları'ndan Filistin'in içlerine kadar artık egemendir¹²⁵.

Bundan sonraki seferleri, Mısır'ın bölgedeki egemenliğini pekiştirmek amaçlı olmuştur. Suriye seferlerine devam eden III. Thutmose, hükümdarlığının 24. senesinde Filistin ve Güney Suriye üzerine tekrar sefere çıkar. Bölgeden savaş ganimetleriyle dönen firavun ayrıca Asur ülkesinden de hediyeler dışında, vergiler alır¹²⁶.

Firavun, hükümdarlığının 25. yılında Suriye'ye 3. seferini yapar. Bu seferde bölgenin faunası kaydedilmiştir. 4. seferi için bilgi sahibi değiliz, kayıtlar okunamamaktadır¹²⁷. Hükümdarlığının 29. yılında 5. seferi, Filistin ve Güney Suriye'nin ötesine geçmiş, Suriye ve Lübnan sahillerinden donanmanın yardımıyla iç kesimlere kadar ilerlemiş, Tunip Ülkesini yağmalamış ve Arvad kentini ele geçirmiştir. Kuzey Suriye'de kalıcı olmak için Ullaza

¹²³Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt...*, s. 213; Besty M. Bryan, "The 18th Dynasty Before the Amarna Period (c.1550-1352 BC)", Ian Shaw, *The Oxford History of...*, s. 238-40; Stefan G.Chrisanthos, *Warfare in the Ancient World: From the Bronze Age to the Fall of Rome*, Praeger Series on the Ancient World, 2008, s. 5; Margaret S. Drower, "Syria: c. 1550-1400 B.C.", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.* 2/1, s. 453; Donald B. Redford, "The Northern Wars of Thutmose III", *Thutmose III: New Biography*, Eric H. Cline & David O'Conner, University of Michigan Press, 2006, s. 329-33; Niels Peter Lemche, "The History of Ancient Syria & Palestine: An Overview", *Civilizations of the Ancient Near East II* (1995) 1195-1218, s. 1206.

¹²⁴Anthony Spalinger, *War in Ancient Egypt*, Blackwell, 2005, s. 93; James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 435; Amanda H. Podany, *Brotherhood of Kings*, Oxford University Press, 2010, s. 146.

¹²⁵James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 227; Anthony Spalinger, *War in Ancient Egypt*, Blackwell, 2005, s. 95; Donald B. Redford, "Northern Wars of Thutmose III", Eric H. Cline & David O'Connor, *Thutmose III: A New Biography*, University of Michigan Press, 2006, s. 331.

¹²⁶James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 444-9.

¹²⁷James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 450-3; Donald B. Redford, *The Wars in Syria & Palestine of Thutmose III*, Brill, 2003, s. 210.

kentinde garnizon bulundurmaya başlar¹²⁸. Bir yıl sonra firavun, Megiddo'da kaybeden Kadeşliler tekrar isyan etmesi sonucu tekrar bölgeye hareket etmek için 6. seferini yapar. 30. yılında, Kadeş kentini ele geçirir ve Arvad kentini cezalandırır. Simyra kentindeki donanma ile tekrar Mısır'a geri döner. Yanında, bölge prenslerin çocuklarını Mısır'a bağlı yerel vali yetiştirmek için getirir¹²⁹.

1 yıl sonra hükümdarlığının 31. yılında 7. seferini yapan III. Thutmose, Mısır egemenliğinde olan Ullaza'nın kaybedilmesi üzerine Akdeniz sahili boyunca ilerleyerek Suriye bölgesine girer. Sahil boyunca ilerleyen firavun, Suriyeli yerel beylerden vergiler alarak geri döner. Geride yine bir garnizon ve ordu içinde malzemeler bırakır. Güney Suriye'de bulunan Genebleyev kentinden vergiler alarak Mısır'a döner¹³⁰.

8. seferini 33. Hükümdarlık yılında Mitanni üzerine gerçekleştirir. Asi Irmağı (Orontes) boyunca ilerleyerek Fırat Irmağı'na ulaşır. I. Thutmose'nin daha önce diktirdiği yere bu seferde III. Thutmose sınır taşı diktirir. Mitanni Kralı'nın Karkamış yakınlarında büyük bir yenilgiye uğratar ve Mitanni başkentine kadar bütün *Naharin* ve *Katna* ülkesini yağmalar. Nukaşşe Ülkesini ele geçirir. Bu sefer sonucunda Mısır, artık Hitit ve Babil Ülkesi ile de komşu olur¹³¹.

Suriye'ye seferlerine devam eden III. Thutmose, 34. Hükümdarlık yılında Zahi kasabasını yağmalar, Kıbrıs (Alaşıya) Krallığı'ndan ilk defa vergi alır. Donanma için, Suriye ve Fenike limanlarından kereste ihtiyacını karşılamak için bağlı krallıklara emir gönderir¹³². 10. seferini hükümdarlığının 35. senesinde, Naharin toprakları üzerine yapan III. Thutmose, isyan eden Halep kralı, Tikşi yakınlarında yenmiş ve ardından tekrar Suriyeli yerel krallardan

¹²⁸Horst Klengel, *Syria: A Handbook of Political History*, Akademie Verlag, 1992, s. 92; James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 455; Donald B. Redford, *The Wars in Syria & Palestine of Thutmose III*, Brill, 2003, s. 217.

¹²⁹James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 463. Besty M. Bryan, "The 18th Dynasty Before the Amarna Period (c.1550-1352 BC)", Ian Shaw, *The Oxford History of...*, s. 238; Donald B. Redford, *The Wars in Syria & Palestine of Thutmose III*, Brill, 2003, s. 217; Stefan G. Chrissanthos, *Warfare in the Ancient World: From the Bronze Age to the Fall of Rome*, s. 6.

¹³⁰Margaret S. Drower, "Syria: c. 1550-1400 B.C.", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.* 2/1, s. 454; James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 468-9.

¹³¹James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 477; Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt...*, s. 215-6; Marco De Pietri, "Relationship Between Egypt & Karkemish During 2nd Millenium BC: A Brief Overview", *Cultural & Material Contacts in the Ancient Near East. Movements of People, Objects and Ideas*, Torin, December 1-2, 2014, s. 9; Donald B. Redford, *The Wars in Syria & Palestine of Thutmose III*, Brill, 2003, s. 220-5; Ercüment Yıldırım, "M.Ö. II. Binyılda Paylaşılamayan Topraklar: Kuzey Suriye", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 5, December, 2012, Strasbourg, s. 1392

¹³²Margaret S. Drower, "Syria: c. 1550-1400 B.C.", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.* 2/1, s. 455-6; James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 488-492.

vergisi olarak donanma ile geri dönmüştür¹³³. Firavunun 11. ve 12. Seferleri hakkında bilgi sahibi değiliz.

Güney Fenike bölgesinde yer alan Nuge yerleşimi, yerel prensler tarafından ele geçirilmesi üzerine III. Thutmose, 38. yılında 13. Suriye seferine çıkmak zorunda kalır. Düzenli olarak vergilerini alır, limanları denetler ve Mısır'a döner. Mısır'ın kuzeydoğu sınırı yağmalanması üzerine firavun, hükümdarlığının 39. yılında 14. seferini yapar. Shasu adındaki yağmacı çete grupları Suriye topraklarında ilerlemektedir. Bunun üzerine bu grubun üzerine yürür ve onları bozguna uğratar. 15. seferini kaydedilen vergi listesinden öğrenilmekte, o da Kıbrıs (Alaşıya) Ülkesinden gelen ürünler. 16. Seferi için, Suriye ve Hitit beylerinden gelen hediyeler ve ganimetler yazılmıştır¹³⁴.

Hükümdarlığının 42. Yılında Suriye'ye son seferini düzenleyen III. Thutmose, Mitanni destekli Tunip ve Kadeş isyanlarıyla uğraştı. Suriye sahilinde yer alan Erkatu'yu ele geçirir ve Asi Irmağı kenarındaki Kadeş ordusunu yine yener¹³⁵. III. Thutmose, kuzeye yaptığı seferler ile Mısır'ın bölgedeki gücünü doruğa ulaştırmış, bölgedeki yerel beylere gücünü hissettirmeye başlar. Öyle ki, Kadeş'in yüz yıldan fazla Mısır'ın elinde kalması, Halep'i teslim olmaya zorlaması ve Karkamış'ı ele geçirerek Anadolu'ya kadar ulaşması onun başarısıdır.

III. Thutmose'den sonra Mısır tahtına, II. Amenhotep (MÖ 1438-1412) geçer. Mısır tahtına çıkar çıkmaz kuzeydeki yerel beyler isyana kalkışırlar. Hükümdarlığının 3. yılında III. Tutmose'nin ele geçirdiği Tikşi kentine ilerler. Burada yedi isyancı kralla savaşır ve onları yener, cansız bedenlerini Thebes kentinde teşhir ettirir. Ardından Beka Vadisi'nde vahşi hayvan avına çıkar, dönüşte Niya kentini ele geçirir¹³⁶.

Tahtının 7. yılında Kadeş kralının isyanı üzerine Suriye bölgesine hareket eder. Kadeş ve Katna kralları ile Asi Irmağı kenarında savaşır ve onları yenilgiye uğratar. Bunun üzerine bu iki kral af diler ve tekrar krallıklarına iade edilmek isterler. II. Amenhotep bu isteklerini

¹³³ James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 496; Donald B. Redford, **"The Northern Wars of Thutmose III"**, *Thutmose III: New Biography...*, s. 335.

¹³⁴ James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 506-25; Donald B. Redford, **"The Northern Wars of Thutmose III"**, *Thutmose III: New Biography...*, s. 335; Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt...*, s. 216.

¹³⁵ Margaret S. Drower, **"Syria: c. 1550-1400 B.C."**, I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.* 2/1, s. 458-9; James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 528; Anthony Spalinger, *War in Ancient Egypt...*, s. 116.

¹³⁶ Margaret S. Drower, **"Syria: c. 1550-1400 B.C."**, I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.* 2/1, s. 459-60; James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 780; Horst Klengel, *Syria: A Handbook of Political History...*, s. 95-6; Besty M. Bryan, **"The 18th Dynasty Before the Amarna Period (c.1550-1352 BC)"**, Ian Shaw, *The Oxford History of...*, s. 244-5.

kabul eder, krallardan bağılılık yemini almasıyla ülkelerine dönmelerine izin verir. Böylece tekrar bölgenin denetimini ele alır¹³⁷.

2.3. Mısır-Hitit ilişkilerinin Başlaması ve Yaşanılan Gelişmeler

Mitanni'nin Suriye bölgesinde güçlenmesine fırsat vermeyen Mısır, II. Amenhotep ile birlikte farklı bir stratejiye yönelir. Kuzeyde yeniden güçlenmeye başlayan Hitit İmp.'na karşı artık Mitanni Krallığı ile yakınlaşmaya başlar¹³⁸.

Öyle ki Karnak Tapınağı'nda şöyle bir ifade dikkat çekmektedir;

Mitanni Şefleri, arkalarında haraçları, yüce kraldan barış istemek için gelirler. Eski dönemlerden beri görülmemiş, kayda değer bir hadise. Bilinmeyen ülke yüce kraldan af diler¹³⁹.

Mitanni-Mısır yakınlaşması, IV. Thutmose'nin tahta çıkmasıyla siyasi evlilik yoluyla gelişir. Böylece kuzeyde (Hititler) büyüyen güce karşı evlilik yoluyla ittifak olurlar¹⁴⁰. IV. Thutmose'nin Mitanni Kralı Artatama'ya yazdığı mektupta şöyle anlatılır:

Büyükbabamın kızını kendisine istemiş... beş yada altı kez yazmış ama o kızını vermemiş tekrar yine yazmış ve işte o zaman büyükbabam, teklifi kabul etmiş¹⁴¹.

IV. Thutmose (MÖ 1410-1390) Mısır'ın Suriye sınırlarını korunmaya çalışır. Karnak Tapınağı'nda yer alan tek kayıt, kuzeye yaptığı Sidon Seferi'dir. Amarna kayıtlarında (EA 85) da söz edilen bu sefer, IV. Thutmose'nin ilk zaferidir¹⁴². Ayrıca Hitit Kralı I. Tudhaliya ile karşılıklı anlaşarak Anadolu'da yer alan *Kuruştama* yerleşimcilerinin Suriye topraklarında

¹³⁷ James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 784-7; Peter Der Manuelian “**The End of the Reing & the Accession of Amenhotep II**”, *Thutmose III: New Biography*, Eric H. Cline & David O'Conner..., s. 335; Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt...*, s. 415-21.

¹³⁸ Niels Peter Lemche, “**The History of Ancient Syria & Palestine: An Overview**”, *Civilizations of the Ancient Near East II* (1995) 1195-1218, s. 1206; Erik Hornung, *Mısır Tarihi...*, s. 100; Mark Healy & Angus McBride, *New Kingdom Egypt...*, s. 32.

¹³⁹ Donald B. Redford, *Egypt, Canaan & Israel in Ancient Times*, 1992, s. 164.

¹⁴⁰ Bu tezin devamında anlatılacağı üzere, Hititler'in I. Tudhaliya zamanında tekrar Halep önlerine gelmesi, Mitanni gücünün gerilemesine bunun sonucunda da iki devletin yakınlaşmasına sebep olur.

¹⁴¹ Alan R. Schulmen, “**Diplomatik Marriage in the Egyptian New Kingdom**”, *Journal of Near Eastern Studies*, 38\3, 1979, s. 83

¹⁴² James H. Breasted, *Ancient Record of Egypt...*, s. 816-7 Besty M. Bryan, “**The 18th Dynasty Before the Amarna Period (c.1550-1352 BC)**”, Ian Shaw, *The Oxford History of...*, s. 250; Horst Klengel, *Syria: A Handbook of Political History...*, s. 97.

yaşamısına da izin vermiştir. Çünkü bu yerleşimciler Hitit topraklarında göçebe hayat sürüyor, devlete karşı geliyorlar, sınır çatışmalarına sebep oluyorlardı¹⁴³.

IV. Thutmose'nin ölümüyle Erken 18. Hanedan sona erer ve diplomatik yazışmaların ön plana çıktığı dönem başlar.

Amarna arşivlerinden öğrendiğimiz üzere III. Amenhotep, Anadolu'da yükselen ve Suriye'ye yayılmaya çalışan Hititler'i batıdan sıkıştırmak için Arzava kralı Tarhundaradu ile bağlantıya geçer. Arzava'ya gönderdiği mektupta durumu aynen şöyle ifade eder:

Büyük Kral Nimuvareya (III. Amenhotep) Mısır Kralı, der ki: Arzava Kralı Tarhundaradu'ya deyin ki: Benim keyfim yerinde. Evlerim, karılarım, çocuklarım, soylularım, askerlerim, savaş arabalarım, bana ait olan şeyler yerinde. Herşey senin içinde güzel olsun. Şimdi sana elçim İrsappa'lı gönderiyorum: "Majestelerimi evlendirmeyi teklif ettikleri kızı görelim. Sonra kızın başını yağ dökeceğiz. Şimdi sana bir kese altın yolluyorum. Bana yapmamı istediğin şeylere gelince: Onu buraya gönder (elçisi). Benden gelen elçiye hemen geri yolla. Gelin için altın parayla gelecekler. Benim elçim ile gelen senin elçin. Bana Kaşka ülkesinden adamlar gönder. Herşeyin bittiğini ve Hattuşaş ülkesinin mahvolduğunu haber aldım. Şimdi sana elçim İrsappa tebrik armağanı teslim edecek. 20 altın mina, 3 keten giysi, 3 keten palto, 3 keten huzzi, 100 keten mutalliyaşsa, 4 büyük kukkubu kabı zeytinyağı, 3 abanoz sandalye, 100 abanoz fildişi kakmalı ve 100 kırı ş abanoz¹⁴⁴.

¹⁴³ Trevor Bryce, *The Peoples & Places of Ancient Western Asia*, Routledge, 2009, s. 399; Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, C. 1 Arkeoloji & Sanat Yayınları, 2002, s. 131

¹⁴⁴ EA 31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ MISIR – HİTİT İLİŞKİLERİNDE SURİYE’NİN ÖNEMİ

Suriye jeopolitik olarak, Anadolu Yarımadasının güneyinde Kıbrıs Adası’nın doğusunda, Fırat Irmağı’nın bir bölümünün geçtiği vadinin batısında ve Kenan (Filistin) topraklarının kuzeyinde, Doğu Akdeniz-Mezopotamya ticaret yollarının üzerinde yer alan önemli bir coğrafyadır.

Bu bölgenin önemi, ticaret yollarının kesiştiği coğrafya olmasından kaynaklanıyor. Suriye limanlarından çıkan malların Kıbrıs (Alaşiya) ve oradan da Girit ve Batı Anadolu sahillerinden Yunanistan’a ulaşması büyük güçleri karşı karşıya getiriyor. Zengin Suriye-Filistin limanları ve kendi aralarında savaşan yerel devletlerin varlığı, büyük devletlerin kendi egemenlikleri için bu bölgeye ilgi duymasına neden olmuştur¹⁴⁵.

Suriye’nin kuzeyinde yer alan Halpa merkezli Yamhad Krallığı, önemli bir konumdaydı. Anadolu’ya giden yolları denetimi altında tutan bu krallık aynı zamanda Ugarit gibi çok önemli bir liman kenti de elinde bulundurmaktaydı. Ön Asya’nın Akdeniz limanlarını ekonomik ve siyasi olarak hep hareketli olmuştur. Akdeniz limanları her dönemde işlek olmuş, bununla birlikte hep hedef halinde kalmıştır. Bu Akdeniz limanları ki, en başta kuzeyde Ugarit (LEVHA 1,7) kenti gelmekte, Filistin limanlarına kadar Levant¹⁴⁶ coğrafyasını oluşturmaktadır. Suriye’nin kuzeyinde yer alan ve Levant bölgesinin önemli liman kentlerinden biri olan Ugarit, Deniz Halkları istilasına kadar (M.Ö. 11. Yüzyıl) büyük güçlerin hedefi olmuştur. MÖ II. Binyıllarda ilk başta Yamhad Krallığı’nın bir parçası olsa da önce Hititler’in sonra da Mitanni-Hurri Krallığı’nın egemenliği altına girmiştir. Mısır’da Yeni Krallığı’n (18.-20. Hanedan) başa geçmesiyle kısa bir süre firavunların egemenliği altında olmuştur.

¹⁴⁵ M. Wayne Alexander & William Violet, “Trade in Ancient Near East”, *Journal of Management & Marketing Research*, Vol. XIX, July, 2015, s. 3-8; Christopher Mee, “Anatolia & The Aegean in the Late Bronze Age”, *Aegaeum*, XVIII, 1998, s. 142-5; Oliver Dickinson, *The Aegean Bronze Age*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 237-8; Eric Cline, “Egyptian & Near Eastern Imports at Late Bronze Mycenae”, *Egypt, the Aegean & the Levant*, W. Vivian Davies & Louise Schofield, British Museum Press, 1995, s. 91-5.

¹⁴⁶ Levant için bkz; Michael Gagarin & Elaine Fantham, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece & Rome*, Oxford University Press, 2010, s. 247; Matthew J. Suriano, “Historical Geography of the Ancient Levant”, Margeret L. Steiner & Ann E. Killebrew, *The Oxford Handbook of the Archeology of the Levant*, 2013, s. 9; Charles Keith Maisels, *Early Civilizations of the Old World*, Routledge, 2001, s. 79-82.

Ugarit kenti, Suriye devletlerinin ve Mezopotamya'dan gelen ana besin ürünlerinin batıya taşınmasında aracı bir konumdaydı. Bunun yanı sıra fazladan üretilen, zeytinyağı, tuz ve mor keten ve yün kumaşları üretilip, ihraç ederdi. Hititler'in ve Mısırlılar'ın Ugarit'ten bu ürünleri aldığı kaydedilmiştir¹⁴⁷. Ugarit Sarayı geniş bir devlet arşivine sahip olmakla beraber, kendine has özel bir yazı tarzı geliştirmişti. Ugarit kentinde halkın çoğunluğu Kenan ve Hurri kökenli olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁸. Claude Schaeffer, 1927 yılında Ugarit'i ilk defa kazan grubun başında yer almış, Jean Nougayrol Ugarit'in çift dilli (Akkadça ve Ugaritçe) kayıtlarını 1955 yılında çevirmeye başlamıştır.

Yamhad Krallığı'ndan güneye doğru gittikçe diğer yerel devletlerle karşılaşırız. Özellikle Mari (LEVHA 3,8) ve Emar, önem arz eder. Amur asıllı bu devletler bulundukları stratejik (ticari yolların üzerinde bulunmaları) konumları gereği doğudan ve batıdan tehlikelere açık halde olmuşlardır.

Suriye kent devletlerinin içerisinde en doğuda yer alan Mari Krallığı, ülkenin kuzeyinde Belih, batıda Lübnan Dağları'na kuzeydoğuda Asur'a kadar geniş bir coğrafyaya egemen olmuştur. Orta Fırat Irmağı'nın en önemli siyasi merkezi olan Mari, aynı zamanda diplomatik ilişkilerinde yürütüldüğü büyük bir kentti. Mari kayıtları, Levant (Doğu Akdeniz Limanları), doğuda Mezopotamya ve İran'a kadar uzanan geniş bir bölgenin kaynaklarını elinde tutmaktadır¹⁴⁹.

Orta Fırat kıvrımında yer alan Aštata Krallığı'nın merkezi Emar, MÖ 16. Yüzyılda bölge güçlerin ele geçirmek için mücadele ettiği bir kentti. Bu krallığın önemli olmasının asıl unsuru tarımsal verimliliğin elverişli olmasıdır. Sınırları tam olarak bilinmese de Yamhad Krallığı ile komşu olduğu (yada bir parçası) düşünülmektedir. Anadolu, Suriye-Filistin ticari yollarının birleştiği ve karakolluk konumundadır¹⁵⁰. Suriye'nin güneyinde yer alan Katna, Tunip, Kadeş kentleri ise Amur kökenli krallar tarafından yönetilmekteydiler. Asi Irmağı'nın

¹⁴⁷ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu...*, s. 395; Peter Akkermans & Glenn Schwartz, *The Archaeology of Syria*, Cambridge University Press, 2003, s. 339-341.

¹⁴⁸ Charles Gates, *Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East & Egypt, Greece & Rome*, Routledge, 2003, s. 158-160; Marguerite Yon, *The City of Ugarit at Ras Shamra*, Eisenbrauns, 2006, s. 43-4; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu...*, 397; Firuzan Kinal, "Ugarit Krallarının Tarihi"..., s. 3.

¹⁴⁹ Mario Liverani, *The Ancient Near East: History, Society & Economy*, Routledge, 2013, s. 222-3.

¹⁵⁰ Mehmet Yunus Akrep, "Emar Şehrinin Tarihi Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S. 8, Haziran 2013, s. 129-130.

sağ kısmında kalan bu kent devletler, Doğu Akdeniz limanlarına giden yolların durak yerleriydi¹⁵¹.

3.1. Hitit-Mısır Çekişmesi Öncesi Suriye

Ön Asya, MÖ III. Binyılın ilk başlarından (Erken Sümer Dönemi) bu yana hep iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Bu bölgenin önemi, ticaret yollarının kesiştiği coğrafya olmasından kaynaklanıyor. Suriye limanlarından çıkan malların Kıbrıs (Alaşiya) ve oradan da Girit ve Batı Anadolu sahillerinden Yunanistan'a ulaşması büyük güçleri karşı karşıya getiriyor. Zengin Suriye-Filistin limanları ve kendi aralarında savaşıyan yerel devletlerin varlığı, büyük devletlerin kendi egemenlikleri için bu bölgeye ilgi duymasına neden olmuştur¹⁵². Ön Asya'nın Akdeniz limanlarını ekonomik ve siyasi olarak hep hareketli olmuştur. Akdeniz limanları her dönemde işlek olmuş, bununla birlikte hep hedef halinde kalmıştır. Bu Akdeniz limanları ki, en başta kuzeyde Ugarit kenti gelmekte, Filistin limanlarına kadar Levant¹⁵³ coğrafyasını oluşturmaktadır. Ugarit kenti, Suriye devletlerinin ve Mezopotamya'dan gelen ana besin ürünlerinin batıya taşınmasında aracı bir konumdaydı. Bunun yanı sıra fazladan üretilen, zeytinyağı, tuz ve mor keten ve yün kumaşları üretip, ihraç ederdi. Hititler'in ve Mısırlılar'ın Ugarit'ten bu ürünleri aldığı kaydedilmiştir¹⁵⁴. Ugarit Sarayı geniş bir devlet arşivine sahip olmakla beraber, kendine has özel bir yazı tarzı geliştirmişti. Ugarit kentinde halkın çoğunluğu Kenan ve Hurri kökenli olduğu anlaşılmaktadır¹⁵⁵.

Suriye ve etrafı, başta Akkadlar ile birlikte her dönem hedef olur. Akkad kralları merkezi yapıyla yönetmekle kalmamış, Ön Asya'daki daha birçok kente ve devlete seferler düzenlemişlerdir. Akkad krallarının kayıtları bu seferleri anlatırken, diğer yandan da coğrafya hakkında da bilgi verirler. Başta Akkad kralı Büyük Sargon ve torunu Naram-Sin bölgedeki

¹⁵¹ Horst Klengel, *Syria: 3000 to 300 B.C.*, s. 65-7.

¹⁵² M. Wayne Alexander & William Violet, "Trade in Ancient Near East", *Journal of Management & Marketing Research*, Vol. XIX, July, 2015, s. 3-8; Christopher Mee, "Anatolia & The Aegean in the Late Bronze Age", *Aegaeum*, XVIII, 1998, s. 142-5; Oliver Dickinson, *The Aegean Bronze Age*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 237-8; Eric Cline, "Egyptian & Near Eastern Imports at Late Bronze Mycenae", *Egypt, the Aegean & the Levant*, W. Vivian Davies & Louise Schofield, British Museum Press, 1995, s. 91-5.

¹⁵³ Levant için bkz; Michael Gagarin & Elaine Fantham, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece & Rome*, Oxford University Press, 2010, s. 247; Matthew J. Suriano, "Historical Geography of the Ancient Levant", Margeret L. Steiner & Ann E. Killebrew, *The Oxford Handbook of the Archeology of the Levant*, 2013, s. 9; Charles Keith Maisels, *Early Civilizations of the Old World*, Routledge, 2001, s. 79-82.

¹⁵⁴ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu...*, s. 395; Peter Akkermans & Glenn Schwartz, *The Archaeology of Syria*, Cambridge University Press, 2003, s. 339-341.

¹⁵⁵ Charles Gates, *Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East & Egypt, Greece & Rome*, Routledge, 2003, s. 158-160; Marguerite Yon, *The City of Ugarit at Ras Shamra*, Eisenbrauns, 2006, s. 43-4; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu...*, 397; Firuzan Kınal, "Ugarit Krallarının Tarihi"..., s. 3.

seferleri, Ön Asya ve Suriye egemenliği için çok önemliydi. Akkad kralları, askeri açıdan Batı İran ve Suriye'nin kuzeyi ile çok ilgilenmekteydiler. Doğuda Elam bölgesi, kuzeyde ise Fırat Irmağı'nın kuzeyine akınlar yaptılar. Fırat Irmağı'nın birleşme noktasında yer alan kuzey ve batı Suriye için merkez konumda olan Dagan'ın kült merkezi Tuttul'u (Tell Bi'a) ele geçirirler. Dönemin en önemli siyasi merkezleri olan Mari (Tell El-Meskene) ve Ebla (Tell Mardikh) (LEVHA 3,9) yok edilir (MÖ 2300)¹⁵⁶.

Suriye'nin kuzeyinden İran'a kadar uzanan geniş coğrafyada güvenlik ve askeri seferler için garnizonlar yerleştirilmiş, imparatorluğun sınırları sıkı bir denetim içerisindeydi. Öyle ki, Pir Hüseyin ve Derbend-i Gaur'da bulunan kabartmalarda devletin sınır politikaları kaydedilmiştir¹⁵⁷. Akkadlar'ın Fırat Irmağı boyunca ilerleyerek Suriye limanlarına ulaştığı ve bölgede denetimi sağladığını görüyoruz.

Akkad İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Suriye ve Mezopotamya'nın siyasi çevresi değişir. Bir yandan Gutiler, bir yandan da Sümerler, Mezopotamya'yı adeta paylaşırlar. III. Ur Hanedanlığı (MÖ 2100-2000), Akkadlar gibi Mezopotamya'da tekrar büyük bir güce ulaşmaya çalışırlar. Sümerler, Suriye'de kilit nokta konumunda olan Mari kentini ele geçirirler. Bunun dışında Ebla ve Akdeniz liman kenti Biblos ile de siyasi ve ticari ilişkiler kurulur¹⁵⁸. Fakat Suriye'de Amurru topluluklarının Sümerler'e akın etmesi ve bölgede kalıcı olarak yerleşmeye başlaması, düzeni bozacak ve bu da kısa bir süre sonra III. Ur Hanedanlığı'nın sona ermesine sebep olacaktır. Öyle ki, Ur kralı Şu-Sin, (MÖ 2034) bu toplulukların güneydeki kentlere ilerlemesini engellemek için duvar yaptırdığı bilinmektedir¹⁵⁹.

MÖ II. Binyılda Sami kökenli bir diğer halk olan Amurlar, Orta Mezopotamya'da güçlü bir krallık kurarlar. I. Babil Krallığı olarak bilinen bu devlet, Mezopotamya'ya ve Fırat Irmağı boyunca Suriye'ye egemen olmuştur¹⁶⁰.

¹⁵⁶ Mark Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi...*, s. 89; Alfonso Archi, *Ebla & Its Archives, Texts & Society*, De Gruyter, 2015, s. 3.

¹⁵⁷ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu...*, s. 65-6; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, 2006, s. 79-81; Georges Roux, *Ancient Iraq*, Penguin, 1993, s. 156-7.

¹⁵⁸ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi...*, s. 88.

¹⁵⁹ Cemil Bülbül, "Amurru Göçleri ve Amurruların Eski Ön Asya Tarihindeki Rollerini", *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIX, S. 48, Eylül 2010, s. 39.

¹⁶⁰ Georges Roux, *Ancient Iraq...*, s. 179; James Henry Breasted, *Ancient Times: A History of the Early World*, s. 169.

Amurru Hanedanlığı (I. Babil Krallığı) Mezopotamya’da siyasi bütünlüğünü sağlayamadan önce Akdeniz sahiline kadar bütün bölgede parçalı bir devlet yapısı mevcuttu. Öyle ki, Mari’de bulunmuş olan bir mektupta bölge için şöyle bir ifade geçer;

*Hiçbir kral kendi başına gerçekten güçlü değildi. Babilli Hammurabi’yi, Larsalı Rim-Sin, Eşnunnalı İbal-pi-El’i yada Katnalı Amut-pi-El’i on yada on beş kral takip eder. Yamhadlı Yarim-Lin’i ise yirmi kral*¹⁶¹.

Batıda, Suriye’de başta Mari Krallığı olmak üzere daha birçok krallık ve doğuda ise Asur ve Babil Krallıkları yer almaktaydı. Zira Asur Kralı I. Şemsi-Adad (MÖ 1813-1781), Babil Krallığı ile rekabet halindeydi. Kuzey Mezopotamya’da yer alan Eski Asur Krallığı, hem ticari yollara egemen olmak hem de siyasi varlığını sürdürmek için bölgedeki diğer güçlerle savaş halinde olmuştu. Fakat Asur Kralı I. Şemsi-Adad’ın ölümünden sonra eski gücünü kaybeden Asurlar, Mari Kralı Zimri-Lim’e (MÖ 1779-1757) ve Babil’e karşı üstünlüğü sona ermiş, kendi bölgesine çekilmiştir. Mari Krallığı ise Babil Krallığı ile siyasi ittifak yaparak hem varlığını uzun süre devam ettirmiş hem de siyasi üstünlük kazanmıştır¹⁶².

Asıl, Babil Krallığı’nı bölgesel güç haline getiren ve kendisiyle özdeşleşen hükümdar, Hammurabi’dir¹⁶³. Hammurabi (MÖ 1792-1750) Babil tahtına oturduğunda güney komşusu Larsa’da Rim-Sin, kuzeydoğuda Eşunna, kuzeyde Asur ve kuzeybatıda Mari kralı Zimri-Lim siyasi rekabet içerisindeydi. Kral Hammurabi, diplomatik ilişkilerle Mari’yi yanına alarak bir dizi seferler düzenler. Kral Hammurabi, askeri gücünü topladığında diplomatik yardımlara gerek duymadan artık büyük seferlere girişir. İlk hedefi güneyde güçlü konumda olan Larsa kenti olmuştur. Krallığının otuzuncu yılında Larsa’yı ele geçiren Hammurabi, Elam nüfuzunu da kırar. Otuz ikinci yılında Eşunna kentine oradan da Asur Ülkesi’ne saldırır. Otuz sekizinci yılında Eşunna kentini yerle bir ederek bununla övünür. Ardından eski müttefiki Mari’ye (MÖ 1762) yönelir¹⁶⁴.

Mari’yi ele geçiren Hammurabi, kuzeybatıda güçlü Yamhad Krallığı ile komşu olmuştu. Mari’nin ele geçirilmesiyle hem siyasi üstünlüğünü bölgeye kabul ettirecek hem de ekonomik olarak ülkesini zengin konuma getirecektir. Larsa, Eşunna ve Mari’nin ele

¹⁶¹Jack Sasson, *Civilizations of the Ancient Near East*, Charles Scribner’s Sons, 1995, C. II, s. 906.

¹⁶²J. R. Kupper, “**Northern Mesopotamia & Syria**”, *C.A.H.*, Vol. II, P. I, s. 1-14; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakınoğu...*, s. 140-1; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi...*, s. 108.

¹⁶³Beatrice Andre, *Babil*, Dost Yayınevi, Çev: Ela Uluatam, 2006, s. 31-2.

¹⁶⁴Trevor Bryce, *Ancient Syria*, Oxford University Press, 2014, s. 21-2; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakınoğu...*, s. 141.

geçirilmesiyle Orta Fırat yolu ve İran Platosu yolu ele geçirilmiş, böylece Babil Ülkesi'ne kıymetli ürünler (gümüş, altın, laciverttaşı gibi) kereste, at, kalay ve bakır kolayca girmiş olur¹⁶⁵.

Babil Kralı Hammurabi'nin ölümünden sonra tahta geçen varisler ülkenin kuzey ve kuzeydoğu sınırına tekrar seferler düzenlerler, özellikle Mari'nın yukarısı Fırat Irmağı'nın kuzeyi ele geçirilir. Kral Samsuiluna zamanında Tarke yöresindeki Hana kentine saldırılır ve ele geçirilir ayrıca kuzeyde, sınırlar Habur'a kadar uzanır¹⁶⁶. Hammurabi'nin ölümünden sonra krallık 50 yıl kadar daha yaşar ama eski gücünü kaybetmeye başlar, güneyde Deniz Ülkesi, kuzeyde Hitit akınları ve doğuda Kassit istilasıyla artık son bulur¹⁶⁷.

Batıya gittikçe Ön Asya'da Suriye sahili ve iç kesimde, Mezopotamya'da olduğu gibi parçalı bir siyasi yapı mevcuttu. MÖ II. Binyılın ortasından itibaren bölgenin kuzeyi, güneyi ve doğusu küçük ama güçlü devletlerce yönetiliyordu. Suriye ve çevresinde, bazı önemli küçük kent devletleri yer alırdı. Bunların başında Ebla, Mari, Halpa, Katna, Ugarit, Emar, Kadeş, Beruta, Biblos, Gubla (Levha 2) gibi kentler yer alır. Bölgenin tarihi, bu kentlerin saraylarında yer alan arşivler sonucu bilinmektedir. Ebla, Mari, Ugarit arşivleri dışında Mısır'da bulunan Amarna kayıtları da siyasi ve diğer konularda bilgi vermektedir¹⁶⁸.

Fakat bu devletler kendi aralarında büyük rekabet halindeydi. Ayrıca etraflarında da güçlü ve merkezi yönetimlere sahip devletlerde komşu konumdaydılar. Fırat'ın doğusunda Babil, Asur ve Mitanni yer alırken güneyde ise Firavunların ülkesi Mısır, kuzeyde yeni birliğini tamamlamış olan Hititler yer almaktaydılar. Bu büyük ve güçlü devletlerin bölgede egemenlik kurmak için iki yüz yıl boyunca birbirleriyle savaşacaklardır¹⁶⁹. Suriye'nin kuzeyinde yer alan Halpa merkezli Yamhad Krallığı, önemli bir konumdaydı. Anadolu'ya giden yolları denetimi altında tutan bu krallık aynı zamanda Ugarit gibi çok önemli bir liman kenti de elinde bulundurmaktaydı. Yamhad Krallığı, MÖ II. Binyılın güçlü yerel devletlerinin

¹⁶⁵Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu...*, s. 142; J. R. Kupper, "Northern Mesopotamia & Syria", *C.A.H.*, Vol. II, P. I, s. 18-9; Marc Van De Mieroop, *King Hammurabi of Babylon*, Blackwell, 2004, s. 65-7; Horst Klengel, *Syria 3000 to 300 B.C. A Handbook of Political History*, Akademie Verlag, 1992, s. 42-3; C. J. Gadd, "Hammurabi & The End of His Dynasty", *C.A.H.*, Vol. II, P. I, s. 194.

¹⁶⁶C. J. Gadd, "Hammurabi & The End of His Dynasty", *C.A.H.*, Vol. II, P. I, s. 222-3

¹⁶⁷C. J. Gadd, "Hammurabi & The End of His Dynasty", *C.A.H.*, Vol. II, P. I, s. 224.

¹⁶⁸Horst Klengel, *Syria 3000 to 300 B.C. A Handbook of Political History...*, s. 39-40.

¹⁶⁹Mark Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi...*, s. 195.

başında geliyordu. Doğusunda Asur ve Babil gibi yayılmacı devletlere karşı direnirken kuzeyde yeni kurulmuş Hitit Devleti'ne karşı gelmeye çalışıyordu¹⁷⁰.

Yamhad Krallığı'ndan güneye doğru gittikçe diğer yerel devletlerle karşılaşırız. Özellikle Mari ve Emar, önem arz eder. Amur asıllı bu devletler bulundukları stratejik (ticari yolların üzerinde bulunmaları) konumları gereği doğudan ve batıdan tehlikelere açık halde olmuşlardır.

Suriye kent devletlerinin içerisinde en doğuda yer alan Mari Krallığı, ülkenin kuzeyinde Belih, batıda Lübnan Dağları'na kuzeydoğuda Asur'a kadar geniş bir coğrafyaya egemen olmuştur. Fakat özellikle Asur kralı Şemsi-Adad zamanında Mari Krallığı, direnişe rağmen Asur Kralı Şemsi-Adad tarafından ele geçirilmiş ve devletin başına oğlu Yasman-Addu'yu geçirmiştir (MÖ 1795). I. Şemsi-Adad'ın ölümünden sonra Asur hegemonyasından kurtulan Mari, sık sık taht değişikliklerinden sonra Zimri-Lim'in tahta geçmesiyle yeni bir güce kavuşur¹⁷¹.

Orta Fırat Irmağı'nın en önemli siyasi merkezi olan Mari, aynı zamanda diplomatik ilişkilerinde yürütüldüğü büyük bir kentti. Mari kayıtları, Levant (Doğu Akdeniz Limanları), doğuda Mezopotamya ve İran'a kadar uzanan geniş bir bölgenin kaynaklarını elinde tutmaktadır¹⁷². Mari Krallığı, batıda Katna ve Yamhad Krallığı ile sıkı ilişkiler içerisindeydi. İlk başta doğuda yeni bir krallık olan Babil ile de iyi ilişkiler içerisindeydi ama Babil Kralı I. Hammurabi'nin yayılmacı politikası Mari'yi hedef almış, bu da iki tarafın karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Babil Kralı I. Hammurabi'nin MÖ 1761 tarihinde işgal etmesiyle krallık sona erer ve böylece Orta Fırat'taki en önemli siyasi merkez ortadan kalkmış onun yerine daha kuzeyde yer alan Yamhad Krallığı gücünü göstermeye başlayacaktır¹⁷³.

Orta Fırat kıvrımında yer alan Aştata Krallığı'nın merkezi Emar, (Tell El-Meskene) MÖ 16. Yüzyılda bölge güçlerin ele geçirmek için mücadele ettiği bir kentti. Bu krallığın önemli olmasının asıl unsuru tarımsal verimliliğin elverişli olmasıdır. Sınırları tam olarak bilinmese de Yamhad Krallığı ile komşu olduğu (yada bir parçası) düşünülmektedir. Anadolu,

¹⁷⁰Trevor Bryce, *Kingdom of the Hittites...*, s. 70; J. P. Kupper, "Northern Mesopotamia & Syria", *C.A.H.*, Vol. II, P. I, s. 31-3.

¹⁷¹Mark Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi...*, s. 128-9.

¹⁷²Mario Liverani, *The Ancient Near East: History, Society & Economy*, Routledge, 2013, s. 222-3.

¹⁷³Trevor Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, Oxford University Press, 2014, s. 18-22.

Suriye-Filistin ticari yollarının denetim altında olan kavşak konumundadır¹⁷⁴. Emar'da 1972 ve 1976 yıllarında Fransız Jean Marqueron başkanlığında yapılan kazılar sonucu 900'e yakın tablet bulunmuştur. Bu tabletlerde Mari ve Ugarit tabletleriyle rekabet edecek kadar bize, siyasi ilişkiler ve toplumsal yapı hakkında geniş bilgiler vermektedir¹⁷⁵. Bölge, Hititler'in güç kaybetmesinden sonra Mitanniler'in egemenliğine girecektir¹⁷⁶.

MÖ 15-12. Yüzyıllarda, Suriye'nin güneyinde yer alan Katna, Tunip, Kadeş kentleri ise Amur kökenli krallar tarafından yönetilmekteydiler. Asi Irmağı'nın sağ kısmında kalan bu kent devletler, Doğu Akdeniz limanlarına giden yolların durak yerleriydi¹⁷⁷. Amur kralları içerisinde en dikkat çeken Amarna belgelerinde de yer alan Aziru'dur. Kendini bütün Amur devletlerinin kralı olarak gören Aziru (Levha 23), Mısır'dan bunun onay istemiş, Firavun IV. Amenhotep Sumur seferi sonucunda ona bu hakkı vermiştir¹⁷⁸.

Şunu söyleyebiliriz ki; Mısır, Yeni Krallık Dönemi'nde (Levha 16) başta Kenan (Filistin) Ülkesi olmak üzere, Suriye'nin güneyi ile politik ve diplomatik olarak yakın ilişki içerisinde olmuştur. İlk başta bölgedeki yerel beyleri/kralları kendi hegemonyası altına aldıktan sonra bölgedeki diğer güçler ile temas haline girer. Özellikle de Suriye'nin kuzeyini idare eden Mitanni-Hurri Krallığı ile askeri çatışmalar yaşayacaktır. Aynı şekilde kuzeyden de Hititler, gücünü tekrar toplayınca Suriye'ye yönelip kaybettikleri bölgeleri geri almak isterler. Bölgedeki siyasi ortamın parçalı olması büyük devletlerin daha kolay egemenlik kurmasına ortam hazırladığı gibi devletlerarası rekabete de hız vermesine zemin hazırlamış olur. Kuzey de Halep, Karkamış ve Ugarit Krallıkları'nın varlığı, güneye gittikçe Tunip, Nuhaşşe, Kadeş, Abe gibi krallıkların varlığı, daha güneyde ise Kenanlı beylerin Mısır ile olan siyasi yakınlığı bölge de büyük güçlerin karşılıklı çıkarıcı ilişkilerinde büyük yer alacaklardır.

3.2. Hitit-Mısır'ın Suriye Mücadelesinin Başlaması

Hitit Devleti de Firavunlar da Doğu Akdeniz limanlarına ve buraya giden ticaret yollarına egemen olmayı dinamik yayılcı politikalarıyla ulaşmanın peşindedir. Bunun yanı

¹⁷⁴Mehmet Yunus Akrep, "Emar Şehrinin Tarihi Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S. 8, Haziran 2013, s. 129-130.

¹⁷⁵Mehmet Yunus Akrep, "Emar Şehrinin Tarihi Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme"..., s. 130; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu...*, s. 415.

¹⁷⁶Ercüment Yıldırım, "M.Ö. II. Binyılda Paylaşılamayan Topraklar: Kuzey Suriye" *Journal of Academia Social Science Studies*, C. V, December, 2012, s. 1391.

¹⁷⁷Horst Klengel, *Syria: 3000 to 300 B.C...*, s. 65-7.

¹⁷⁸Mario Liverani, *The Ancient Near East: History, Society & Economy...*, s. 304; Mark Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi...*, s. 197.

sıra Suriye'deki bereketli ovaların varlığı ve bölgede var olan hammaddenin varlığı da ayrı bir çekicilik katmaktadır. Durum böyle olunca iki büyük güç bölge de rekabete girecek ve yerel krallar ile temasa geçerek bölge de kendi çıkarlarını koruyacak güçlü ve sağlam nüfuz alanları yaratacaklardır. Bunun sonucunda da iki büyük güç kendi ortaklarıyla bölgeye egemen olmak isteyecekler.

Hitit Yüce Kralı I. Murşili kuzeyden Suriye'ye saldırmış ve Halpa merkezli Yamhad Krallığı'na son vermiş, Firavun I. Thutmose'den itibaren de Mısır, güneyden Suriye'nin en önemli yerlerini ele geçirerek bölgenin ticari yollarını ve ekonomik gücünü denetim altına almaya başlar¹⁷⁹. Hitit ve Mısır'ın Suriye'yi, kendine bağlı yerel beyleri tabi (vassal) tutarak parçalamaya çalışması Mitanni-Hurri Krallığı'nı da bölge de kendi nüfuz sahası yaratmanın peşinde olacaktır.

Mitanni-Hurri Krallığı'ndan (Levha 3,12) kısaca bahsetmek gerekirse; Kuzey Mezopotamya'da yer alan bu devlet MÖ 16. Yüzyılda bölgede gücünü göstermeye başlıyor. Mitani-Hurri Krallığı Asur Devleti'ne egemen olacak şekilde bölge de büyük bir devlet olacaktır. Özellikle Hitit Kralı I. Hattuşili'nin batı seferi sırasında Hitit Devleti'ne doğudan saldırarak kendilerini göstermiş olurlar. Ardından ise Hitit Kralı I. Murşili'nin Babil seferi dönüşü yollarını kesip saldırılarıyla tehdit edici bir güç durumuna gelirler. I. Murşili'den sonra gücünü kaybeden Hititler, güneyde yer alan birçok yerleşimi Mitanniler'e kaptırır. Bunun yanı sıra Mukiş Kralı Idrimi'yi kendi safına alarak Mitanni'nin sınırları Kizzuvadna'dan Ugarit'te kadar uzanacaktır. Mitanni Kralı Şauştatar zamanında Firavunlar ile mücadeleye girişmeye başlarlar. Özellikle 18. Hanedan'ın önemli firavunu II. Amenhotep'in Suriye seferleri sonucu Mitanni Krallığı, Fırat'ın doğusuna kadar çekilmek zorunda kalır. Mitanni de bölgedeki diğer büyük güçler gibi ekonomik gücü ele geçirmenin amacındadır. Mısır'a diplomatik olarak yaklaşan Mitanni Kralı Tuşratta, güçlenen Hititler'e karşı fazla direnemeyecek ölümünden sonra Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'nın Suriye politikası sonucu tabi (vassal) hale gelecektir. Böylece hem Asur Devleti'ne karşı bir tampon görevi yürütecek hem de Mısır'ın en önemli müttefiki ortadan kalkmış olacaktır¹⁸⁰.

¹⁷⁹ Hatırlatmak gerekirse, Hitit Kralı I. Murşili'den önce Suriye'ye yönelen ilk Hitit Kralı I. Hattuşili'dir. I. Hattuşili, gerçekleştirdiği seferlerin ikinci yılında Alalah kentine saldırır. Beşinci seferinde Suriye'ye yönelir. Önce Zaruna kentine sonra da Haşşuva'ya saldırırlar. Haşşuvalılar'ı Adalur Dağı'nın geçidin de Yamhad Kralı'nın ordusunda yardım amacıyla yer aldığı savaşta yener. Fırat Irmağı'nı geçerek Haşşuva kentini ele geçirirler.

¹⁸⁰ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi...*, s. 123-7.

Öyle ki, Alalah kralı İdrimi'nin (MÖ 1460-1400) Mitanni ile işbirliği içerisinde olup Suriye'deki eski Hititler'e bağlı kentlerine saldırdığı ve hatta eski Yamhad topraklarını ele geçirdiği görülüyor. Alalah kralı İdrimi'nin bu saldırıları, Kizzuadna ülkesine kadar yayılır. İdrimi, Kuzey Suriye'de güçlü bir konuma gelir¹⁸¹. İdrimi'nin gözle görülür yükselişi, Fırat Irmağı'ndan Emar kentine kadar Suriye coğrafyasında güçlü bir devlet olmasını sağladı. Tabi bu yükselişi Mitanni Kralı Parrattarna'nın desteğiyle olduğunu söylemeyi unutmamalıyız. Ayrıca Mitanni'nin Doğu Akdeniz limanlarıyla iletişime geçmesine ve Fırat Irmağı ve çevresinde denetimi sağlamasında büyük bir öneme sahiptir¹⁸².

Hititler güney sınırlarını, Mitanni ve onun en büyük destekçisi İdrimi'ye karşı korumaya almayı başarmışlardı. Öyle ki, Hitit-Kizzuadna arasındaki bu diplomatik hamle Mitanni-Hurri¹⁸³ kültürünün güneyde ilerlemesini engelleyecekti. Zira Hitit-Kizzuadna işbirliği Telepinu'dan sonra da devam etmiş, Tarhurvaili ile Ehey, II. Zidanta ile Piliya arasında bağlılık ve sınır güvenliği antlaşmaları imzalanmıştır¹⁸⁴.

Özellikle Kizzuadna Kralı Paddatişşu adının yer aldığı bir antlaşmada karşılıklı esir ve göçmen değişimi dikkat çekicidir; *Şayet Büyük Kralın (Hatti'lerin Efendisi) kölesi, beyine isyan ederse ve sonrada Kizzuadna ülkesine kaçarsa Büyük Kral geri isterse “ Ben onu geri vereceğim. “ Paddatişşu yemin istesin ve isyancılar geri verilsin. Paddatissu'nun kölesi isyan eder ve Hatti Ülkesi'ne kaçarsa isyancıları geri verdirteceğim. Büyük Kralın kadınları, malları ve hayvanları Kizzuadna ülkesine kaçarsa, Paddatissu onları yakalasın ve geri versin. Paddatissu'nun malları ve kadınları Hatti Ülkesi'ne kaçarsa, onları yakalasın ve geri versin. Sığır sürüsü Hatti Ülkesi'nden Kizzuadna'ya girer ve hırsızlar çalarsa mağdura iki katını versin ve 30 sekel ödesin*¹⁸⁵.

Her Hitit kralı tarafından yenilenen antlaşmalar, iki taraf için çok önemseniyordu. Çünkü iki devletinde doğu sınırlarında büyük bir güç ortaya çıkmakta ve bölgede tehlike

¹⁸¹ Amanda H. Podany, *Brotherhood of Kings*, Oxford University Press, 2010, s. 135-7.

¹⁸² Trevor Bryce, *Ancient Syria: A Thousand Year History*, Oxford University Press, 2014, s. 34-6.

¹⁸³ Öncelikle Hurriiler hakkında şunu söylemeliyiz: Güney Kafkas kökenli olan bu ırk, M.Ö. 3. Ve 2. Binyılda Yukarı Mezopotamya üzerinden Suriye ve güney Anadolu'ya sızmışlardır. Dilleriyle ve kültürleriyle Sami ya Ari kültürlerinden çok farklıdır. Kuzey Mezopotamya ve Suriye'nin kuzeyi boyunca siyasi birleşmeyi sağlamış ve Asur kaynaklarında Hanigalbat adıyla yada Hitit kaynaklarında Mitanni Devleti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz; Gernot Wilhelm, *Hurrians*, Aris & Philips Ltd. 1989.

¹⁸⁴ Güngör Karauğuz, *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, 2002, s. 46; Richard H. Beal, “**Hittite Anatolia: A Political History**”, Sharon Steadman & John G. McMahon, *Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, 2011, s. 583; Adil Alpman, “**Hurriiler**”, *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 25, 1981 s. 297.

¹⁸⁵ KUB XXXIV 1; KBo XXVIII 105a, XXXVIII 105b.

oluşturmaya başlamaktaydı. İşte bu yüzden Hititler, Kizzuadna krallarını her zaman kendi yanlarına çekmek ve güven ortamı yaratmak için çaba göstermişlerdir.

Hititler ile Kizzuadna karşılıklı anlaşmaya varmışken, Mitanni ise Asur ve Suriye'ye yayılıyordu. Mitanni'de güney (Mısır) ve kuzey (Hitit) komşuları gibi Akdeniz limanlarından pay sahibi olmanın peşindeydi. Mitanni, I. Thutmose'nin Suriye seferlerinde artık bir siyasi güç konumuna ulaşmıştı¹⁸⁶. I. Thutmose, Fırat Irmağı kıyısına zafer taşı diktiğinde Mitanni, kendi topraklarına kadar çekilmişti.

Firavun I. Thutmose'nin çağdaşı olan Mitanni kralı Parrattarna (MÖ 1500-1480) elinde Halep kalmıştı. Yine de buna rağmen Fırat Irmağı'nın doğu yakasında gücünü hissettiriyordu. Bunu da şöyle açıklayabiliriz ki, Mısır'ın Fırat Irmağı'nın doğu yakasına geçememiş olmasıdır. Yine de Parrattarna, Akdeniz sahiline yakın Alalah (Tell-Açana) kentini unutmadığı anlaşılıyor. Onun zamanında hüküm süren İdrimi ile temasa geçip, hükümdarlığını kabul eder ve Mitanni'ye önemli bir müttefik kazandırır¹⁸⁷. Konuyla ilgili olarak İdrimi'nin British Museum'da yer alan heykelinde şöyle yazmaktadır; ... *Hurriler'in kralı kudretli kral Parrattarna'ya haber yolladım, yedi yıl boyunca benimle savaşıyordu. Babalarımın çabalarından söz ettim, atalarımızın Hurri krallarının gözleri önünde kabul edilir olduklarını ve birlikte ant içtiklerini anlattım. Kudretli kral, atalarımın çabalarını kabul etti ve ortak yemini duydu. Soyluluk ve sadakat göstererek dostluk yemini ettim. Böylece Alalah kentine kral oldum*¹⁸⁸.

Mısır'da yaşanan hükümdar değişikliği sonucu, Hatshepsut'un zayıf Suriye politikası üzerine Mitanni tekrar bölgede etkin olmaya başlar. Öyle ki, Hitit ve Mısır Devletleri'nin zayıflayan otoritesini fırsat bilerek, bölgede artan Mitanni nüfuzu üzerine Firavun III. Thutmose, Filistin ve Suriye üzerine 17 sefer yapmak zorunda kalır. Mitanni kışkırtması üzerine isyan eden Amur ve Kenanlı yerel beyleri tekrar itaat altına alınması uzun sürmüştür.

Asıl önemli olan Hititler'in kendi iç sorunlarını ve Anadolu'daki yerel krallıklarla olan sorunları hallettiği gibi tekrar Suriye'ye yönlendirmesidir. İlk önce Suriye yolunu açmak için Toros yollarının güvenliği için daha önce Telepinu'nun izlemiş olduğu politikayı devam ettirmiş ve Kizzuadna Krallığı ile bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma dönemin hükümdarı

¹⁸⁶ Trevor Bryce, *Kingdom of the Hittite...*, s. 116; Birgit Brandau & Hartmut Schickert, *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu...*, s. 123.

¹⁸⁷ Amanda H. Podany, *Brotherhood of Kings*, Oxford University Press, 2010, s. 137.

¹⁸⁸ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu...*, s. 379.

Şunaşşura arasında olmuştur. Tudhaliya ile Şunaşşura, Mitanni Krallığı'nın doğudaki (İşuva) istilaları karşısında ortaklık kurmuşlar, birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyacaklarına yemin etmişlerdir¹⁸⁹.

Vakit geçirmeden I. Tudhaliya, atalarının mirası olan Suriye yollarının denetimi için harekete geçer ve kuzey Suriye'ye ilerler. Halep kralı ile anlaşma yapmaya çalışsa da Mitanni'den çekinen Halep, sözünden döner ve tekrar yönünü Mitanni'ye çevirir. Bunun üzerine I. Tudhaliya, Halep'e saldırır, Mitanniler'i yener ve kenti yağmalar, kral dâhil bütün halkı kovar¹⁹⁰. Öyle ki, bir Hitit Antlaşması'nda (Telmi-Şarruma) bu olaya gönderme yapılır; *Halpa Ülkesi, Kral'a sırt çevirdi ve Hanigalbat kralını ve Halpa kralını topraklarıyla birlikte yok etti, Halpa kentini yakıp yıktı*¹⁹¹.

Hitit Devleti'ni tekrar uluslararası siyaset arenasına yerleştiren I. Tudhaliya, Mısır'da III. Thutmose-II. Amenhotep dönemine, Mitanni'de ise I. Artatama yada Şauştatar'ın çağdaşı olduğunu söyleyebiliriz. Zira aynı dönemde Firavun III. Thutmose, Fırat Irmağı boyunca büyük seferlere çıkmış, Mitanni'nin gücünü kırmıştır.

II. Tudhaliya'dan III. Tudhaliya'ya kadar Hititler'in güney sınırında dikkatimizi çeken başka bir olay yaşanmadığı görülür. Fakat Anadolu'nun batı ucunda Hititler'i ilgilendiren gelişmeler yaşanır. Bu gelişmeler Hitit-Mısır ilişkilerini de etkileyecek şekilde oluşmaktadır.

Her ne kadar, Hititler yavaş yavaş tekrar eski gücüne kavuşmaya çalışsalar da kuzeyde Kaşkalar, batı da Arzava ve güneyde ise Mitanni ile mücadele etmekteydiler. Hala III. Tudhaliya zamanında bu karışıklıklar sürmekteydi. Zaman zaman Kaşka'lara karşı bazen de doğuda Mitanni'nin yerleşmeye çalıştığı İşuva topraklarında güçlük çekiyorlardı. Bu karışıklıkları III. Tudhaliya'nın oğlu Suppiluliuma başarılı bir şekilde daha henüz prens iken püskürttü. Babasının ölümü üzerine, Hitit tahtına geçti. I. Şuppiluliuma (MÖ 1335-1320) Hitit Devleti'nin sınırlarını İşuva'dan Suriye'de Şam önlerine kadar genişletti ve uluslararası

¹⁸⁹Richard H. Beal, "**Hittite Anatolia: A Political History**", Sharon Steadman & John G. McMahon, *Oxford Handbook of Ancient Anatolia...*, s. 584; Güngör Karauğuz, *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri...*, s. 53-6; Ahmet Ünal, "**Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası & Kizzuvatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi**", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 3, 2006, s. 26.

¹⁹⁰Füruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi...*, s. 96; Trevor Bryce, *Kingdom of the Hittites...*, s. 140; Birgit Brandau & Hartmut Schickert, *Hititler...*, s. 134.

¹⁹¹ Güngör Karauğuz, *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri...*, s. 229.

dengelerde çok büyük rol oynadı. Onun hükümdarlığı Mısır'da Amarna (IV. Amenhotep-Tutanhkamon) dönemine denk gelir¹⁹².

Šuppiluliuma'nın tahta çıkar çıkmaz, ilk seferi Toros Geçitleri'nin güneyi olmuştur. Kizzuadna Krallığı ile sürekli yenilenen antlaşmalar Hitit krallarının Kizzuadna Ülkesi'ne yerleşmesi için zemin hazırlamış ve bunun sonucunda I. Šuppiluliuma, oğlu Telepinu'yu Kizzuadna'ya vali olarak atayarak, bu devletin varlığına resmen son vermiştir. Böylece Toros yolları Hititler'in eline geçerek Suriye'nin kuzeyiyle iletişime geçebilmesi için uygun koşullar sağlanmış oldu¹⁹³. Hemen ardından Suriye seferine çıktı ama ne yazık ki, istediği başarıya kazanamadı. Mitanni Kralı Tuşratta'nın komutasındaki ordu karşısında ağır bir yenilgi aldı. Mitanni Kralı kayınbiraderi Firavun III. Amenhotep'e yazdığı mektupta şöyle anlatır: *Hatti Ülkesi düşmanından alınan 1 savaş arabası, 2 at, 1 erkek hizmetkâr, 1 kadın hizmetkâr gönderirim. Kardeşime selam hediyesi olarak 5 savaş arabası, 5 takım at ve kız kardeşime selam hediyesi olarak 1 altın kakma elbise iğnesi, 1 altın yüzük ve 1 yağ dolu koku kabı*¹⁹⁴.(LEVHA 19,20)

Bu başarısız seferden sonra çabuk toparlanan Hititler, ikinci bir harekâta hazırlanırlar. Suriye egemenliği için Mitanni'nin ortadan kalmasının gerekli olduğunun farkındaydı ve bunun için askeri, diplomatik (Suriye'deki kralları bağlayarak) yollara başvurduğu görülüyor.

Mitanni kralı Tuşratta isyanda ölmüş, taht kavgaları baş göstermişti. Bunun üzerine yeni kral Tuşratta'ya karşı gelen Artatama, Hititler'den destek ister ve bunu fırsat bilen Šuppiluliuma, İşuva üzerinden Mitanni'nin başkenti Vaşşuganni'ye ilerler ve yanına aldığı, Artatama ile birlikte yağmalar¹⁹⁵. Fakat Mitanni henüz dağılmamıştı hatta Fırat Irmağı'nın batısında yer alan Şerrupşi hükümdarlığındaki Nuhaşşe Krallığı'na saldırır. Serapşili her ne kadar Hititler'den yardım istese de destek gelinceye kadar Mitanni Devleti, Nuhaşşe (Fırat Irmağı ile Asi Irmağı'nın arasında kalan bölge) topraklarını yağmalar tekrar kendine bağlar. Fakat Šuppiluliuma, gereken cevabı vermiş Nuhaşşe Krallığı'nı Mitanni'den koparır ve yeni

¹⁹²Füruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi...*, s. 98-9; Ercüment Yıldırım, “M.Ö. II. Binyılda Paylaşılamayan Topraklar: Kuzey Suriye”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 5, December, 2012, Strasbourg, s. 1393.

¹⁹³Ahmet Ünal, “Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası & Kizzuadna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi”,...,s. 29; Albrecht Goetze, *Kizzuadna & The Problem of Hittite Geography*, Yale University Press, 1940, s. 12; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu...*, s. 331.

¹⁹⁴EA 17; Albrecht Goetze, “The Struggle For the Donination of Syria (1400-1300 B.C.)”, I.E.S. Edwards...,*C.A.H.*, 2/2, s. 5-6.

¹⁹⁵Kenneth A. Kitchen, *Suppiluliuma & The Amarna Pharaohs*, Liverpool University Press, 1962, 40-1; Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 157-8; Albrecht Goetze, “The Struggle For the Donination of Syria (1400-1300 B.C.)”, I.E.S. Edwards...,*C.A.H.*, 2/2, s. 7.

kral *Tette* ile yaptığı bağıllık antlaşmasıyla Hititler'e geçer. Bununla yetinmez, Mitanni'nin egemenliğinde olan Allalah (Mukiş) ve Ugarit ile diplomatik bağlar kurar¹⁹⁶.

Hititler, hem deniz hem de kara yollarının kesiştiği Ugarit ile temasa geçti. Ugarit, III. Thutmose'den bu yana Mısır'ın denetimindeydi ama Mitanni ile de ticari ilişkileri vardı. Fakat I. Şuppiluliuma, hem Mitanni'nin hem de Mısır'ın gücünü kırabilmek için Ugarit kralı II. Nikmaddu (MÖ 1350-1315) ile anlaştı. Ugarit kralına, Mitanni'ye doğru yayılmasını, bunun karşılığında da Hititler'in koruması altında kalacağını sözünü verdi. Zira Ugarit kralına yazılan mektupta şöyle yazmakta: “*Büyük kral, efendi Nikmaddu'ya şöyle söyle: Nuhaşşe ve Mukiş ülkeleri benimle savaşta. Sen Nikmaddu korkmayacaksın, kendini güvende hisset! Şayet sen Nikmaddu, Büyük Kral'ın sözlerine kulak verir ve sadık kalırsan destek vereceğini bil*¹⁹⁷...”

Mukiş Beyi Itur Addu, Nuhaşşe'nin yeni Beyi Addu Nirari, Niy Ülkesi Beyi Aki Teşup ayrıca Katna Beyi Akizzi bir araya gelerek kendi aralarında ittifak oldular. İlk başta isyan etselerde sonradan Allal kentine gelerek Hitit Kralı Şuppiluliuma'ya yemin ettiler. Fakat bu ittifak gerçekleşirken bu duruma karşı gelen de oldu. Kadeş Kralı Şuttarna ve oğlu Aitakkama, Hititler'e karşı harekete geçti. Şuppiluliuma, Suriye politikası boyunca Mısır'ın *kırmızı çizgilerine* (en hassas bölgelerine) yaklaşmak istemiyordu. Fakat Kadeş kralı bu kuralı çiğnemişti. Yine de Hitit Kralı Şuppiluliuma, Asi Irmağı (Orontes) kenarında Kadeş beyini yenmiş, esir almıştı. Bunun üzerine Aitakkama, Hititler'den af diledi, bağıllık yemini ederek Kadeş tahtına oturdu¹⁹⁸.

Hititler'in ikinci önemli seferi ise, Karkamış kenti kuşatmasıdır. I. Şuppiluliuma, Karkamış kuşatmasında ciddi bir direniş ve savunma ile karşılaşır. 6 günlük kuşatmadan sonra stratejik öneme sahip olan kenti ele geçirir ve bu kenti, Kuzey Suriye'nin denetimi için *merkez üs* haline getirir. Kentin valisi olarak oğlu, Piyaşili'yi atadı¹⁹⁹. Fakat I. Şuppiluliuma,

¹⁹⁶Özlem Sir Gavaz, “**Hitit İmparatorluğu'nun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hâkimiyet Politikası**”, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, S. 38, 2007, Ankara, s. 2826; Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 161; Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 1996, s. 50; Amnon Altman, *The Historical Prologue of the Hittite Vassal Treaties: An Inquiry into the Concepts of Hittite Interstate Law*, 2004, s. 88-9.

¹⁹⁷Itama Singer, *The Calm before the Storm: Selected Writings of Itama Singer on the End of the Late Bronze Age in Anatolia & Levant*, 2011, s. 33-9; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu...*, s. 401; Güngör Karauğuz, *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri...*, s. 168; Birgit Brandau & Hartmut Schickert, *Hititler...*, s. 158.

¹⁹⁸Richard H. Beal, “**Hittite Anatolia: A Political History**”, Sharon Steadman & John G. McMahon, *Oxford Handbook of Ancient Anatolia ...*, s. 587; Trevor Bryce, *Ancient Syria...*, s. 62.

¹⁹⁹ Özlem Sir Gavaz, “**Hitit İmparatorluğu'nun Suriye ve Yukarı Mezopotamya ...**”, s. 2827; Hans G. Güterbock, *Journal of Cuneiform Studies*, 10, 1956, s. 121; Gregory McMahon, “**The History of the Hittites**”, *Biblical Archaeologist*, June/September, 1989, s. 69.

Karkamış kentini kuşattığı esnada, dönemin bir diğer güçlü devletinden tarihi bir mektup alır. Bu mektup, Firavun Tutankhamon'un dul eşi Ankhesenamun'dan (Levha 24, 25) geliyordu. Firavun ölmüş ve kraliçe Mısır'daki saray entrikalardan dolayı tahtın güvenliği ve hanedanın devamı için rakip devletten yardım istemektedir. Tarihi mektupta şöyle bir istek vardır:

*Kocam öldü, benim de oğlum yok. Senin çok oğlun olduğu söyleniyor. Eğer oğullarından birini bana verirsen, kocam olabilir. Asla bir hizmetkârımı kocam yapmayacağım*²⁰⁰.

Fakat Hititler, bu mektuba ilk başta inanmadılar ve Şuppiluliuma, Mısır'a Hattuşaziti'yi elçi olarak gönderdi. I. Şuppiluliuma elçiye şöyle der: *Sen git, kesin haberi getir, belki beni kandırıyorlar, belki efendilerinin oğlu vardır.* Hitit elçisi, Mısır'ın elçisi Hani ile döner. Bunun üzerine kraliçe şöyle yazar: *Neden onlar beni kandırıyor olabilir dedin. Eğer oğlum olsaydı, kendimin ve ülkemin ayıbını başka bir ülkeye yazar mıydım? Kocam olan adam öldü ve oğlum yok. Bana bir oğlunu ver; bana koca, Mısır'a da kral olsun*²⁰¹.

Bu cevaba ikna olan I. Şuppiluliuma, küçük oğlu Zananza'yı, kraliçeyle evlenmek üzerine Mısır'a damat olarak gönderdi. Fakat Mısır'da işler değişmişti. Yaşlı Aya, Mısır'da yönetimi ele geçirmiş, kraliçe ile evlilik gerçekleştirir. Böyle olunca da Mısır'daki yönetim bu evliliğe engel olmak için Hitit prensi Zananza'yı, Mısır'a ayak bastığı gibi öldürür²⁰². Durum böyle olunca I. Şuppiluliuma, oğlunun Mısır topraklarında öldürülmesine çok kızar ve bu cinayetin soruşturulmasını ister. Fakat Firavun, pek dikkate almaz. Bu olay, iki devletin siyasi yakınlaşmasına adeta hançer vurmaktı. Hititler, bu olayı savaş sebebi "*casus belli*" olarak görür. Mısır'a yazılan tepki mektubunda şöyle yazar: *Sen, tahta oturduğunda oğlumu tekrar geri gönderebilirdin. Oğluma ne yaptınız*²⁰³?

Prens Zananza'nın öldürülmesinden sonra bunun öcünün alınmasını isteyen I. Şuppiluliuma, diğer oğlu prens Arnuvanda'yı Suriye'ye Mısır'ın elindeki beyliklere saldırmak için gönderdi. Amka Ülkesi'ne 2 defa akın düzenler²⁰⁴. Bu saldırı hakkında Murşili'nin

²⁰⁰Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu...*, s. 97.

²⁰¹Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu...*, s. 98.

²⁰² Jacobus van Dijk, "**Horemheb & The Struggle for the Throne of Tutankhamun**", *Bulletin of the Australian Centre for Egyptology*, 7, 1996, s. 40; Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: Royal Correspondance of the Late Bronze Age*, 2003, s. 186-7.

²⁰³KUB XIX 20, Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: Royal Correspondance...*, s. 188, Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan...*, s. 269.

²⁰⁴Füruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi...*, s. 106.

Yıllıkları'nda şöyle anlatılmaktadır; *Askerlerimi, arabalı savaşçıları ve komutanları sevk ettim Sizin sınırınız Amka Ülkesi'ne saldırdılar*²⁰⁵.

Diğer bir yandan Mitanni Ülkesi'nde ortalık karışmıştır. II. Tuşratta ölmüş (MÖ 1340-1320), oğulları Şattivaza (Mattivaza) ve Artatama taht kavgasına tutuştu. Artatama, Mitanni tahtına el koyarak hükümdarlığını ilan etti. III. Artatama yanına oğlu Şuttarna'yı aldı. Güçlenmekte olan Asur Kralı Asur-ubalit (MÖ 1365-1318), III. Artatama'yı destekliyordu. Hatta kendi aralarında bir ittifak dahi önermişti. Kardeşi Şattivaza'yı ise Hititler destekliyordu. Öyle ki, Şattivaza, kardeşi III. Artatama'nın gücünden çekinip Babil Ülkesi'ne kaçmıştı fakat burada kralın kötü muamelesinden dolayı terk edip Hititler'e sığındı. Hitit Kralı I. Şuppiluliuma ile anlaşılan Şattivaza, Mitanni tahtına geçer. Fakat Hititler ile yaptığı anlaşma gereği artık, Mitanni toprakları bağlı beylik (vassal) haline dönüşür. Şattivaza, Fırat Irmağı'nın batı yakası yönetmeye başlar²⁰⁶.

Bunun üzerine Gubla valisinin (Rib-Adda) mektubu, Mısır'a gider. Mektupta şöyle yazar;

“ *Efendim, kralım bilin ki, Hatti kralı bütün ülkeleri ele geçirdi. Ki onlar, Mitanni kralının yada Naharin kralına aitti*²⁰⁷. ”

Kizzuvadna Valisi Telepinu, babası I. Şuppiluliuma'nın görevlendirmesi üzerine Mitanni Prensi Şattivaza (Mattivaza) ile birlikte III. Artatama'yı tahtan indirmek için sefere gitmişti. Mitanniler'i Hititler'e bağladıktan sonra boş kalan Halep (Halpa) Beyliğine, I. Şuppiluliuma Karkamış valiliğinde olduğu gibi başarılı seferinden dolayı Suriye'deki güçlü Hitit politikalarının devamını sağlamak için Telepinu'yu atar. Böylece iki sağlam ve güçlü, ayakları üstüne durabilecek Hititler'e sıkı sıkıya bağlı valiler ortaya çıkar²⁰⁸.

3.3. Suriye'deki Yerel Kralların Hitit-Mısır Politikası

IV. Thutmose ile başlayan Mısır-Mitanni yakınlaşması, III. Amenhotep zamanında da devam eder. III. Amenhotep, Mısır tahtına geçtiğinde Mitanni tahtında da Artatama'nın oğlu Sudarna, 10. Yılındaydı ve Mitanni Krallığı hala gücünü Ugarit'ten Asur'a kadar hissettiriyordu. III. Amenhotep bir jest göstererek Mitanni Kralı Sudarna'dan gelin ister

²⁰⁵ KBo XIV 12, Transkripsiyon için bkz; H. Güterbock..., 1956, 97-98.

²⁰⁶ Nardoğan K. Gülen, *Anadolu'nun Bin Tanrılı Kralı: Şuppiluliuma*, 2005, s. 273-5; Gürgör Karauğuz, *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*..., s. 204; Horst Klengel, *Syria*..., s. 109-11.

²⁰⁷ EA 75.

²⁰⁸ Horst Klengel, *Geschichte Des Hethitischen Reiches*, 1999, s. 155-6; Horst Klengel, *Syria*..., s. 113-4.

karşılığında da kuzenini Mitanni sarayına gönderir. Mısır sarayında kraliçe konumunda yer alan prenses, ülkesine yakışır bir şekilde ağırlanır. Sudarna'nın ölümünden sonra Mitanni tahtına oğlu Tuşratta geçer ve o da III. Amenhotep'e evlilik isteğinde bulunur; *Nimmureya'nın babası (III. Amenhotep) babamın kız kardeşini istedi ama 5-6 kere yazdı fakat vermedi. Dedeme yazdığı 7. Mektuptan sonra anca verdi. Senin baban mektup yazıp babamın kızını (kız kardeşimi) istediği zaman 3-4 kere yazdı ama babam vermedi ama 5. Kez yazdığında kızını verdi. Daha ilk seferde onun elçisine "Elbette vereceğim" dedim*²⁰⁹. Bunun üzerine Tuşratta ile III. Amenhotep karşılıklı kız alıp verir ve iki saray arasında çok sıkı akrabalık ilişkisi oluşur²¹⁰.

Fakat bu evlilikler Mısır'ın Mitanni Ülkesi'ne müdahale etmesine zemin hazırlamıştı. III. Amenhotep, Mitanni kralının hem kayınbiraderi hem de kuzeni durumundaydı, bu da iç ve dış siyasette Mitanni Devleti'nin aleyhine hareket etmesini kolaylaştırdı. Mitanni'nin denetimindeki Asur krallarıyla iletişime geçti ve onlara bağımsız devlet gibi muamele gösterdi ayrıca bölgedeki diğer beyleri, Tuşratta'ya karşı kışkırtmaya çalıştı. Bununla da yetinmeyip Asur kralına surlarını güçlendirmesi için para gönderdi. Böylece kuzeyde dengeli bir ittifak oluşturdu²¹¹.

III. Amenhotep, iki tarafı idare etmesinin yanı sıra Babil Kassit Kralı Kadesman Enlil (MÖ 1370-1360) ile de bağlantı kurar. Babil Kassit kralıyla, Mitanni ilişkilerinde olduğu gibi evlilik yoluyla Mısır-Babil ittifakının önünü açmak ister. Bunun sonucunda, III. Amenhotep, Kassit Kralı Kadesman Enlil'in kızı ile evlenir, Babil sarayına da kız verir. Böylece III. Amenhotep, doğu yollarının da güvenliğini sağlamış olur ve güçlü bir müttefik kazanır²¹².

III. Amenhotep, Arzava ile yakından ilgilenirken Suriye'deki yerel asi krallar Mitanni ve Mısır sınırı boyunca işgal ve yağma girişimlerinde bulunurlar. Abdi-Aşirta adındaki Amurru'lu prens, Suriye topraklarına saldırmaya başlar ve Mısır'ın elinde olan güney Amur bölgesinde yer alan Irgata ve Ardata kentlerini zapt eder. Bölgenin denetimi açısından önemli

²⁰⁹EA 24

²¹⁰David O'Conner & Eric H. Cline, *Amenhotep III: Perspective on His Reign*, 1998, s. 20; Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu...*, s. 384.

²¹¹Jørgen Læssøe, *People of Ancient Assyria: Their Inscriptions & Correspondance*, 1963, s. 90; Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan...*, s. 256; Margaret S. Drower, "Syria: c. 1550-1400 B.C.", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.* 2/1, s. 464-5.

²¹²Margaret S. Drower, "Syria: c. 1550-1400 B.C.", I.E.S. Edward, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, *C.A.H.* 2/1, s. 465; James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 250.

bir kent olan Sumur'a doğru harekete geçer. Bunun üzerine III. Amenhotep, Sumur'un savunulması için Pahhanate'yi görevlendirir²¹³.

Tam bu esnada Mısır'ın elinde olan Gubla (Byblos) kentinin yerel beyi Rib-Adda (Levha 27), III. Amenhotep'e bu işgali protesto eden bir mektup gönderir. Bu mektupta şöyle yazar;

Krala, efendime, Güneşime deyin ki; kulun Rib-Adda der ki: Yedi kere yedi kere efendimin ayaklarına kapanırım. Efendim kralım, Abdi-Aşirta'nın oğlu Pu-bahla'nın Ullassa kentini almış olduğunu bilsin. Ardata, Vahliya, Ampı ve Şigata tüm bu kentler onun. Bu sebeple kralım, ülkesini düşününce kadar Sumur'a yardım göndersin. Kul ve köpeğin Abdi-Aşirta'nın oğulları da kim? Kassitler'in kralı yada Mitanni kralı mı ki onlar efendinin ülkesini zapt ediyorlar? Geçmişte efendilerinin kentlerini aldılar ve sen hiçbir şey yapmadın. Şimdi valini sürdüler ve onun kentlerini ele geçirdiler. Eğer bir şey yapmazsan Sumur'da ele geçirecekler ve valini, askerlerini öldürecekler. Sumur'a gidemem, Ampı, Şigata ve Ullassa düşmandır. Sumur'da olduğumu duyarlarsa bu kentler ve oğulları peşimden gelir. Bende kaçamam. Gubla'da onlara katılır²¹⁴.

Sumur kenti Abdi-Aşirta'nın eline geçince bunun üzerine III. Amenhotep, kendine bağlı yerel beyleri toplayarak bu işgale son vermeye karar karar verir. Abdi-Aşirta o kadar hızlı ilerliyordu ki, bütün sahil kentlerini ele geçirmiş Gubla'ya çok yaklaşmıştır. Artık Rib-Adda başkente çekilip savunmaya hazırlanır, öyle ki ailesini Şurru (Tyre) kentine gönderir²¹⁵.

Son üç yılına mal olan III. Amenhotep bu isyanı bastırmak üzere Suriye seferine çıkar, sahil boyunca ilerleyerek isyana kalkışan asi Amurru beylerini cezalandırır ve tekrar Mısır'ın bölgedeki denetimini sağlamlaştırır ve ardından Sumur'un güneyinde Abdi-Aşirta ile yaptığı savaş sonucunda bölgedeki en büyük tehdit ve tehlikeyi ortadan kaldırır²¹⁶.

Suriye'nin güvenliği için Mitanni ve Babil Kassit kralı ile yakından ilgilenen III. Amenhotep (MÖ 1400-1370) aşırı dış ağırları yaşıyordu, öyle ki, kayınbiraderi Mitanni kralı Tuşratta yardım amacıyla tanrıca İştar'ın Asur'dan ele geçirilen heykelini Mısır'a gönderdi.

²¹³Trevor Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*..., s. 47-8.

²¹⁴William L. Moran, *The Amarna Letters*, Johns Hopkins University Press, 1992, s. 177

²¹⁵ Trevor Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*..., s. 48-50.

²¹⁶ Trevor Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*..., s. 52; Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt*..., s. 223; Mario Liverani, *International Relations in the Ancient Near East: 1690-1100 B.C.*, s. 100.

Her ne kadar III. Amenhotep bunun için teşekkür mektubu dahi gönderse, tanrıça İştar'ın Mısır'da hükmü yoktu ve III. Amenhotep fazla dayanamayıp yüksek ateşten öldü²¹⁷.

Böylece Mısır'ın başına, çok ses getiren IV. Amenhotep (Levha 21) (MÖ 1364-1347) geçer. IV. Amenhotep, yapmış olduğu dini reformlardan dolayı Amon inancını terk etmiş onun yerine Aton inancını Mısır'a yerleştirmeye çalışmıştır. Bu yüzden de kendi adını da değiştirerek Akhenaton (Aton'un oğlu) biçimine getirir²¹⁸. IV. Amenhotep dönemini ele aldığımızda, geleneksel (yayılmacı) Mısır politikalarının devam ettiğini görüyoruz. Kuzeyde Gubla ve şurru (Tyre) Mısır'a olan sadakati devam etmekle birlikte Mitanni ile olan ittifaklık kendini korumaktaydı. Kenan toprakları ise daha önce görölmemiş bir sıkı denetimin altındaydı. Bu sıkı denetim II. Amenhotep'ten beri süregelen Mitanni-Mısır yakınlaşmasının sonucuydu. Mısır, bu bölgede savaşmayı gerek duymuyordu çünkü yerel krallar yada beyler Mısır'ın eğittiği yerli prenslerden oluşuyordu ve üstelik kuzeyden gelebilecek saldırıları önleyebilecek büyük bir donanmaya sahipti. Bunun yanı sıra Filistin ve güney Suriye'deki kasabalar ve güzergâhlar tekrardan düzenleniyordu²¹⁹.

Fakat bu sıkı denetime rağmen hala Mısır'a karşı isyanlar veya isteksiz bağlılıklar devam ediyordu. Her ne kadar III. Amenhotep, Mısır'a karşı gelen Amurru'lu Abdi-Aşirta'yı ortadan kaldırırsa da onun yerine oğlu Aziru (MÖ 1370-1335), epey uğraştırmıştır.

Aziru, Yukarı Suriye'de Amurru topraklarının hükümdarı olmayı amaçlıyordu, bu yolda hem Mısır'ı hem de Hitit ile diplomatik yolları açıktı bıraktı. Her ne kadar Gubla kralı Rib-Adda uyarı mektupları gönderse de Mısır'da bu pek fazla dikkate alınmaz²²⁰. Zaten IV. Amenhotep, Suriye yönetimini yerel valilere bırakmış ayrıca Mısır'ın iç politikasıyla içli dışlıydı.

²¹⁷Burada anlatmaya çalıştığımız durum, Mitanni ile Mısır arasındaki dostluğun hem devam ettiği hem de her konuda yardımlaşmanın sürdüğüdür. Mitanni'nin İştar heykelini göndermesi, Mısır'ı önemsedini göstermektedir. Manevi güç vereceğine inanan Mitanni kralı, III. Amenhotep'in bu hastalığında yanında olduğunu göstermek ister. Donald B. Redford, *Akhenaten: The Heretic King*, 1984, 52; Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan...*, s. 258.

²¹⁸Konumuzun dışında olduğu için IV. Amenhotep'in dini reformları hakkında daha ayrıntılı yazmayı uygun görmüyorum. Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz; Donald B. Redford, *Akhenaten: The Heretic King*, 1984; John C. Darnell & Colleen Manasa, *Tutankhamun's Armies*, John Wiley & Sons, 2007; Donimic Montserrat, *Akhenaten*, Routledge, 2000.

²¹⁹M. Abdul Kadir Mohammad, "The Administration of Syro-Palestine During the New Kingdom", *A.S.A.E.*, S. 56, 1959, s.16-20; Rivka Gonen, "Urban Canaan in the Late Bronze Period", *Bulletin of the American School of Oriental Research*, S. 253, 1984, s. 49-59.

²²⁰Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi...*, s. 110; Jeffrey Zorn, "LU.PA-MA-HA-A In EA 162:74 & The Role The MHR In Egypt & Ugarit", *Journal Near Eastern Search*, S. 50\2, University of Chicago Press, 1991, s. 129; James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 283.

Aziru, babası Abdi-Aşırtı gibi Mısır'a isyan etmiş, Amurru topraklarında geniş alana yayılmıştı. Mısır'ın denetimindeki Akdeniz limanları dahi Aziru'nun işgaline uğradı. Yakın zamanda Gubla'da Mısır'ın elinden çıkmış, kentin yerel beyi Aziru'ya teslim olmuştu. Bununla yetinmeyip Mısır'ın yerel valisi Hani'nin sarayının bulunduğu kent olan Sumur'u da ele geçirmesiyle Mısır'ın dikkatini, bölgeye yöneltmesine neden oldu²²¹.

Aziru, Sumur işgalinden hemen sonra IV. Amenhotep tarafından yüzyüze görüşmek üzere Mısır'a çağrılır. Firavun IV. Amenhotep, Sumur'daki valilik sarayının tamir etmesi karşılığında bölgenin hükümdarı olarak tanınacağını garantisini verir. Aziru, Mısır'a sadakati yanı sıra işgal ettiği bölgeleri de boşaltacak ve başka devletler ile de ilişki de bulunmayacaktı. Fakat Aziru, bunları gerçekleştirmemiş ki, Hitit yanında yer almayı tercih eder. (LEVHA 21,22,23) Firavun IV. Amenhotep'in görevlendirdiği *Tutu*, Aziru'nun Mısır'a karşı olan tutumunu merkeze bildirir. Fakat Mısır, Suriye'de yer alan Nuhaşşi, Kadeş ve Tunip ülkelerinin güvenliği için bölgeye Aziru'ya karşı koyabilecek kadar asker gönderir. Aziru'nun Amur bölgesindeki ilerleyişi Kadeş Beyi Aitakkama'yı müttefik yapar. Fakat 12. Hükümdarlık yılında, Mısır önce Kadeş'e saldırması ve sonrada Gubla ve Sidon'u tekrar ele geçirmesi durumu değiştirir, güneyden Amur topraklarına girince Aziru, Hitit Kralı'na sadakatini sunarak Hitit Ülkesi'nin bir parçası olur²²².

Suriye'de, I. Şuppiluliuma'yı ilgilendiren bir diğer konu ise, Mısır'ın en kuzeydeki tabi (vassal) beyliği olan Amurru Ülkesi'ydi. Abdi-Aşırtı, Mısır'a epey zorluk çıkarmıştı ama Suriye topraklarında büyük bir krallık hayali, Mısır tarafından bastırılmıştı. Fakat oğlu Aziru, bu emele ulaşmanın peşindeydi²²³. Mitanni artık bütün gücünü kaybetmişti ve Mısır'a yarar sağlamıyordu. Böyle bir durumda Amurru Kralı Aziru, sağlam bir müttefik olabilirdi. Mısır, Aziru'yu kuzey sınırında Hititler'e karşı kullanabilirdi. Fakat I. Şuppilulima'nın önce Nuhaşşe sonra da Ugarit ve Mukiş Krallıkları'nı kendine bağlamasının ardından Aziru'nun Mısır'ın isteklerine tepkisiz kalması ve bunun üzerine Mısır'ın tekrar Suriye'de ilerlemesi,

²²¹Trevor Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History...*, s. 53; Mark Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi...*, s. 197; James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 284-5.

²²²Anthony J. Spalinger, *War in Ancient Egypt...*, s. 162; Trevor Bryce, *Ancient Syria...*, s. 58-60; John C. Darnell & Colleen Manassa, *Tutankhamun's Armies: Battle & Conquest During Ancient Egypt's Late 18th Dynasty*, John Wiley & Sons, 2007, s. 163-5.

²²³A. James, **"Egypt & Her Vessels"**, *Amarna Diplomacy: The Beginning of International Relations*, R. Cohen & R. Westbrook, 2000, s. 120-1; Itamar Singer, *The Land of Amurru & the Land of Amurru in the Şauşgamuwa Treaty*, 1991, 70.

Amurru'lu Aziru'nun Hititler'in safına geçmesine yol açtı²²⁴. I. Şuppiluliuma ile Aziru arasında yapılan bağılılık antlaşmanın içeriği;

Hatti Ülkesinin kralı, kahraman büyük kral, efendim Şuppiluliuma şöyle der: Sen Aziru, efendin Hatti Ülkesi kralı nasıl koruduysa, sende onun ülkesini, şehirlerini, çocuklarının koru ve birinci sınıf işlenmiş 300 şekel altın değerli taşlarla Hatti Ülkesine öde²²⁵...

Hitit Ordusu'ndaki veba hastalığı, başkente de bulaşmıştı. Bunun sonucunda Hititler'in en güçlü kralı I. Şuppiluliuma, hastalığa yakalanarak öldü ve yerine oğlu Suriye seferlerinde de yer alan Arnuvanda geçti fakat o da 2 yıl dayanabildi ve hastalığa yenik düştü. Bunun üzerine I. Şuppiluliuma'nın diğer oğlu Murşili, Hititler'in yeni kralı olur.

Aziru'nun isyanı, Mısır'ın bölgedeki tartışılmaz otoritesinin sarsıldığını ve artık Suriye'de güç dengelerinin değiştiğini göstermekteydi. Artık Mısır'a Suriye coğrafyasında denk güçte olan ve zamanla boy ölçüşebilecek bir başka devlet (Hititler) vardı ve bu devlet bölgedeki diğer siyasi otoriteleri saf değiştirecek kadar etkileyebiliyordu.

Suriye coğrafyasında bu gelişmeler olurken Mısır'da yeni hükümdar tahta geçmiştir. Daha çocuk yaşta olan yeni firavun, IV. Amenhotep'ten ve Smenkhare'nin ani ölümlerinden sonra tahta geçen Tutankhamon'dur. Tutankhamon (MÖ 1332-1322) yaklaşık 10 yıllık iktidarında Mısır'ın Suriye'deki gücünü tekrar tesis etmeye çalışır. Askeri seferler için en yetkili kişi olan Aya görevlendirir. Zaten kendisi asker kökenliydi ve IV. Amenhotep'ten bu yana bölgeyi iyi bilen birisiydi.

Tutankhamon tarafından generallik görevine getirilen Aya, Mısır'ın geleneksel Suriye politikasını devam ettirdiği gibi, bölgedeki bağlı (vassal) kral yada beyleri denetim altında tuttu²²⁶. Öyle ki, Tutankhamon'un *Restarasyon Steli*'inde Mısır'ın Suriye topraklarına egemen olduğu Katna, Kadeş ve Nukaşşe devletlerine akınlar yaptığı anlatılmaktadır. Zira

²²⁴ Özlem Sır Gavaz, "Hitit İmparatorluğu'nun Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya ...", s. 2828-9; Albrecht Goetze, "The Struggle For the Domination of Syria (1400-1300 B.C.)", I.E.S. Edwards..., C.A.H., 2V2, s. 10-2.

²²⁵ KBo X 13, Gürgör Karauğuz, *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri...*, s. 179.

²²⁶ Cyril Aldred, "Egypt: The Amarna Period & The End of Eighteenth Dynasty", I.E.S Edwards & C.J. Gadd & E. Sollberger, C.A.H., 2/2, 1975, s. 67; John C. Darnell & Colleen Manassa, *Tutankhamun's Armies...*, s. 179.

hükümdarlığının son senesinde Kadeş ülkesi Mısır'ın denetiminde kalırken, kuzeyden Hititler, Mısır'ın Suriye'deki bağlı beylerini (Amurru, Tunip, Ugarit) ele geçirmeye başlar²²⁷.

Mısır, kuzeyde bu tehlike ile baş ederken doğudaki müttefiki Babil hükümdarı da I. Burnaburiaş, protesto mektubu gönderir. Bu mektup, Mısır'ın Asur kralını güçlendirmesi ve onu bağımsız devlet gibi görüyor olması üzerine yazılmıştı. Asur üzerindeki Mitanni baskısı kırılınca güçlenmeye başlayan Assur-uballit yavaş yavaş Mezopotamya'da baskı kurmaya başlıyordu. Mektuba göre Mısır, Asur Devleti'ni bağımsız devlet olarak tanımayacak ve elçileri kabul etmeyecekti. Mektup şöyle devam eder; “ *O Asurlu elçileri ben göndermedim, neden kendi başlarına senin ülkeneye geldiler? Eğer beni seviyorsan, seninle bir daha iş yapmayacaklar, onları bana elleri boş gönder*”²²⁸.

Tutankhamon döneminde de Suriye'den vergiler ve haraclar gelmeye devam ederken Mısır'ın Akdeniz limanlarındaki denetimi azalmadığı gibi Thebes kentindeki anıtsal tapınakta Suriyeli köle taşıyan, güçlü bir deniz gücü gösterilmektedir²²⁹.

3.4. İki Büyük Gücün Suriye Egemenliği İçin Savaşması ve Bölgede Barışın Sağlanması için Yaşanılan Gelişmeler

Mısır ve Hitit Devletleri'nin kendi iç sorunlarını çözmeleri ve tahta geçen güçlü kralların Suriye bölgesinde uyguladıkları dinamik yayılmacı politika çok geçmeden iki büyük gücü büyük gerginliklere ve çatışmaların içine sürüklemiştir²³⁰.

Yaklaşık 30 yıl Hitit Ülkesi'ni yöneten II. Murşili (MÖ 1318-1290) batıda Arzava, kuzeyde Kaşkalar, güneyde isyankâr Suriye beyleri ile mücadele etti.

Daha henüz hükümdarlığının 3. Yılında II. Murşili, babası I. Şuppiluliuma'nın önemsemediği Batı Anadolu'da gücünü yitirmeyen ve hala Hititler'e sorun çıkartan Arzava

²²⁷Cyril Aldred, “**Egypt: The Amarna Period & The End of Eighteenth Dynasty**”..., C.A.H., 2/2, 1975, s. 84; Donald B. Redford, *Egypt, Canaan & Israel in Ancient Times*, Princeton University Press, s. 177.

²²⁸EA 9, Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan...*, s. 267. Şu açıklamayı getirmek gerekir: Burada bahsettiğimiz olay artık Asur krallarının güçlendiği ve uluslararası siyasetin içinde yerini almış olmasıydı. Bundan böyle Mısır - Hitit ilişkilerinde de dikkat edileceği bir konuma geleceğidir. Önce Babil kralı ile çekişme halinde olan ve sonra da Akdeniz ticaretine göz diken bir krallıkla karşı karşıya kalacağız.

²²⁹James H. Breasted, *Ancient Egypt Records...*, s. 423-4; John C. Darnell & Colleen Manassa, *Tutankhamun's Armies...*, s. 182.

²³⁰ Mısır'ın, Hitit Suriye'sinde saldırgan tavırları I. Şuppiluliuma döneminden beri yaşanıyordu ama Hititler her fırsatta bu saldırıları geri püskürtüyordu. Fakat Mısır'da 19. Hanedan'ın iktidara gelmesiyle tekrar Suriye'deki tarihi mirastan (I. Thumose'nin Fırat Irmağı boyunca ilerleyişi) hak iddia edilir ve bunu gerçekleştirmek için elinden geleni yapar. Hititler'in de Suriye'deki sağlam temele oturtulmuş siyasi yapısı, Firavunları zorlasa da iddialarından vazgeçirmemiştir. İki tarafında savaş için haklı sebepleri vardı ama asıl konu, Suriye'deki stratejik ticaret yollarının ele geçirilmesiydi.

Ülkesi'ne hareket etti. II. Murşili, taht kavgalarının yarattığı ortam sayesinde kardeşi Karkamış Valisi Piyaşili'nin de desteğiyle Arzava Kralı Uhhaziti, Astarpa (Menderes) Irmağı'nın yakınlarına ağır bir yenilgiye uğrattı. Ertesi yıl Arzava Ülkesi'nin merkezi Apassa (Ephesos) kentine girdi. Bölgeyi üçe ayırdı ve eniştesi Maşhuiluva'yı bu üç bölgenin başına getirdi. Böylece, III. Tudhaliya'dan bu yana Mısır'ın Anadolu'daki en önemli müttefiki de ortadan kalkmış oldu, tıpkı Suriye'de Mitanni Devleti'nin Hititler'in bir parçası olduğu gibi²³¹.

Hitit tahtındaki değişiklik, Suriye'de tabi (vassal) krallıklarda bağımsızlık ayaklanmalarına neden olur. Öyle ki, bu isyanların başında II. Murşili'nin 7. Yılında, Nuhaşşe kralı Tette'nin isyanı yer alır. Tette'yi Nuhaşşe tahtına getiren I. Şuppiluliuma'ydı ve Hititler'e bağlılık yemini ettirmişti. Fakat Hititler, batıda (Arzava) ve kuzeyde (Kaşkalar) çok uğraş vermişlerdi, hal böyle olunca Hititler'in zayıflığından yararlanıldı. II. Murşili, Tette'yi siyasi entrikalarla devirmek istiyordu. Tette'nin kardeşi Summittara'yı kışkırttı ve krallık vaad etti. Bunun üzeri Summittara, ülke yönetimi ele geçirdi ve kardeşini hapsetti. Fakat Tette kendine bağlı adamlarıyla, tekrar Nuhaşşe'nin başına geçti. Bunun üzerine Suriye'nin güvenliği konusunda görevlendirilen Karkamış valisi Piyaşili'den yardım isteyerek, deneyimli General Kantuzzili'yi isyanı bastırmakla görevlendirir. Tam bu sırada Mısır kuvvetleri de güneyden ilerliyordu. Fakat Hitit kuvvetleri Mısır'ı, Nukaşşe yolunda bozguna uğrattı²³².

Bu harekâtın hemen sonra Karkamış valisi Piyaşili ölür. Bunu fırsat bilen Asur Kralı I. Adad-nirari (MÖ 1310-1275) Fırat Irmağı'nın doğu yakasını geçerek bu kenti işgal eder. II. Murşili, 9. Yılında Asur tehlikesinden kurtulmak için bizzat doğu seferine çıkar. Fakat tam bu sırada Kadeş Beyi Aitakkama'da isyan hareketinde yer alır. Öyle ki, II. Murşili Suriye'yi dize getirmek için yetenekli komutan olan Kurunta'yı görevlendirir. Kendisi de Fırat Irmağı'nın kenarında yer alan Astata kentine ulaşır. General Kurunta, bütün Nukaşşe Ülkesini yakıp yıkar, Nukaşşe halkı bunun üzerine teslim olur. Bunun üzerine Kadeş Beyi Aitakkama'nın oğlu Nikmad, yönetimi ele geçirir ve Hititler'e bağlılığını bildirir. Bu arada Kizzuvadna ile

²³¹Füruzan Kinal, *Eski Anadolu Tarihi...*, s. 107-8; David Hawkins, "Arzawa Letters in the Recent Perspective", *British Museum Studies in Ancient Egypt & Sudan*, 14, 2009, s. 75-6; Richard H. Beal, "Hittite Anatolia: A Political History", Sharon Steadman & John G. McMahon, *Oxford Handbook of Ancient Anatolia* ..., s. 589; Birgit Brandau & Hartmut Schickert, *Hititler...*, s. 197-8.

²³²Richard H. Beal, "Hittite Anatolia: A Political History", Sharon Steadman & John G. McMahon, *Oxford Handbook of Ancient Anatolia* ..., s. 589-90; Anthony J. Spalinger, "Egyptian - Hittites Relations at the Close of the Amarna Period & Some Notes on Hittite Military Strategy in North Syria", *Bulletin of the Egyptological Seminar*, 1, 1979, s. 58-9; A. Goetze, "Anatolia From Shuppiluliumash to the Egyptian War of Muwattalish" ..., *C.A.H.*, s. 123.

Halep Beyi olan Hitit prensi Telepinu'da hayatın kaybeder. II. Murşili, Suriye konusunda iki güçlü ve önemli desteğini yitirir²³³.

Suriye'de olaylar yatışmışken Asur işgale son vermiş, Karkamış kenti geri alınmıştı. II. Murşili, bölgenin güvenliği için Fırat Irmağı'nı takip ederek Emar kentine girer ve burada bir garnizon bırakır. Emar kenti stratejik öneme sahiptir. Çünkü Halep-Karkamış-Nuhasşe ticaret yolları burada birleşiyordu. II. Murşili, Halep-Karkamış ve Nuhasşe-Ugarit'te kendine bağlı beyleri, valileri yerleştirerek bölgede kalıcı ve güçlü olmayı sağladı²³⁴. (LEVHA 26)

Mısır-Hitit ilişkileri, II. Murşili'nin güçlü ve dirençli Suriye politikasıyla iyice gerilir. İki tarafta Suriye'den vazgeçmemekte ve devamlı çatışma halindeydi. Bunun yanı sıra bölgedeki yerel beylerin çıkarıcı politikaları da ilişkilerin diğer bir boyutunu gösterir.

Hititler, bölgedeki istikrarlı ve güçlü yapılarını, II. Murşili'nin oğlu II. Muvattali zamanında da devam ettirdiler. II. Muvattali (MÖ 1290-1272) döneminde Suriye bölgesi iyice kızıışmış ve iyice gerilmiştir. Sürekli sınır değişiklikleri ve sürekli karşılıklı iç karışıklıklara müdahaleler Suriye'de gerginliğe sebep oluyor. II. Muvattali, Hitit tahtına oturduğunda en büyük rakibi Mısır'da, Yeni Krallık'ın en görkemli firavunları başa geçecektir. Ön Asya'nın kaderi Hitit ile Mısır hükümdarlarının alacakları kararlara bağlıydı. II. Muvattali (MÖ 1290-1272) tıpkı babası ve dedesi gibi Suriye'ye öncelik verir. Suriye'deki Hitit otoritesi çok güçlüydü ve Mısır'la boy ölçüşecek durumdaydı. Mısır – Hitit sınırında yer alan krallıklarda, iki büyük gücün çatısı altında varlıklarını devam ettirmenin zorunda olduklarının farkındaydılar.

Mısır, Suriye'de sessizliğini bozmuştu. Tekrar eski otoritesini hissettirmeye başladı. Bunun üzerine II. Muvattali'de Mısır'a karşı savaş durumunda Hititler'in arkasını sağlama almaya çalışır. Anadolu'da Arzava ve Viluşa (Çanakkale ve çevresi) Krallık'ları üzerine sefer düzenler, bu bölgenin tekrar denetimini sağlar. Viluşa Kralı Aleksandru ile bağlılık antlaşması imzalar²³⁵. Bağlılık antlaşmasında bir ifade vardır ki, dikkat çekicidir: “*Haşmetmeabımla aynı*

²³³Trevor Bryce, *Kingdom of the Hittites*..., s. 202-3; A. Goetze, “**Anatolia From Shuppiluliumash to the Egyptian War of Muwattalish**”..., *C.A.H.*, s. 123; Horst Klengel, *Syria*..., s. 115-6; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*..., s. 132-3; Anthony J. Spalinger, “**Egyptian – Hittites Relations at the Close of the Amarna Period & Some Notes on Hittite Military Strategy in North Syria**”, *Bulletin of the Egyptological Seminar*, 1, 1979, s. 64-5; Birgit Brandau & Hartmut Schickert, *Hititler*..., s. 206-8.

²³⁴ Horst Klengel, “**History of the Hittites**”, Hermann Genz & Dirk P. Mielke, *Insight Into Hittite History & Archaeology*, Colloquia Antiqua, 2011, s. 39; Horst Klengel, *Syria*..., s. 116.

²³⁵Şu bilgiye vermek gerekir, Hititler ile bağlılık antlaşma imzalayan her devlet, savaş durumunda Hitit ordusuna katılmakla sorumludurlar. Hititler, bağlı oldukları devletleri bazen kendi prens yada valilerince yönetirken, bazen de o bölgenin eski kral yada prenslerini kendilerine bağlı şekilde hükümdar olarak atarlar. Oliver R.

*seviyede olan Mısır memleketi kralı, Sanhara (Sümer-Babil) kralı, Mitanni kralı ve Asur kralı veya herhangi biri bana karşı savaşırsa, bu seferlere sende katılacaksın*²³⁶.”

Ardından, artan kuzey komşuları Kaşka saldırıları karşısında II. Muvattali, kardeşi Prens Hattuşili’yi başmuhafızlık unvanıyla kuzey topraklarını korumakla görevlendirdi. Nitekim de Prens Hattuşili, Kaşkalar’ı dizginlediği gibi Hititler’e bağlı, yarı konar-göçer düzene soktu. Öyle ki, Hititler’in Kadeş saldırısında Kaşkalar’ında yer aldığı, Firavun Ramses’in savaş kayıtlarında geçmektedir²³⁷.

Anadolu’da işler yoluna girmişti, Suriye’de de pek farklı değildi. Karkamış Beyi Şahurunuva (Piyaşili’nin oğlu), bölgede Hitit çıkarlarını koruyordu. Suriye’deki bütün tabi krallar, Hititler’in yanındayken bir tek Amurru kralı Benteşina, Mısır tarafına geçer²³⁸.

Amurru Kralı Benteşina, Hititler’e gönderdiği mektupta şu ifadeyi kullanmıştı: “*Kendi isteğimizle tabi (bağlı) olduk, şimdi artık senin vassalın değiliz. Mısır Ülkesi’nin arkasına geçtik*²³⁹.”

Diğer bir gelişme ise, Hititler’in başkentlerini olası bir savaş durumunda, daha kolay ulaşılabilir ve Suriye’ye daha yakın bir konuma taşımalarıdır. Bu durumda daha güneye Tarhuntaşşa Ülkesi’ne (Mersin-Konya arası) yerleşmek uygun olacaktır²⁴⁰.

Suriye’de, Mısır’ın saldırıları (Firavun I.Seti’nin akınları) bitmek bilmiyordu. Devamlı Hititler’e bağlı devletlerin arazileri işgal ediliyor ve yağmalanıyordu. Üstüne Kadeş Ülkesi’nin Mısır’ın eline geçmesi, Hititler’i iyice kızdıracaktır. En sonunda, Ön Asya’nın iki süper gücü bölgenin kaderini belirleyecek savaşı gerçekleştirirler.

Şunu da hatırlatmakta yarar var, Mısır ile Hitit birbirleriyle savaşırken Fırat Irmağı’nın doğu yakasında bölgedeki gelişmeleri takip eden, *pusuya* yatmış Asur Devleti, hem Hititler hem de Firavunlar için tehlikeli olmaya başlar.

Gurney, *Hititler*..., s. 38; Füzüzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*..., s. 109-10; Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*..., s. 88.

²³⁶ Güngör Karauğuz, *Hitit Devleti’nin Siyasi Antlaşma Metinleri*..., s. 144.

²³⁷ A. Goetze, “**Anatolia From Shuppiluliumash to the Egyptian War of Muwattalish** “..., *C.A.H.*, s. 127-8; Richard H. Beal, “**Hittite Anatolia: A Political History**”, Sharon Steadman & John G. McMahon, *Oxford Handbook of Ancient Anatolia* ..., s. 591.

²³⁸ Horst Klengel, *Syria*..., s. 118; Horst Klengel, “**History of the Hittites**”, Hermann Genz & Dirk P. Mielke, *Insight Into Hittite History & Archaeology*, Colloquia Antiqua, 2011, s. 39.

²³⁹ Güngör Karauğuz, *Hitit Devleti’nin Siyasi Antlaşma Metinleri*..., s. 198.

²⁴⁰ Trevor Bryce, *Kingdom of the Hittites*..., s. 231; Itama Singer “**From Hattuša to Tarhuntašša: Some Thoughts on Muwatalli’s Reign**”, 3. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum, Eylül, 1996, s. 16-22.

19. Hanedan, Mısır'ın en görkemli, en kudretli dönemidir. Her alanda çok ciddi gelişmeler görülmektedir. 19. Hanedan, aynı zamanda Ön Asya'nın kaderini de belirleyecek gelişmelere imza atar. 18. Hanedan'ın geride bıraktığı yayılmacı siyaseti gayet başarılı uygulanır. Aynı zamanda Mısır hakkında en çok bilgiye, 19. Hanedan (MÖ 1320-1070) döneminden kalan kayıtlardan öğrenmekteyiz.

Mısır, 18. Hanedanın sonlarında Tutankhamon ve Aya'nın ölümünden sonra Horemheb'in (MÖ 1319-1292) uzun süren iktidarında, kuzeyde devam eden çatışmalarla mücadele eder. Horemheb, Hitit Büyük Kralı II. Murşili ile çağdaştı ve Hititler o dönemde Suriye'de sağlam ve güçlü konumdaydı. Horemheb, Mısır'ın çıkarları için Kadeş'teki isyana destek verdiği gibi Amurru Ülkesi'ne kadar Suriye'nin kuzey sahasını işgal eder. Fakat Hititler, Mısır kuvvetlerinin bu ilerleyişi durdurmuş ve ağır bir yenilgiye uğratmıştır, böylece Mısır Fenike sahilleri elinde kalacak şekilde Şam'a kadar geri çekilir²⁴¹.

Horemheb, veliaht bırakmadan öldü. Mısır'ın başına yine asker kökenli yeni firavun geldi, saraydan hiçbir evlilik yapmayan ve kraliyetle hiç bağı bulunmayan 19. Hanedanın kurucusu I. Ramses'ti. Fakat I. Ramses yaklaşık iki yıl kadar Mısır'ın tahtında durabildi. Onun zamanında hiçbir gelişme yaşanmadığı gibi çok yaşlı olduğundan sönük bir hükümdarlık geçirdi.

Yaşlı firavun, öldüğünde Mısır'ın başına geçen yeni bir firavun aday vardı. O da, I. Seti idi. I. Seti (MÖ 1290-1279) Mısır'ın Suriye'de otoritesi tekrar gösterdi. Daha henüs hükümdarlığının birinci senesinde Filistin seferine çıkar. Filistin'de yaşayan yarı göçebe (Şesu) toplulukları düzene soktu. Ardından Suriye'nin güneyine hareket eder ve Fenike sahillerindeki kentleri (Sumura ve Ullaza) ele geçirir. Mısır deniz gücü, sahil boyunca destek verir²⁴².

Ertesi sene tekrar kuzey seferine çıkar. İkinci seferinde Hititler'in etki alanına (nüfuzu) girer. Hititler ile Mısır artık savaşın eşiğine gelmek üzeredir. Mısır, Amurru Ülkesi'ne girer

²⁴¹Ian Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt...*, s. 284; Mark Healy, *The Warrior Pharaoh: Ramesses II & the Battle of Qadesh*, Osprey Publish, 2000, s. 13-14; Donald Redford, "New Light on the Asiatic Campaigning of Horemheb", *B.A.S.O.R.*, S. 211, October, 1973, s. 36-49; William J. Murnane, *The Road to Kadesh*, Oriental Institute of the University of Chicago, 1990, s. 30-1.

²⁴² Mark Healy, *The Warrior Pharaoh: Ramesses II & the Battle of Qadesh...*, s. 15; James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 297; William J. Murnane, *The Road to Kadesh...*, s. 40-1.

ve burayı kendine tabi (bağlı) hale getirir. Sonrasında ise stratejik önemi olan Kadeş kentini ele geçirir ve buraya zafer anıtı diker²⁴³. (LEVHA 28,29)

Kadeş seferini sonrası Mısır, Tunip ve Katna ülkelerini tekrar ele geçirmiş olur. III. Thutmose'nin (18. Hanedan) seferlerinden sonra, Mısır tekrar I. Seti ile birlikte bölgeye egemen olmuştur. Öyle ki, Karnak Tapınağı'nın batı yakasında yer alan bir dikilitaşında I. Seti; *Amurru ve Kadeş Ülkelerini zapt ettim*, demektedir²⁴⁴. Bunun dışında Mısır'ı ilgilendiren bir diğer konu ise batıdan gelen Libyalı toplulukların istilalarıdır. I. Seti, bu istilaları durdurmak için batı sahiline önlem amaçlı güvenlik duvarı yaptırır. Fakat bu Libyalılar, zaman zaman Mısır ordularında görev yaptığı da olmuştur.

3.4.1. Kadeş Savaşı'na Giden Süreç

Bu gelişmelerin sonunda I. Seti ölür ve yerine, hakkında en çok kayıttın olduğu ve dönemini iyi bildiğimiz firavunu, II. Ramses geçer.

Her ne kadar savaş yılı tespiti hakkında bazı düşünce farklılıkları olsa da genel görüş II. Ramses'in tahta çıkışının 4. Yılı olarak kabul görmektedir. Özellikle Akurgal'ın şu tespiti dikkat çekicidir; *“10-15 yıllık yanılmayla MÖ 1285 yapıldığını düşündüğümüz Kadeş Savaşı...”*²⁴⁵

Aslında hakkında pek bilgiye sahip olmadığımız M.Ö. II. Binyıl'ın en büyük savaşı olan Kadeş Savaşı'nı daha çok Mısır tapınakları Karnak, Abydos ve Luksor'tan öğreniyoruz. Fakat burada yer alan kayıtlarda, Mısır lehine yazılmıştır. Hitit kaynaklarında ise sadece III. Hattuşili zamanında gümüş tablete yazılmış fakat hala bulunamamış, sadece kopyaları elimizde olan savaşa son veren antlaşmanın metni yer almaktadır.

Peki, Kadeş neden iki devlet için bu kadar önemliydi? Şöyle ki, Hitit ve Mısır arasında yer alan Amurru ve Kadeş krallıkları Suriye limanlarına giden ticari yolların yüzerinde yer alıyordu. Kadeş'e hâkim olan Amurru'ya hâkim olurdu, Amurru'yu ele geçiren Kadeş'i elinde tutabilirdi. Şam-Halep yolu da aynı zamanda buradan geçirdi. Kadeş'e geldikten sonra

²⁴³Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt...*, s. 247; Mark Van de Mieroop, *Eastern Mediterranean in the Age of Ramesses II*, Blackwell, 2007, s. 38; James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 298-9.

²⁴⁴R. O. Foulkner, *“Egypt: From the Inception of the Nineteenth Dynasty to the Death of Ramesses III”*, C.A.H., 2/2, s. 219-21; Mark Healy, *The Warrior Pharaoh: Ramesses II & the Battle of Qadesh...*, s. 15-6; James H. Breasted, *Ancient Egypt Records...*, Vol. III, s. 71.

²⁴⁵Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi...*, s. 91.

Akdeniz'e ulaşmak kolaydı. İşte bu yüzden Kadeş, iki büyük güç arasında devamlı gerginliğe sebep oldu²⁴⁶.

Firavun II. Ramses (MÖ 1279-1219), babasının bıraktığı Suriye seferine devam etti. Hükümdarlığının ikinci senesinde Suriye sahilleri kapsayan büyük bir sefere çıkar. Gubla (Byblos) kentinin güneyine Nahr el-Kelb denilen yere, Mısır'ın Suriye'de kaybettiği topraklarında hak iddia ettiğine dair anıt diktirir²⁴⁷.

Mısır'ın Suriye bölgesinde artan seferleri üzerine Hitit Kralı II. Muvattali, Amurru Ülkesi'ni tekrar tabi (vassal) hale getirmek için Suriye seferine çıkar. Hükümdarlığının 16. Yılında olan II. Muvattali, ordusuyla Tarhuntaşša Ülkesi'nden ayrılır ve Halep'e (Halpa) doğru ilerler. Firavun II. Ramses'te, başkenti Per-Ramses'ten Filistin'e doğru hareket eder.

Mısır ile Hitit gibi iki büyük gücün, nihai bir savaşta karşı karşıya getiren olayları özetleyecek olursak:

- Tarih sahnesine çıktığı günden (M.Ö.16. Yüzyıl) bu yana Suriye'de çıkarlarını sürdürmeye çalışan Hitit ile Orta Krallık Dönemi'nden (M.Ö.17-16. Yüzyıl) beri Suriye'de gözü olan Mısır'ın bölgede hak iddia etmesi,
- I. Şuppiluliuma'dan beri Hititler'e bağlı olan Amurru (Amor) Krallığı'nın II. Muvattali zamanında, Mısır tarafına geçmesi,
- I. Şuppiluliuma'nın oğlu, Zannanza'nın Mısır topraklarında öldürülmesi,
- I. Şuppiluliuma'nın oğlu için intikam savaşında Mısır'a bağlı olan Amka Ülkesi'nin yağmalanması ve bunun üzerine Mısır'ın karşı saldırısı,
- Kadeş Ülkesi'nin (Kinza) I. Şuppiluliuma zamanında Hititler'e tabi (bağlı) hale gelmesi²⁴⁸.

Kadeş kenti Asi (Orontes) Irmağı'nın kenarında, stratejik bir mevkiye bulunmaktaydı. Öyle ki, Kadeş kenti Mısır için çok kuzeyde, Hititler için de çok güneydeydi. İki tarafta, bu

²⁴⁶Pierre Grandet, “**Kadeş'teki Büyük Savaş**”, *Toplumsal Tarih*, S. 133, Ocak, 2005, s. 27; Birgit Brandau & Harmut Schickert, *Hititler: Bilinmeyen...*, s. 231.

²⁴⁷James H. Breasted, *Ancient Egypt Records...*, s. 125; Horst Klengel, *Syria...*, s. 169; Anthony Spalinger, *War in Ancient Egypt...*, s. 209.

²⁴⁸ Özlem Sir Gavaz, “**Medeniyetler Savaşı: Mısır ve Hitit**”, *Popüler Bilim Dergisi*, S. 238, Ocak-Şubat, 2015, s. 23, Füzuran Kınal, *Eski Anadolu Tarihi...*, s. 111-2.

kenti ve çevresini denetlemekte zorluk çekiyordu. Fakat kenti ele geçiren, bölgedeki üstünlüğü ve otoritesiyle tartışılmaz güce ve gücünün doruğuna ulaşmış olur²⁴⁹.

Firavun II. Ramses, 4 büyük Mısır tanrısından *Amon* bölüğünün başına geçti, arkasından *Ra* bölümü, onunda arkasında *Ptah* ve son olarakta *Seth* bölümü takip etmekteydi.

Firavun II. Ramses ordusuyla, Nisan ayının 9. Günü Mısır'dan ayrılır. Sina Çölü'nün Akdeniz kıyısından (Horus Yolu) Filistin'e ulaşır. Sile Kalesi'nden Aruna Boğazı ve oradan Megiddo'ya oradan da Hazor'a ulaşır, Lübnan Dağları'ndan geçerek Kadeş'e ilerler. Lojistik olarak su ve yiyecekleri binek hayvanları vasıtasıyla temin edilmekteydi. Mısır ordusu bir günde yaklaşık olarak 25 km. yürüyerek toplamda 600 km. 30 günde katedebildi. Fakat Mısır ordusunun dezavantajı kendi istihbarat ağının olmamasıydı. Mısırlı askerlerin ele geçirdiği iki Bedevi casusun verdiği bilgi yüzünden II. Ramses, yanlış taktik uygular ve tuzağa düşer²⁵⁰.

Libyalı ve Nübyalı askerler dışında Mısırlı ve Kenanlı halktan oluşan II. Ramses'in kuvvetleri 20 bin piyadeye ulaşmıştı, bunun yanı sıra üstünde iki kişiyi taşıyabilen 2 bin savaş arabası yer almaktadı. Mısır ordusu, hafif piyadeden okçular ve mızraklılardan oluşmaktaydı. Savaş arabaları 2 at tarafında çekiliyordu, hız ve manevra açısından tekerlekleri gövdenin ortasında yer almaktaydı, bu da atlılara avantaj sağlamaktaydı²⁵¹.

Hitit ordusuna gelecek olursak, Mısırlılar'dan sayısal ve teknik olarak daha üstün konumdaydı. Hitit ordusu, Suriye ve Anadolu'daki yerel hükümdarların yada valilerin askeri destekleriyle 45 bin zırhlı (deri işlemeli kıyafet-uzun ayaklık ve başlık) piyade ve 3500 atlı savaş arabasından oluşmaktaydı. Öyle ki, II. Ramses Kahramanlık Yazıtında Hititler için; *Çekirgeler gibi çoktular, dağlar ve ovalar onlar tarafından kaplanmıştı* ifadesini kullanmaktadır. Bu ordu, merkezde Hitit Kralı'na bağlı bölük yer alırken, etrafında 4 bölükten oluşan diğer kuvvetler bulunmaktaydı. Hitit atlı savaş arabaları ise Mısırlılar'dan farklı olarak 3 kişi (1 at sürücü, 1 ok atan, 1 kalkan tutucu) taşıyabilecek şekilde hazırlanmış, arabanın dengesi arkaya bırakılmıştı. Bu fark, savaş arabalarının taşıma gücünü arttırsa da hızını ve dönüşünü yavaşlatmaktaydı²⁵².

²⁴⁹Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan...*, s. 272; James H. Breasted, *Battle of Kadesh*, 1903, s. 21.

²⁵⁰Mark Healy & Angus McBride, *New Kingdom Egypt...*, s. 48; James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 304; James H. Breasted, *Battle of Kadesh...*, s. 24; Birgit Brandau & Harmut Schickert, *Hititler: Bilinmeyen...*, s. 232; Robert Drews, *Tunç Çağı'nın Sonu*, İş Bankası Yay., 2014, s. 141.

²⁵¹Mark Healy, *The Warrior Pharaoh...*, 2000, s. 37-44; Anthony J. Spalinger, *War in Ancient Egypt...*, s. 214.

²⁵²Oliver R. Gurney, *Hititler...*, s. 93-4; Richard H. Beal, *The Organization of the Hittite Military*, Heidelberg, 1992, s. 148;

Hitit ordusu çeşitli yerli kuvvetleri barındırıyordu, II. Ramses Ramesseum ve Karnak kayıtlarında şu isimleri vermektedir: *Alşe, Naharin, Nuhaşşe, Ugarit, Lukka, Aravanna, Dardaniya (Viluşa), Halep, Pitaşşa, Kizzuvatna, Kaşka, Maşa, Karkamış, Kadaşu, Karkişa ve Aşuva*²⁵³

Görüldüğü üzere Hititler, kendisiyle bağlılık (vassal) antlaşması yaptığı bölgesel güçleri savaşa çağırmış ve bu yerel güçler (Anadolu-Suriye) sadakat yeminlerini tutarak Büyük Kral'larının yanında yer alırlar. Doğu Akdeniz ve Kenan beyleri Mısır'ın safında yer alırken, Suriye'nin kuzeyindeki Anadolu'nun güneyindeki ve batısındaki yerel krallar, Hititler'in yanında bulundular. Bu da iki büyük devletin, çevresindeki beyler üzerinde ne kadar güçlü ororite kurduklarını gösterir.

Savaştan bahsedecek olursak; II. Ramses, yakaladığı Bedevi casuslardan (kendilerini asker kaçağı olarak tanıtır) şu bilgiyi alır; *Hattuşaslı düşman, Firavun'un kuzeye geldiğini duyduğundan beri kuzeye Halep (Halpa) ülkesine çekildiği ve daha güneye inmeyeye korkuyor*²⁵⁴.

Bu bilgiye inanan Firavun, süratle kendine bağlı (*Amon*) birlikle Kadeş'e hareket eder. Ramses kendi kuvvetleriyle harekete geçtiğinde *Ra* birliği firavundan 10 km. uzakta Şabtuna'nın güneyinde Asi Irmağı'na ilerliyordu, *Ptah* birliği de Aronama'nın güneyinde bulunuyordu ve *Seth* birliği (LEVHA 30) ise en arkadaydı. Kadeş'in kuzeyine kamp kuran Ramses'in birliği, iki Hititli casus yakalar. Bu casuslar, Hitit ordusunun gerçek durumunu anlatır. Hitit ordusu Kadeş'in doğusunda pusuya yatmıştı. *Ra* birliği ile *Amon* birliği arasındaki mesafe azalmaya başladığı an, II. Muvattali 1000 savaş arabasını iki Mısır birliğinin üzerine gönderir. Bunun üzerine II. Ramses, arkada kalan diğer kuvvetlerin hızlı bir şekilde yetişmesini emreder. Fakat Hititli savaş arabaları *Ra* ile *Ptah* birliklerinin arasına girer, dağılan askerler *Amon* birliğine ulaşır. Ramses kendi kuvvetleriyle Hitit ordusuna sağ taraftan saldırır ve Hitit kuvvetlerini dağıtır²⁵⁵.

Firavun'un komutasındaki *Amon* birliğine saldıran Hititli kuvvetler II. Ramses'i sıkıştırsalarda karargâhtaki ganimetleri ele geçirmeye kalkışınca düzenleri bozulur ve arkadan gelen takviye birlik, II. Ramses'in savaş meydanından sağ salim çıkmasını sağlar²⁵⁶. II.

²⁵³ Albrecht Goetze, "Hittites & Syria", *C.A.H.*, II/2, 1975, s. 253-4.

²⁵⁴ C.W. Ceram, *The Secret of the Hittites*, Alfred Knopf, New York, 1956, s. 173.

²⁵⁵ Horst Klengel, *Hattuschi und Ramses*, Mainz am Rhein, Verlag Philip, 2002, s. 64-5; Mark Healy, *The Warrior Pharaoh...*, s. 90;

²⁵⁶ Mark Healy, *Armies of the Pharaohs*, Osprey Publish, 2000, s. 61; Oliver R. Gurney, *Hititler...*, s. 97.

Ramses, takviye kuvvetlerin katılımıyla kuvvetlerini toplar ve Hititler'in bozulan düzenini fırsat bilerek karşı saldırıya geçer.

Fakat II. Muvattali hala yerindeydi ve ihtiyat olarak bulunan zırhlı piyadeler savaşa girmemişti ve hala bir o kadar savaş arabalıları bulunmaktaydı. Stratejik hata mı değil mi bilinmez ama Hitit ordusu, toparlanan Mısır kuvvetleri tarafından kuzey-güney hattından kuşatılmaya başladı. Bunun üzerine Mısırlı okçulardan çekinen II. Muvattali, Kadeş kentine çekildi. II. Ramses, savaşı daha fazla sürdürmenin daha fazla kayıp vereceği kaygısından savaş meydanını terk etti, Hititler'de Mısır ordusunu takip etmediler. Tunç Çağı'nın en büyük meydan savaşı bu şekilde son buldu²⁵⁷. Her ne kadar iki taraf için kanlı ve zorlu bir savaş olsa da II. Ramses, Mısır'a döndüğünde zafer kazanmış bir firavun gibi karşılandı ve kendisi de bu zaferi büyük tapınaklarda (Karnak, Ramesseum, Luksor) propaganda şeklinde kullandı. Hititli askerlerin kolları bağlı şekilde esir halde ya da Hitit Kralı büyük bir yasta gösterilmekte, hatta ölü bedenler, dağılmış birlikler tasvir edilmekteydi²⁵⁸ (LEVHA 31).

Firavun II. Ramses'in zafer propagandası yapmasının belki de en önemli sebebi Mısır'ın Ön Asya'daki itibarı ve gücünün devamını sağlamak olabilir. Çünkü 18. Hanedan'dan itibaren Mısır, başta Suriye'deki yerel krallıklar olmak üzere güneyde (Nübya) ve doğuda (Kassitler) uluslararası bir güce sahipti. Bu gücün darbe alması halinde büyük bir itibar kaybı yaşar, bölgedeki güç dengelerinin Mısır'ın aleyhine gelişmesine sebep olabilirdi.

Hititler, savaştan sonra Kadeş'e girer ve Mısır'a bağlılık yemini eden Benteşina'yı yakalarlar ve başkentlerine götürürler. Onun yerine Hititler'e bağlı, *Şapili* vali olarak atanır. Prens Hattuşili, Benteşina'yı tutsak olarak yanına alır ve sınır komutanlığı yaptığı Hakpiş ülkesine götürür²⁵⁹.

Hitit ordusu, Kadeş seferi dönüşü salgın hastalığa yakalanmış ve bu salgın sonucu kralları II. Muvattali'yi kaybetmişlerdir. Bunun üzerine II. Muvattali'nin oğlu Urhi-Teşup (MÖ 1272-66) Telepinu Yasası'na göre III. Murşili adıyla Hititler'in yeni kralı olur. Ama Urhi-Teşup, saray içinden yapılan evlilik sonucu II. Muvattali'nin birinci derece oğlu değildi.

²⁵⁷Mark Healy, *Armies of the Pharaoh...*, s. 62; Birgit Brandau & Hartmut Schickert, *Hititler...*, s. 234.

²⁵⁸Yigael Yadin, *Art of Warfare in Biblical Lands*, C. I, McGraw-Hill, New York, 1963, s. 238; Peter A. Clayton, *Chronicles of the Pharaoh...*, s. 151; Anthony J. Spalinger, *War in Ancient Egypt...*, s. 217-26; James H. Breasted, *Battle of Kadesh...*, s. 40-7; Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan...*, s. 273.

²⁵⁹Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 1996, s. 95; A. Goetze, *"Hittites & Syria"*, C.A.H., 2II, s. 254.

Durum böyle olunca Amcası, Prens Hattuşili Hitit tahtında hak iddia etti. Bunun yanı sıra Murşili, başkenti Hattuşaş'a taşımayı da başardı²⁶⁰.

Fakat Hititler'i diplomaside zora sokacak bir anlaşmaya imza attı. Ön Asya'da yükselen güç Asurlar, Hititler tarafından büyük bir nezaketsizlik gördüler. Asur Kralı I. Adad-Nirari (MÖ 1307-1274) *kardeşim* diye hitap ettiği III. Murşili'den şöyle bir cevapla karşılaşır: *Sana niçin kardeşim diye hitap edeceğim? Sen ve ben aynı anadan mı doğduk*²⁶¹?

Bu tavır Hitit sarayında hoş karşılanmamış olmalı ki, Prens Hattuşili'nin yeğeni Urhi-Teşup'la olan taht mücadelesinde Anadolu'daki valilerin desteğini aldığı görülüyor. Hatta diplomatik olarak Hititler, Mısır ile yakınlaşıp Asurlar ile iplerin gerilmesine sebep olur. Mısır, Hitit'lerde yaşanan bu gelişmeleri fırsat bilerek tekrar kuzeyi denetim altına alabilmek için harekete geçer.

Suriye'nin kuzeyinde bunlar yaşanırken güneyde ise Mısır'a bağlı Kenanlı (Filistinli beyler) savaştan (Kadeş) sonra sarsılan Mısır otoritesine karşı isyan ederler. Bunun üzerine II. Ramses, krallığının sekizinci yılında kuzeye sefere çıkar. Önce Güney Filistin'e ilerler ve Aşkelon kalesini tekrar ele geçirir. Ardından Aşkelon'a destek veren Filistin'deki diğer kentlerini kuşatır. Celile bölgesindeki *Kerpet*, *Merem* kentlerini tekrar denetim altına alır²⁶². Hükümdarlığının 10. Yılında ise daha da kuzeye, Amurru ülkesine hareket eder. Asi Irmağı'nı geçerek Aşağı Retenu, Arvad, Keftiyev bölgelerini ele geçirir. Kadeş'i kuzeyden geçerek Tunip'e kadar ilerler. Fakat daha kuzeye gitmesine, Karkamış valisi Sahurunuva (Piyaşili'nin oğlu) fırsat vermedi ve karşı koyar. Firavun II. Ramses'in Filistin ve Suriye'ye yaptığı akınlar tam bir başarıya ulaştığı söylenemez²⁶³.

Hititler'in Asur ile kapışması her ne kadar Mısır'ın işine gelmiş olsa da bölgede dengeler ve güçler değişmekteydi. Firavun II. Ramses'te bunun farkına varmış olmalı ki, kuzey sınırını güvence altına almak zorunda kalmıştır. Bu yüzden kuzey komşusuyla (Hititler) anlaşma yoluna gidecektir. Aslında iki tarafında kendisine göre önemli meseleleri vardı. Hititler güneydoğuda Asur ile boğuşurken bir yandan da taht sorunuyla uğraşmaktaydı, ayrıca doğu-batı düzleminde zaman zaman otoriteye karşı gelenler oluyordu. Mısır'da ise Suriye

²⁶⁰Richard H. Beal, "**Hittite Anatolia: A Political History**", Sharon Steadman & John G. McMahon, *Oxford Handbook of Ancient Anatolia* ...,s. 592.

²⁶¹Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*..., s. 198.

²⁶²James H. Breasted, *Ancient Egypt Records*..., Vol. III, s. 352-7.

²⁶³James H. Breasted, *Ancient Egypt Records*..., Vol. III., s. 365-6; Birgit Brandau & Hartmut Schickert, *Hititler*..., s. 250.

çıkması devam etmekle birlikte Libya'dan gelen akınlar sıkıntı yaratıyordu. I. Sethi döneminden itibaren Mısır'ın artık en büyük sorununu oluşturan Libya akınlarını II. Ramses, el-Alameyn sınırı boyunca yaptırdığı surlarla çözmeye çalışıyordu²⁶⁴.

3.4.2. Kadeş Barışı'na Giden Yol

Hititler'in Mitanni Krallığı'nı tabi (vassal) hale getirmesinden yararlanan Asur Krallığı, M.Ö. 14. Yüzyıldaki gelişmeler kapsamında yeni bir döneme girer. Bu tarihten itibaren Hitit Kralları'nın Mitanni Devleti'ne yoğun saldırıları ve I. Şuppiluliuma'nın Mitanni sarayında yaşanan taht kavgaları sonucu bu krallığı Hititler'e bağlaması, Asur Devleti'nin yeniden siyasi sahneye girmesine zemin hazırlayacaktır²⁶⁵. Asur Kralı I. Assur-uballit, bu ortamdan yararlanarak Mitanni'nin doğusunda kalan tahıl için önemli olan Ninova, Kilizi ve Arbela kentlerini ele geçirir. Asur tahtına, Assur-uballit'ten sonra Enlil-nirari ve Arik-den-ili geçse de fazla ön planda olamazlar. Fakat bu iki kraldan sonra Asur Devleti'ni Kuzey Suriye yollarında güçlü ve bölgede rakip konuma getiren, I. Adad-nirari (MÖ 1305-1275?) başa gelir. Asur Krallığı, I. Adad-nirari'den sonra I. Şalmaneser'in sağlam politikaları (idari-askeri) bölgede (Yukarı Dicle-Doğu Fırat) güçlü devletlerin dikkatini çekmesini sağlar. I. Şalmaneser (MÖ 1274-1230) selefleri gibi amacı, Suriye üzerinde egemenliğini güçlendirmektir. Güçten düşmüş olan Mitanni Devleti'ne kesin son vererek bölgede artık gücünü göstermeye başlamıştır²⁶⁶.

Fırat Irmağı'nın doğusunda bu gelişmeler yaşanırken, Hitit ile Mısır arasında Kadeş Savaşı'ndan (MÖ 1275) beri süre gelen savaşlar ve gerilimler, iki devleti düşmanlarına karşı yıpratmaktadır. Bunun üzerine, Asur Devleti'nin Ön Asya'yı tehdit etmeye başlaması, iki süper gücü bir araya getirecektir.

Hititler'de iç karışıklıklar sonucu hükümdar değişir. Urhi-Teşup (III. Murşili) amcası Hattuşili tarafından ülkeden sürülür, o da Suriye'ye kaçar. Firavun II. Ramses ise Hitit Kralı III. Hattuşili'ye gönderdiği bir mektupta şöyle yazar; *Dinle, Hattuşaş'ta büyüksün. Bütün ülkelerde kahramanlıkların bilinir. Güneş ve Fırtına Tanrısı, büyükbabanın topraklarını*

²⁶⁴Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu...*, s. 271.

²⁶⁵Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi...*, s. 131; Eva Cancik-Kirschbaum, *Asurlular...*, s. 54; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu...*, s. 458.

²⁶⁶Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu...*, s. 464; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi...*, s. 133; Mario Liverani, *Ancient Near East...*, s. 307; Horst Klengel, *Syria: A Handbook of Political History...*, s. 125.

*yönetsin diye seni görevlendirdi. Yüksek rütbeli adamı dikkate alırım. Onu (Urhi-Teşup) dikkate almam, o dik kafalı. Hattuşaş Ülkesi'ni ele geçirmen yanlış değil*²⁶⁷.

III. Hattuşili (MÖ 1266-36), hem kendi topraklarında hem de güneyde Mısır ile devamlı mücadelenin sürdürülemeyeceğini idrak etmiştir. Asur'un hızlı ve dengeli ilerleyişi, iki rakip devlet Mısır ile Hitit'i, bölgede kalıcı barış için güçlerini birleştirmeye zorunlu hale getirir. Bu amaçla Suriye'nin, özellikle de Doğu Akdeniz yollarının güvenliği için iki taraf, pastadan eşit pay almayı kabul eden antlaşmayı imzalarlar. Hem böylece Asur'a karşı da ortak savunma ve bölgenin güvenliğini korumayı sağlayacaklardır²⁶⁸.

Kadeş Antlaşması (MÖ 1259) (Levha 32) iki devlet arasında süren düşmanlığa, sonsuza dek *barış* egemen olacağını hedefleyen ve aynı zamanda ortak düşmanlara karşı savunmayı amaçlayan, *eşitlik ilkesine dayalı uluslararası antlaşma*²⁶⁹. Firavun II. Ramses'in 21. Hükümdarlık yılında imzalanan antlaşma bir dizi ilkelerden oluşmaktadır;

- Esirlerin karşılıklı değişimi,
- Ortak savunma paktı,
- İki devlette, sınırlarına karışmayaklarının güvencesini vermek ve
- İki taraf, bölgede barışı koruyucaklarına yemin etmişlerdir.

Fakat Suriye'deki sınırların ne şekilde değiştiği kesinlik kazanmamış, kimin üstün çıktığı bilinmemektedir. Ama şunu bilmekteyiz ki, savaşın sebebi olan Amurru Krallığı'nın durumudur; III. Hattuşili Kadeş Savaşı'ndan sonra henüs prens iken Amurru Kralı Benteşina'yı esir olarak Hapış Ülkesi'ne götürmüş, kral olduğunda da tekrar ülkesine iade etmiştir. Bu da Hititler'in bölgede hala güçlü bir konumda olduğunu ve sınırlarını koruduğunu göstermektedir²⁷⁰. Bu durum iki kral arasında yapılan antlaşmada şöyle anlatılmaktadır:

Kardeşim Muvattali kral olduğunda Benteşina, Amur Ülkesine kral oldu. Ama kardeşim, Benteşina'yı Amurru Ülkesi'nden uzaklaştırdı. O zaman ben, kardeşimden onu

²⁶⁷Trevor Bryce, "The Eternal Treaty From The Hittite Perspective", *B.M.S.A.E.S.*, S. 6, 2006, s.7.

²⁶⁸Özlem Sir Gavaz, "Kadeş ve Barış", *Yazılıkaya: Çorum Haber Gazetesi*, S. 123, 2017, s. 6; Robert Gurney, *Hititler...*, s. 40; Susan Wise Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan...*, s. 275-6.

²⁶⁹Sedat Alp, *Hititler'in Mektuplaşmaları*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2001, s. 9; Özlem Sir Gavaz, "Medeniyetler Savaşı...", *Popüler Bilim Dergisi*, Ocak-Şubat, S. 238, 2015, s. 23.

²⁷⁰Özlem Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğu'nun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hâkimiyet Politikası", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 2007, s. 2831.

istedim. O da, onu bana verdi. Ben de onu Hakpiş Ülkesi'ne götürdüm ve onu korudum. Büyük kral Muvattali öldükten sonra babamın tahtına oturdum ve Benteşina'yı ikinci kez Amurru Ülkesi'ne tayin ettim. Benteşina huzurunda şunları söyledi: Sen, ölü bir adama hayat verdin. Babamın tahtına tekrar gönderdin. Beyim, bana yemin ve antlaşma tableti hazırlat. Benteşina'nın Amurru Ülkesi'nin kralı olduğunu söyle, onu yaz ve mühürle. Gelecekte kimse Benteşina'dan yada oğlundan, torunundan krallığını almasın. Kralım şöyle söyledi: Sen Benteşina, benden istediğini senden esirgemeyeceğim²⁷¹.

Her ne kadar Kadeş Antlaşması'nda sınırlara değinilmemiş olursa da öyle görünüyor ki, Amurru-Kadeş ve Ugarit, Nuhaşşe yani Kuzey Suriye Hititler'in elinde kalmış, güneyde ise Aba/Ube (Şam ve çevresi) deniz ticaretinde Mısır için önemli konumda olan Doğu Akdeniz'in zengin limanları, Amka ile Kenan Ülkesi (Levha 1, 2), Mısır'ın elinde kaldı. Bu yeni sınırlar bölgedeki bütün yerel güçlere de rahat bir nefes aldırttı çünkü Doğu Akdeniz'deki bu yerel güçler zaman zaman Mısır ile zaman zaman ise Hitit ile bağlılık anlaşmaları yaparak taraf oldukları için bölgede kalıcı barış ortamı oluşamıyordu²⁷².

Hititler'in Mısır ile olan anlaşması bununla kalmamış, siyasi anlaşmanın yanına birde siyasi evlilik gerçekleştirdi. III. Hattuşili, Firavun II. Ramses'e kızını vermiş ve böylece Mısır ile Hitit siyasi evlilik yoluyla ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. II. Ramses, düğüne III. Hattuşili'yi Mısır'a davet etmiş ama rahatsızlığı sebebiyle gidememiştir. II. Ramses, hükümdarlığının 34. Yılında, Mısır ismi alan Maat-Hor-Neferure ile evlenir ve Mısır sarayının baş kraliçesi olur²⁷³. (LEVHA 33)

İki devlet arasındaki ilişkiler, evlilikten sonra hız kazandı. Öyle bir duruma geldi ki, III. Hattuşili, kız kardeşi Matanazi için II. Ramses'ten tıbbi yardım isteyecektir. II. Ramses, bu yardıma karşılık şöyle yazmaktadır; *Ben iyiyim, sende iyi olasın. Matanazi'yi tanırım. Doğum için doktorlarımı göndermem için bana yazdın. O (Matanazi) elli yada altmışlık bir kadın. O yaşta birisinin hamile kalması için ilaç hazırlamak olanaksız. Ancak Güneş Tanrısı ile Fırtına Tanrısı, kardeşine etkili olabilir²⁷⁴.*

²⁷¹CTH 92; Gürgör Karauğuz, *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma...*, s. 193-4.

²⁷²Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi...*, s. 99; Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar...*, s. 58; Birgit Brandau & Hartmut Schickert, *Hititler...*, s. 260; Özlem Sir Gavaz, "**Hitit İmparatorluğu'nun Suriye ve ...**", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 2007, s. 2832.

²⁷³James H. Breasted, *Ancient Records of Egypt...*, Vol. IV, s. 181; Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 283.

²⁷⁴Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts...*, s. 132.

Firavun II. Ramses ile yapılan Kadeş Antlaşması dışında III. Hattuşili, Babil Kassit Kralı Kadeşman-Targu ve onun oğlu II. Kadeşman-Enlil ile de yakından ilgileniyordu. III. Hattuşili, Asur Devleti'nin yayılmacı siyasetine karşı hem Mısır'ın hem de Babil'in desteğini almış, üçlü ittifak kurmuştu²⁷⁵. Asur'un yükselişi yalnız Hititler'i tedirgin etmemiş, Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki varlığını tehlikeye sokmaktaydı. Asur Devleti, Hititler'in tampon bölgelerini işgal ettiği gibi Mısır'ın Suriye'deki yerel beylerini tehdit etmekteydi. Bu durumda Mısır doğu sınırında, güçlü Asur ordusu ile karşı karşıya kalacaktır. Asur Devleti'nin en büyük amacı da Doğu Akdeniz limanlarını ele geçirmek olduğundan Mısır, büyük tehlike altındaydı²⁷⁶.

Suriye ve Levant bölgesinde artık *barış* sağlanmıştı ve bu Mısır ile Hitit krallarının çabalarıyla mümkün olmuştu. Fakat III. Hattuşili, çok yaşlanmıştı ve hastaydı. Çağdaşı II. Ramses henüs Mısır tahtındaydı fakat kendi sorunlarıyla uğraşıyordu. III. Hattuşili öldüğünde, Hitit en geniş sınırlarına ulaşmış ve bölgenin en güçlü devleti konumundaydı. Yerine oğlu IV. Tudhaliya (MÖ 1236-15), Hitit tahtına geçer.

3.4.3. Deniz Halkları İstilasına Kadar Hitit ve Mısır'ın Bölgedeki Rolü

Kuzeyde, IV. Tudhaliya; güneyde, II. Ramses ve oğlu Merenptah (MÖ 1219-03) ve doğuda ise I. Şalmaneser ve I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1230-1200) çağdaşları ve MÖ 12. Yüzyılın en güçlü krallarıydılar.

Hititler'de IV. Tudhaliya (Levha 34), kral olduktan yaklaşık on yıl sonra Mısır'da II. Ramses tahtını oğlu Merenptah'a (MÖ 1219-03) bırakır ve Mısır'ın ikinci en uzun hüküm süren firavunu olarak tarihe geçer. Asur'da ise I. Şalmaneser tahtı kısa süre sonra oğluna, I. Tukulti-Ninurta'ya (MÖ 1230-1200) devreder.

II. Ramses ve III. Hattuşili'den sonra da *barış* ve *güvene* dayalı iyi ilişkiler devam etmektedir. Hatta Asur tehlikesi üzerine daha da gelişmektedir²⁷⁷. Öyle ki, Asur Devleti, Hititler'in doğudaki müttefiki Babil'e gözünü diker. Asur Kralı I. Tukulti-Ninurta, Babil'in

²⁷⁵Mario Liverani, *Ancient Near East...*, s. 308; Hermann Gerz, "Foreign Contact of the Hittites", Hermann Gerz & Dirk Paul Mielke, *Insight Into Hittite History & Archaeology*, Colloquia Antiqua 2, 2011, s. 315-6.

²⁷⁶Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar...*, s. 59; Özlem Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğu'nun Suriye ve ...", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 2007, s. 2832; P.A. Mignus, "MÖ 2. Binyılda Assur ve Akdeniz'e Açılan Yol", Ünsal Yalçın & Rainer Slotta, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, 2006, s. 247.

²⁷⁷Her devletin kendi iç sorunları da vardı; Mısır, Akdeniz'den gelen saldırılarda uğraşırken, Hititler ise bir yandan Batı Anadolu'daki Ahhiyava Krallığı, Balkan göçleri ve kıtlık ile boğuşuyordu, bkz; Robert Drews, *Tunç Çağı'nın Sonu*, İş Bankası Yayınları; 2012, s. 9-22.

zengin kentlerini ele geçirmek için sözde Babilli tüccarların, sınırı ihlal ettiğini bahane ederek, IV. Kaştiliaş'a savaş açar. MÖ 1215 yılında, Babil ordusunu yener ve başkenti ele geçirir²⁷⁸.

Fırat Irmağı'nın doğusunda bu gelişmeler yaşanırken Mısır'da II. Ramses, son on yılını sarayında geçirir, 14. Oğlu Merenptah'ı veliaht olarak atamıştı ve Suriye'deki barışı korumaya özen gösterir. Merenptah, Mısır'ın yeni firavunu olduğunda ise kuzeyli (Kenan ve Güney Suriye) bazı valiler ve yerel krallar isyan eder. Bunun üzerine ilk yılında, Merenptah kuzey seferine çıkar. Mısır'ın Suriye kapısı olan Aşkelon'a girer ve oradan Gezer, Yenoam kentlerini alır²⁷⁹.

Kuzey Suriye'de ise Hititler'in gücü hala devam etmektedir. Fakat bölgeyi tehlike altına almaya başlayan Asur Devleti, IV. Tudhaliya'yı Suriye politikasında daha denetimci ve bölgede otoritesini kullanmaya zorlar. Hititler'in, Kuzey Suriye'de tabi (bağlaşık) krallıkları vardı ve antlaşmalarla görevleri belirlenmişti. Hititler'in Kuzey Suriye'deki karakolu durumunda olan Kargamış, Hititli prensler tarafından yönetilmekteydi. Bunun dışında Ugarit ve Amurru Krallıkları ise Hititler'e bağlı yerel krallar tarafından idare edilmekteydi. Ugarit, II. Ammiştamru ve ardılı İbiranu; Amurru Krallığı ise Benteşina'nın oğlu Sauşgamuva yönetiyordu. Fakat Hititler'in Suriye politikasını, Kargamış valisi olan Piyasili ve torunu İni-Teşup'a bırakılmıştı²⁸⁰. II. Ammiştamru ve ardılı İbiranu dönemi Ugarit kaynaklarında İni-Teşup (Levha 36), Suriye beyleri arasında yaşanan hukuki ve siyasi sorunları çözdüğü yazmaktadır²⁸¹. Öyle ki, Ugarit'in ticari çıkarlarını korumak Kargamış valisinin başlıca göreviydi. Çünkü Hititler, Ugarit'i denetledikleri sürece Ön Asya'nın ve Doğu Akdeniz'in ticaretini de kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmiş olacaktır. Ugarit, Hititler'in en sadık ve güvenilir tabi krallığıydı. Bu bağlılık iki saray arasında yapılan evlilikler ile sağlam zemine oturtuldu. Bu sağlam ilişki, IV. Tudhaliya zamanında da devam eder. Ugarit Beyi II. Ammiştamru, her gelişmeyi Hattuşaş'a bildiriyor, bunun karşılığında ise hukuki ve siyasi meseleleri çözebiliyordu²⁸².

²⁷⁸ Eva Cancik-Kirschbaum, *Asurlular...*, s. 66; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi...*, s. 134.

²⁷⁹ James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 328.

²⁸⁰ İlknur Taş, “**Hitit Kralı IV. Tudhaliya'nın Suriye Politikası**”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler*, 2007, VI. Cilt, Ankara, 2012, s. 3030-1.

²⁸¹ John David Hawkins, “**Karkamis**”, *Reallexikon der Assyriologie*, Vol. 5/6, 1980, s. 431-3; Lorenzo D'alfonso, “**Further Studies on the Ini-Tešub Sealing**”, *Altorientalische Forschungen*, Vol. 28, 2001, s. 269.

²⁸² İlknur Taş, “**Hitit Kralı IV. Tudhaliya'nın Suriye Politikası**”..., s. 3033.

Ugarit Beyi'nin Hititler ile ilişkisi olduğu kadar Amurru Kralı Şausgamuva ile de yakın bir ilişkisi vardı. Ugarit Beyi II. Ammiştamru, Amurru Kralı Benteşina ile Gaşşulaviya kızıyla evliydi yani Şausgamuva'nın kız kardeşi, Hitit Kraliçesi Puduhepa'nın torunu, IV. Tudhaliya'nın da yeğeniydi.

Fakat Ugarit Beyi II. Ammiştamru, Amurrulu Benteşina'nın kızından boşanmaya karar verir. Hititler'e bağlı bu iki kral, karşı karşıya gelir. İki ülkenin kendi hukuklarına göre koca, eşinin mallarına el koyacak, çiftin oğluda babasıyla kalacaktı. Davaya ise Hititler'in Kargamış valisi İni-Teşup bakacaktır. Fakat dava, yüksek mahkeme olan Hattuşaş'a taşındı, çünkü Ammiştamru'nun eşi Hitit prensesiydi. Hal böyle olunca Hitit hukuku uygulandı. Hitit hukukuna göre çeyiz paylaşılacak, prenses babasının yanına dönebilecek, erkek oğlu ise isterse annesiyle yada isterse babasıyla kalabilecekti. Ugarit Beyi II. Ammiştamru, eşinin dönmesini istiyordu şayet dönerse idam edilecekti, fakat Hitit yasalarında sığınmacı yada suçluya (ağır suçlu dışında) idam yoktu. IV. Tudhaliya, davayı çözüme ulaştırdı ama Ugarit Beyi kararında ısrarlıydı, eşinin iadesini istiyordu aksi takdir de Ugarit'in sadakati zarar görebilirdi. Bu yüzden Hattuşaş, Amurrulu Şausgamuva'ya Hititli prenses'in Ugarit'e iade edilmesini emreder²⁸³.

Asıl Hititler ile Amurru Krallığı'nı ve Kuzey Suriye'yi ilgilendiren olay, Hitit Kralı IV. Tudhaliya ile Amurru Kralı Şausgamuva arasında imzalanan bağıllık antlaşmasıdır. Amurru, Mısır'a olan yakınlığı ve Asur ile Doğu Akdeniz sahilleri arasında yer alması ve buradan geçen ticari yolların üzerinde olmasıyla, Hititler için önemli bir konumdadır. Asur Kralı I. Tukulti-Ninurta, Hititler'in elinde olan Papanhi'yi (Ergani yakınları) MÖ 1230'da işgal eder ve buradaki bakır madenlerini zapteder. Bunun üzerine IV. Tudhaliya, Asurlu tüccarların Doğu Akdeniz sahillerine ulaşmasını ve batı (Kıbrıs-Ahhiyava) ile iletişime geçmesini engellemek için Amurru Kralı Şausgamuva'ya bazı yükümlülükler veren antlaşma imzalar²⁸⁴.

Bu antlaşmayla Hitit Kralı IV. Tudhaliya, Amurru Kralı yoluyla Asur Krallığı'na ticari ambargo uygulamış olmaktadır. Antlaşmada, Amurru Kralı Şausgamuva'ya şöyle denilmektedir;

²⁸³RS 17. 159; Jean Nougayrol, *Le Palais D'Ugarit:Textes Accadiens Des Archives Sud*, IV, Imprimerie Nationale, Paris, 1956, s. 126-7; Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 311-2.

²⁸⁴İlknur Taş, “**Hitit Kralı IV. Tudhaliya'nın Uygulamaya Koyduğu Ticari Ambargo**”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri*, S. 38, Ankara, 2007, s. 3016; Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 315; Itama Singer, *The Calm Before the Storm...*, s. 224.

*Senin tüccarların Asur Ülkesi'ne gitmesin. Onun tüccarları da senin ülkeneye girmesin. O senin ülkenden geçmesin. Fakat eğer o, senin ülkeneye girerse onu yakala ve efendine (güneşine) gönder... Ahiava Ülkesi'nin hiçbir gemisi ona gitmesin*²⁸⁵.

Mektubun devamında IV. Tudhaliya, Asur ile olan ilişkisini ve Amurru Kralı Şausgamuva'nın neler yapması gerektiğini söylemektedir;

*Ben Majesten, Asur Kralı ile savaşta olduğumdan, sen Majesten gibi ordu ve arabalı askerlerin olsun. Nasıl Majestende sürat ve etkinlik önemliyse, sende de önemli olsun. Ordunu ve savaş arabalarını, yüreklilikle hazır tut*²⁸⁶.

Asur Kralı I. Tukulti-Ninurta, Asur Ülkesi'nin kuzeyinde kırk yerel beyin isyanıyla boğuşmaktaydı. IV. Tudhaliya'ya, Asur Devleti'ne kaptırılan Papahni bölgesini geri almak için büyük bir fırsat doğdu. Nitekim Hititler, Asur Devleti'ne isyan etmiş yerel beylere destek amacıyla Nihriya (Diyarbakır çevresi) kentine yerleştiler. Bunun üzerine Asur Kralı, IV. Tudhaliya'ya uyarı niteliğinde bir mektup gönderir;

*Nihriya benimle savaşta. Neden orduların Nihriya'da? Resmi olarak barıştayız, savaşta değil. O zaman orduların neden Nihriya'yı silahlandırıyor? Kenti kuşatacağım, ordularını çek*²⁸⁷!

Fakat istenilen olmadı ve IV. Tudhaliya komutasındaki Hitit ordusu, Asur ordusunun bulunduğu Surra yerleşimine doğru hareket etmeye başladı. Asurlu Kral, bu gelişmeyi kaçak askerden öğrendi: *Kaçak askerin sözlerini dinledikten sonra yaverimi çağırdım ve dedim ki; zırhlarınızı kuşanın ve savaş arabalarınıza binin. Savaş düzeni halinde Hattuşaş kralı geliyor*²⁸⁸.

Nihriya'da gerçekleşen bu savaş, IV. Tudhaliya için ağır bir yenilgi oldu ve artık Hititler, Fırat Irmağı'nın doğusunda tutunacak gücünü kaybetti ve bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Asur'un sınırları, İşuva'ya²⁸⁹ kadar genişledi.

²⁸⁵CTH 105; Güngör Karauğuz, *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma...*, s. 201; Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts...*, s. 101.

²⁸⁶Güngör Karauğuz, *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma...*, s. 201.

²⁸⁷RS. 34. 165, 16-22; Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 316.

²⁸⁸R.S. 34. 165, 29-37; Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 317.

²⁸⁹Turgut Yiğit, "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İsuva Bölgesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 28, 1995, s. 245.

Asur Kralı I. Tukulti-Ninurta, Ugarit Beyi İbiranu'ya yazdığı mektupta savaş hakkında şunları demektedir: *Ordumu ve savaş arabalarımı hazırladım. Ama kente varmadan Hititler Kralı Tudhaliya, iki düşmanca bir de dostça sözleri olan mektup gönderdi. Haberci, düşmanca olan mektubu okudu ve ordum savaşa hazır oldu. Sonra dostça olanı okudu; kardeşim Asur kralına düşman değilim, kardeşiz neden savaşalım? Nihriya kentine kamp kurunca ona haberci gönderdim, askerlerini çekmesini söyledim ama cevap vermedi. Sonra bir Hitit asker kaçağı, Tudhaliya seni oyalayan mektuplar gönderiyor ordusu savaş düzeninde ilerliyor. Ordumu topladım ve üzerine saldırdım ve büyük bir zafer kazandım*²⁹⁰!

Ugarit Beyi İbiranu'ya gönderilen bu mektup, öyle gösteriyor ki, Suriye'deki yerel kralları Hititler'den ayırmaya yönelikti. Zaten Ugarit Beyi İbiranu, Hititler'e sadakat yeminini sunmamış, bölgedeki değişen çıkarlara göre hareket etmekteydi²⁹¹. Karkamış'ın yeni valisi Talmi-Teşup, Ugarit Beyi İbiranu'ya uyarı niteliğinde bir mektup gönderir: *Hatti'ye gönderdiğiniz mesajınız ve Büyük Krala ilettiğiniz hediyeler oldukça yetersiz, Talmi-Teshub öfkeyle ilan etti; Sana bu şartlarda yazmadım mı? Olağanüstü hediyelerle, tabletleri şefine gönder. Neden ona gönderdiğiniz hediyelerle saygınızı göstermediniz. Neden böyle davranıyorsunuz*²⁹²?

IV. Tudhaliya döneminde, Hatti Ülkesi'nde büyük bir kıtlık yaşanmaktaydı. Durum ciddiye, büyükbaş hayvanlar doyurulamıyor, atlar beslenemiyordu. Bunun üzerine IV. Tudhaliya, Hititli prens Hismi-Sarruma'yı tahıl getirtmesi için Mısır sarayına gönderdi. Firavun Merenptah, Suriye'deki Kadeş Barış'ını korumak üzere Hititler'e yardım eder. Karnak Tapınağı'nda yer alan kayıtlarda, Hititler'e buğday yardımı yaptığını söyler. 450 ton buğday, Doğu Akdeniz (Levant) sahillerinden gemi taşımacılığıyla Kizzuvadna'nın Ura kentine ulaştırılmıştır²⁹³.

Mısır'da Firavun Merenptah, Akdeniz'den gelen tehditlerle boğuşurken Hititler ülkedeki istikrarsızlıkla uğraşırken bu da dış dünyada yankı uyandırıyor. IV. Tudhaliya

²⁹⁰R.S. 34. 165, 29-37; Sylvie Lackenbacher, "Nouveaux Documents D'Ugarit - Une Lettre Royale", *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale*, S. 76, s. 148.

²⁹¹Itama Singer, "A Political History of Ugarit", *Handbook of Ugaritic Studies*, W. G. E. Watson & N. Wyatt, *Handbook of Ugaritic Studies*, 1999, s. 683-4.

²⁹²R.S. 34. 136, 5-21; Florence Malbrant-Labat, "Letters", Pierre Bordreuil, *Ras Shamra-Ougarit*, S. 7, 1991, s. 29-30.

²⁹³Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 322; R.O. Foulkner, "Egypt: From the Inception of the Nineteenth Dynasty to the Death of Ramesses III", *C.A.H.*, 2/2, s. 234; Jacobus Van Dijk, "The Amarna Period & the Later New Kingdom", Ian Shaw, *The Oxford History of the Ancient Egypt*, s. 295.

ölmüş yerine III. Arnuvanda ve hemen sonrasında II. Şuppiluliuma (MÖ 1215-1180/70) geçmişti. Elimizdeki kaynaklarda son Hitit Büyük Kralı olarak geçmektedir.

Suriye’de, Hititler’in hala en önemli temsilcisi Karkamış valisiydi ve yeni kral, İni-Teşup’tan sonra yerine Talmi-Teşup ile bağlılık antlaşması yaptı. Talmi-Teşup aynı yetkilerle Suriye’ye idare etmeye devam edecekti. Fakat Suriye’de Hitit otoritesi zayıflamış, özellikle Ugarit Beyi Ammurapi, Mısır’a yaklaşmaktaydı. Ammurapi, Firavun Merenptah’a tebrik amacıyla mektup gönderir. Aynı zamanda Baal Tapınağı’nın karşısına yapılacak olan Firavun Merenptah, heykeli için Mısır’dan taş ustaları ve işçiler istemiş ama Firavun, Hitit ile olan ilişkilerin bozulmaması için bu isteği kibarca reddetti. Yine de Firavun Merenptah, *Ammania* adlı elçisiyle Ugarit sarayı ile yakın ilişki halindeydi. Ugarit’te yapılan kazılarda Merenptah’a ait bir kartuş ve heykel kaidesi ile Mısır yapımı dikilitaş buna kanıttır²⁹⁴.

12. yüzyılın son çeyreği hem Mısır hem de Hititler için çok zor bir dönem olur. Doğu Akdeniz sahilleri, bir dizi korsanlar ve istilacı topluluklar tarafından yağmalanmaya başladı. Doğu Akdeniz (Levant) kentleri, Hitit ile Mısır arasında Kadeş Antlaşması’ndan bu yana barış ve güven içinde varlıklarını sürdürüyorlardı. Fakat bu saldırılar üzerine büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldılar²⁹⁵. Akdeniz’in doğu sahillerini boydan boya kateden istilacılar, Firavun Merenptah’ı, hükümdarlığının beşinci yılında Nil Irmağı’nın batı deltasına sefer yapmak zorunda bırakmıştı. Ugarit Beyi Ammurapi’nin Mısır’dan umduğu desteği alamadığından, yüzünü tekrar Hattuşaş’a dönmüştü. Artan tehlike üzerine, Hitit Yüce Kralı II. Şuppiluliuma’nın Kıbrıs (Alaşiya) yakınlarında deniz savaşı yaptığı kaydedilmektedir. Hatta yapılan bu deniz seferinde Ugaritli Ammurapi’nin de desteği vardır²⁹⁶.

Hitit Yüce Kralı’nın emrine verdiği savaş arabaları ve Anadolu’nun Lukka sahillerini koruması için gönderdiği donanması yüzünden savunmasız kalan Ugaritli Ammurapi, Hititler’in Suriye valisi Talmi-Teşup’tan yardım istemiş fakat vali alaycı tavırla cevap verir: *Efendim, düşman gemileri geldi, kentlerimi yaktdılar ve ülkeme kötü şeyler yaptılar. Efendim, askerlerimin Hatti Ülkesi’nde, gemilerimin Lukka Ülkesi’nde olduğunu bilmiyor mu? Ülke terk edilmiş halde! Efendim bunu bilsin: yedi gemiyle buraya gelen düşman, bize çok zarar*

²⁹⁴ Itama Singer, “A Political History of Ugarit”, *Handbook of Ugaritic Studies...*, s. 710-1; Horst Klengel, *Syria: A Handbook of Political History...*, s. 148.

²⁹⁵ Eric H. Cline, *1177 B.C: The Year Civilization Collapsed*, Princeton University Press, 2014, s. 1.

²⁹⁶ James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 330; Özlem Sir Gavaz, “Hitit İmparatorluğu’nun Suriye ve ...”, 2007, s. 2833; Richard H. Beal “Hittite Anatolia: A Political History”, Sharon Steadman & John G. McMahon, *Oxford Handbook of Ancient Anatolia ...*, s. 595.

verdi²⁹⁷. Bunun üzerine; *Bana yazdığın şeylere gelince: Düşman gemileri denizde görüldü. Dayanaklı olmalısın. Gerçekten, askerlerin ve savaş arabaların nerede, yanında değiller mi? Hayır mı? Kasabalarını surlarla çevir. Askerlerin ve savaş arabaların yanında olsun ve düşmanı büyük bir cesaretle beklesinler*²⁹⁸ cevabını alır.

Her ne kadar Firavun Merenptah Mısır sahillerinde, II. Şuppiluliuma'da Anadolu'nun Akdeniz sahillerinde istilacıların akınlarına engel olmuş ve Mısır-Hitit arasında tahıl akışını tekrar sağlayabilmiş hatta Ugarit üzerinden geçen ticari yolların güvenliği denetim altına alınabilmişti. Fakat iki müttefikin bu başarıları kısa sürer, Hattuşas terk edilir ve artık devlet kayıtları tutulmaz olur; Mısır'da ise eski gücünü kaybeden 19. Hanedan iç çekişmeler sonucu sona erer. Ugarit yakılıp yıkılır, Amurru Ülkesi ise istila edilir²⁹⁹. Mısır'da peşpeşe başa geçen firavunlar ülkede siyasi istikrarsızlığı getirir. Merenptah öldükten sonra Amenmesse, II. Seti, oğlu Siptah ve Kraliçe Tausret Mısır'ı yönetir. Bu dört hükümdarın, Mısır tahtındaki süreleri yirmi yılı (MÖ 1200-1180) geçmemektedir.

Hititler'e büyük bir darbe indiren ve Suriye'deki yerel krallıkları ortadan kaldıran bu istila, 20. Hanedan'ın en önemli firavunu III. Ramses'in (MÖ 1180-1150) Medinet Habu Tapınağı'nda "*Deniz Halkları*" şeklinde ifade edilir³⁰⁰.

Firavun III. Ramses döneminde de istilalar devam etmekteydi. Öyle ki, III. Ramses hükümdarlığının 8. Yılında (MÖ 1172) Levant bölgesine hareket eder. Firavun, Amurru Ülkesi'ne kadar ilerledi ve başta Phelestler olmak üzere Doğu Akdeniz sahillerini işgal eden istilacılarla savaşır³⁰¹.

Firavun III. Ramses, bu istilalar sonucu Suriye ve Levant'taki yıkımı Medinet Habu Tapınağı'nda (Levha 35) şöyle anlatmaktadır: *Hemen hemen tüm ülkeler hareket halindeydiler ve savaş için dağılmışlardı. Hatti Ülkesi'nden hiç kimse bunların saldırılarına dayanamadı. Kode, Karkamış, Arzava ve Alaşiya tahrip edildi. Bu insanlar Amurru*

²⁹⁷R.S. 18. 147, 87-9; Michael C. Astour, "New Evidence on the Last Days on Ugarit", *American Journal of Archaeology*, S. 69, 1965, s. 255.

²⁹⁸R.S.L. 1, Jean Nougayrol, Emmanuel Laroche & Claude Schaeffer, *Ugaritica*, Vol. 5, 1968, no. 23.

²⁹⁹Erik Hornung, *Mısır Tarihi...*, s. 121; Robert O. Gurney, *Hititler...*, s. 43; Mark Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi...*, s. 191; Hartmut Matthäus, "Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri", Ünsal Yalçın & Rainer Slotta, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, 2006, s. 343.

³⁰⁰James H. Breasted, *A History of Ancient Egypt...*, s. 333; James H. Breasted, *Ancient Records of Egypt*, Vol. IV, s. 5.

³⁰¹Eric H. Cline & David B. O'Conner, *Ramesses III: The Life & Times of Egypt's Last Hero*, University of Michigan Press, 2012, s. 12.

*Ülkesi'nde kamp kurdular. Buranın yerli halkını hiç yokmuşçasına yok ettiler. Onlar, Mısır'a karşı hareket ediyorlardı*³⁰²...

Öyle anlaşıyor ki, III. Ramses'in Suriye seferi esnasında Hitit Devleti yok olmuş, Suriye krallıkları ise işgal altındaydı. Mısır'ın elide ise Güney Suriye ve Kenan Ülkesi ile Byblos (Gubla) kenti kalır. III. Ramses istilalara karşı dirense de, 20. Hanedan'dan sonra Mısır artık bölgedeki gücünü yitirir ve eski gücüne bir daha kavuşamaz. Anadolu'da ise Hitit Devleti tarihe karışmış, Kuzey Suriye'de ise bir dizi küçük krallık Hitit Devleti'nin mirasını kısa bir süre daha yaşatmaya devam edeceklerdir³⁰³.

³⁰² James H. Breasted, *Ancient Records of Egypt*, Vol. IV, s. 35-6.

³⁰³ Eric H. Cline & David B. O'Conner, *Ramesses III: The Life & Times of Egypt's Last Hero...*, s. 12-3; Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites...*, s. 349-351.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak, Suriye’den geçen ticaret yollarının bölgedeki devletler için ne kadar önemli olduğunu görüyoruz. Bu ticaret yollarının Doğu Akdeniz limanlarıyla buluşması ve sonrasında Kıbrıs ve Batı Anadolu’dan Yunanistan’a ulaşması deniz ticaretine de dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra Suriye’de verimli ovaların ekonomik zenginliği çevre güçlerin buraya yönelmesine neden olur. Afganistan’dan başlamak üzere İran platosundan Doğu Akdeniz limanlarına ulaşan ticaret ağının varlığıyla birlikte devletlerarası rekabette dikkat çekmektedir. Başta değerli, kıymetli eşyaların bu ticari yollar üzerinden Mezopotamya ve oradan da Mısır’a ulaştırılması ve ayrıca yün dokumanın yanı sıra kalay ve bakırın varlığı, insan gücünün çokluğu ve nüfusun geçim kaynaklarını sağlayabilecek olan hububat ve diğerlerinin yeterli olması devletlerarası ilişkilerde büyük bir önem taşımaktadır.

MÖ III. Binyıldan beri Suriye ve Mezopotamya’daki zenginliğe ulaşmak isteyen devletler olmuştur. Sümer krallarının yanı sıra Akkad hükümdarları genişlemeci politikalarıyla Anadolu ve Suriye’ye yönelik askeri girişimleriyle bölgenin zenginliklerine ulaşmış olurlar. Öyle ki yeni politik güç olan Hitit ve Mısır için de bölgenin önemi farklı olmayacaktır.

Yalnız Hitit ve Mısır için bölgenin denetimi kolay olmayacak, iki devletin dinamik yayılcı politikasından vaz geçmemesi, yerel kral ve beyleri etkilediği gibi iki gücünde karşı karşıya gelmesine yol açacaktır. İki devlette siyasi birliklerini tamamladıklarında her ne kadar bölgeye açılmalarında büyük engeller olsa da tedbirli bir şekilde sağlam politikalarla Suriye’ye doğru ilerlemişlerdir. Hititler için Yamhad Krallığı engel olacağı gibi Mısır için de ilk aşamada Filistin bölgesindeki Kenanlı Beyler engel olmuşlardır. Öyle ki, bölgede yer alan yerel krallarda kendi çıkarlarını korumanın peşindedirler. Ayrıca Suriye ve Filistin’deki yerel beyler ve krallar kendileri arasında rekabet halinde oldukları gibi büyük devletlere karşı da ittifak yapmaktadır.

Hem Mısır hem de Hitit, bölgeye egemen olabilmek için yerel kral ve beyler ile ya ittifak yapmış ya da onları tabi (vassal) şekilde yönetmiştir. Böylece bölgeyi daha kolay denetleyebildiler. Bunun yanı sıra Mitanni-Hurri Krallığı’nın da bölgede emelleri olduğu ve bunun sonucunda bölgedeki yerel krallar ile temas halinde olduğu görülmektedir. Özellikle

Hitit ve Mısır iktidarının MÖ 15-14. Yüzyılda kısa bir süre ortadan kalkması Mitanni krallarının bu bölgeye yönelmesine zemin hazırlamıştır.

Değınmek gerekirse, hem Hititler'i hem de Mısır'ı MÖ 14. Yüzyılda Suriye'ye egemen olma mücadelesinde en çok zorlayacak olan devlet ise iki tarafında arasında kalan Mitanni Krallığı olmuştur. Toros eteklerinden Asur Ülkesi'ne kadar geniş bir bölgeye yayılmış olan Mitanni Krallığı, Mukış Kralı İdrimi'yi yanına almışken, Akdeniz kıyısındaki Ugarit limanını dahi denetleyebiliyordu. Öyle görünüyor ki, Mitanni Kralları da bölgedeki yerel kralları kendi safına çekmeyi başarmış ve hatta komşu güçlere karşı bu yerel kralları kullanmayı da başarmıştır. Bu konumuyla Mitanniler hem Hitit hem de Mısır'ın hedefinde olur.

Mısır, 12. Hanedan'dan bu yana Suriye'nin güneyi ile temas halindeydi. Öyle ki Mısır için önemli olan gemi inşaatında kullanılan kereste bugünkü Lübnan'daki sedir ağaçlarına sahip yerel krallardan getirtiliyordu. Zamanla güçlenen Mısır, bugünkü Filistin ve Lübnan'daki yerel krallıklarda garnizonlar bulundurmaya başlar. Hatta buradaki yerel krallardan vergiler dahi almaya başlar. Her ne kadar Mısır, İkinci Ara Dönem ile siyasi gücünü kısa bir süre yitirse de MÖ 15. Yüzyılda tekrar eski görkemli gücüne kavuşur kavuşmaz Suriye ile tekrar ilgilenmeye başlamıştır. Mısır'da Firavun III. Thusmose, büyük kuzey seferine çıkar ve Mitanniler'i ağır bir yenilgiye uğratar. Fırat Irmağı'nın doğusuna çekilen Mitanni-Hurri Krallığı'na son darbeyi ise Hitit Kralı I. Şuppiluliuma vuracaktır. Mitanni Krallığı'nı Hititler'e bağılı bir prenslik haline getirir. Böylece iki büyük güç için Suriye'ye egemen olmanın önündeki en büyük engel ortadan kalkar. Hal böyle olunca bir zamanlar Mitanniler'e bağılı Asur Krallığı da serbest kalmış olur. Bu da bölge de yeni bir gücün ortaya çıkmasına neden olur.

Hem Hititler hem de Mısırlı firavunlar, Suriye'de yayılmacı politikalarının sonucu olarak bölgeyi nüfuzları altına almaya çalışmışlardır. Bölgedeki yerel beyleri kendilerine bağlarlar ya da merkezden atanan valilerce yönetmeye başlarlar. Hititler bazen yerel kralların egemenliği korurken bazen de merkezden prensleri vali olarak atardı. Bunun yanı sıra Mısır ise bölgedeki yerel kralların erkek evlatlarını alır onları eğitir adeta Mısır geleneklerine göre yetiştirir ve sonra da bölgeye vali olarak gönderirdi. İki devletin amacı da bölgede sağlam bir otorite kurmaktır. Bunun sonucunda Suriye bir yandan Mısır'ın diğeri yandan Hititler'in

yoğun bir siyasi ve kültürel etkisi altında kalmıştır. Böylece Hitit ve Mısır'ın bölgedeki güçlerini kaybettiklerin de ve çekilmeye başladıklarında sonraki dönemlerde aynı yapıyı görmek yerindedir.

Güçlenen iki devlet, Suriye'de egemenlik mücadelesine girer. Kuzeyden Hitit kralları, güneyden ise firavunlar durmaksızın bölgeyi ele geçirmeye çalışmaktadır. Mısır'da Hitit'te Suriye'de bölgesel çıkarlarını korumak için yerel krallar ve beyler ile anlaşılır. Buna karşın güçlü olanın yanında olmak isteyen beyler, anlaşarak safını değiştirmek isteyecektir. Değişen saflar ve krallıklar, bölgede çatışmalara da adeta davet çıkarır. I. Şuppiluliuma'nın Suriye seferleri sonucu bütün kuzey Suriye'ye egemen olan Hititler'in II. Murşili döneminde, artan Mısır'ın hızlı harekâtları sonucu bölge de daha sert çatışmalar doğuracaktır. Firavun I. Seti ve II. Ramses'in Suriye ve Doğu Akdeniz limanlarına ardı ardına yaptığı akınlar, bölgedeki tansiyonu daha da yükseltmeye sebep olur. Öyle ki, devamlı Hitit tabi (vassal) kralların topraklarının yağmalanması ya da işgale uğraması adeta bardağı taşıran son damla olacaktır.

En sonunda iki süper gücün bölgedeki çatışmaları, büyük bir savaşa neden olacaktır. İki tarafın kendi birliklerinin yanı sıra müttefiklerinden ya da bağlı beylerden topladıkları kuvvetler ile tarihte görülen ilk çok uluslu savaş kayda geçer. Bu savaş aynı zamanda yerel beylerin ya da tabi (vassal) kralların da efendilerine ne kadar bağlı olduklarının da kanıtladığı savaş olacaktır. Kadeş kentinin etrafında gerçekleşen bu savaşta istihbaratın da ne kadar önemli olduğunun bir kere daha bize göstermektedir. Yanlış alınan istihbaratın savaşa nasıl bir etki edeceği görülmektedir. Kadeş Savaşı (MÖ 1274), adeta inatlaşan ve asla çıkarlarından taviz vermeyen iki devletin savaşı olmuştur. Yalnız bu savaş sonuçsuz kalmayacaktır. Gelişen olaylar ışığında iki büyük gücün ortak payda da birleşmeleri gerekir. İki tarafın antlaşmaya razı olmasındaki en büyük sebep ise Asur Krallığı'nın Fırat Irmağı'nın doğu yakasını ele geçirmiş olması ve bölgedeki yerel kralların varlığını tehdit etmeye başlamış olmasıydı. İki devletin aralarında devam eden sınır çatışmalarının bir yere varamayacağı çok bellidir.

Bu durumda karşılıklı güven ve barış ortamı yaratmak her iki devletin bölgedeki varlığını güvence altına aldıklarını kabul eden antlaşmaya imza atıyorlar. Bu antlaşma tarihteki ilk uluslararası eşitlik ilkesine dayalı barış antlaşmasıdır.

Kadeş Antlaşması (MÖ 1259) iki devletin her ne koşulda olunursa olunsun birbirlerine sadık olacaklarının sözü olmuştur. İki devlette karşılıklı Suriye'deki yerel ve tabi (vassal) krallıkların da toprak bütünlüklerine saygı göstereceklerdir. Bölgede barış ve güven ortamının bozulmaması için ellerinden ne geliyorsa yapacaklarının sözünü tanrıların huzurunda verirler. Böylece Suriye'deki egemenlik savaşı güney sahasının Mısır'ın elinde kalmasıyla, kuzeyin ise Hititler'e bağlanmasıyla son bulur. Şunu dersek hiç yanlış olmaz; Suriye'deki pasta eşit bir şekilde paylaşılır.

Öyle anlaşıyor ki, bölgede sağlanacak barış, iki büyük gücün isteğine bağlıdır. Ortak çıkarlar olduğu takdir de bölgedeki büyük güçlerin geri çeviremeyeceği hiçbir antlaşma olamaz.

Hitit ve Mısır Devletleri'nin zaman içerisinde güçten düşmesi, Suriye'de yeni bölgesel güçleri doğuracaktır. Bu yeni bölgesel güçlerde devamlı kendi aralarında mücadeleye girişecekleri gibi zaman zamanda büyük devletler ile aynı ittifakta yer alacaklar. Aynı gelişmeler MÖ I. Binyılda da yaşanacaktır. Hititler'in tarih sahnesinden çekilmesi ve Mısır'ın sadece elinde Filistin (Kenan Ülkesi) kaldığı dönemde Anadolu ve Suriye'de çok fazla yerel idareler oluşmuştur. Bu sefer de Asur Krallığı'nın genişlemesi başlayacaktır. Bu çekişmeler farklı tarihler de değişen devletlerle sürüp gider. Fakat her dönemde Suriye ve çevresinin sürekli başka devletler tarafından denetlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Zaman içerisinde II. Babil Krallığı, Persler, Selevkoslar, Romalılar (Doğu Roma'da dâhil) ve Selçuklu ve Osmanlılar bölgeye egemen olmuşlardır.

20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olan Suriye-Filistin-İrak coğrafyası batılı sömürgeci güçlerin hedefinde olur. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu coğrafyadan çekilince Fransa ve Britanya tarafından ele geçirilir ve buralarda kukla devletler kurulur. Bu kukla devletler aynı M.Ö. II. Binyılda olduğu gibi egemen gücün (Fransa, Britanya) çıkarlarına hizmet edecek adeta tampon bölgeler olacaklardır.

Bu siyasi ortamda bölgeye barışın gelmeyeceği meydandadır. Zamanında Hitit ile Mısır bölgenin barışı ve güvenliği için nasıl ortak bir zeminde buluştularsa günümüzde de aynı şekilde büyük güçlerin ortak bir zeminde buluşmasıyla barışın ve huzur gelebileceği ortadadır.

KAYNAKÇA

- Akkermans, Peter; Schwartz, Gleen (2003). *The Archaeology of Syria*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Akrep, Mehmet Yunus (2013). Emar Şehrinin Tarihi Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 8, 128-136.
- Akurgal, Ekrem (2005). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Albright, William F. (1944). A Prince of Taanach in the Fifteenth Century B.C., *B.A.S.O.R.* 94. 12-27.
- Alexander, M. Wayne; Violet, William (2015). Trade in Ancient Near East. *Journal of Management & Marketing Research*, Vol. 19, July, 1-10.
- Alfred, Cyril (1975). Egypt: The Amarna Period & The End of Eighteenth Dynasty. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H.* 2/2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alp, Sedat (2001). *Hititler'in Mektuplaşmaları*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Alp, Sedat (2000). *Hitit Çağında Anadolu*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Alpman, Adil (1981). Hurriler. *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14/25, 283-313.
- Altman, Amnon (2004). *The Historical Prologue of the Hittite Vassal Treaties: An Inquiry into the Concepts of Hittite Interstate Law*. Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press.
- Andre-Salvini, Beatrice (2006). *Babil*. (Çev.: Ela Uluatam), Ankara: Dost Kitabevi.
- Archi, Alfonso (2015). *Ebla & Its Archives, Texts, History & Society*. Berlin: De Gruyter.
- Astour, Michael C. (1965). New Evidence on the Last Days of Ugarit. *American Journal of Archaeology*, 69, 253-8.
- Bard, Kathryn A. (2000). The Emergence of the Egyptian State (3200-2686 BC). (Ed.: Ian Shaw), *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford: Oxford University Press.
- Bauer, Susan Wise (2015). *Antik Dünya Tarihi İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına Kadar*. (Çev. Mehmet Moralı), İstanbul: Alfa Yayınları.

- Beal, Richard H. (2011). Hittite Anatolia: A Political History. (Ed.: Sharon Steadman, R.; John Gregory McMahon). *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (10.000-323 B.C.)*, New York: Oxford University Press.
- Beal, Richard H. (1992). *The Organization of the Hittite Military*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Beckman, Gary (2007). From Hattusa to Carchemish: Latest on Hittite History. (Ed. Mark W. Chavalas), Claremont: Regina Books.
- Beckman, Gary (1996). *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Bietak, Manfred (1996). *Avaris: The Capital of the Hyksos*. London: British Museum Press.
- Bourriau, Janine (2000). The Second Intermediate Period. (Ed.: Ian Shaw), *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford: Oxford University Press.
- Bunson, Margeret R. (2012). *Encyclopedia of Ancient Egypt*. New York: Facts on File.
- Brandau, Birgit; Schickert, Hartmut (2015). *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*. (Çev. Nazife Mertoğlu), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Breasted, James H. (1916). *Ancient Times: A History of the Early World*. Boston: Ginn & Company.
- Breasted, James H. (1908). *A History of Ancient Egypt*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Breasted, James H. (1906). *Ancient Records of Egypt*. Chicago: University of Chicago Press.
- Breasted, James H. (1903). *Battle of Kadesh*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brewer, Douglas J; Teeter, Emily (2011). *Mısır ve Mısırlılar*. (Çev. Nihal Uzan), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Bryan, Besty M. (2000). The 18th Dynasty Before the Amarna Period (c.1550-1352 BC). (Ed.: Ian Shaw), *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford: Oxford University Press.
- Bryce, Trevor (2014). *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*. Oxford: Oxford University Press.
- Bryce, Trevor (2009). *The Peoples & Places of Ancient Western Asia*. New York: Routledge.
- Bryce, Trevor (2006). The Eternal Treaty From The Hittite Perspective. *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan*, 6, 1-11.

- Bryce, Trevor (2005). *The Kingdom of the Hittites*. New York: Oxford University Press.
- Bryce, Trevor (2003). *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: Royal Correspondance of Late Bronze Age*. London: Routledge.
- Bryce, Trevor (1981). Hattusili I & the Problems of the Royal Succesion in the Hittite Kingdom. *Anatolian Studies* 31, 9-17.
- Bülbül, Cemil (2010). Amurru Göçleri ve Amurruların Eski Ön Asya Tarihindeki Roller. *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt XXIX/48*, 29-49.
- Callender, Gae (2000). The Middle Kingdom Renaissance (c. 2055-1650 B.C.). (Ed.: Ian Shaw), *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford: Oxford University Press.
- Cancik-Kirschbaum, Eva (2004). *Asurlular*. (Çev. Aslı Yarbaş), İzmir: İlya Yayınları.
- Cavendish, Marshall (2011). *Ancient Egypt & the Near East*. New York: Cavendish Corporation.
- Ceram, C.W. (1994). Tanrıların Vatanı Anadolu. (Çev. Esat Nermi Erendor), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ceram, C.W. (1956). *The Secrets of the Hittites*. New York: Alfred Knopf.
- Chrissanthos, Stefan G. (2008). *Warfare in the Ancient World: From the Bronze Age to the Fall of Rome*. Westport: Praeger Publish.
- Christensen, Wendy (2009). *Empire of Ancient Egypt*. New York: Chelsea Press.
- Clayton, Peter (1994). *Chronicles of the Pharaoh*. London: Thames & Hudson.
- Cline, Eric H. (2014). *1177 B.C. The Year Civilization Collapsed*. New Jersey: Princeton University Press.
- Cline, Eric H; O'Connor, David B. (2012). *Ramesses III The Life and Time of Egypt's Last Hero*. Michigan: University of Michigan Press.
- Cline, Eric H; O'Connor, David B. (1998). *Amenhotep III: Perspective on His Reign*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Cline, Eric H. (1995). Egyptian & Near Eastern Imports at Late Bronze Mycenae. (Ed.: W. Vivan Davies; Louise Schofield). *Egypt, the Aegean & the Levant*. British Museum Press.

- D'alfonso, Lorenzo (2001). Further Studies on the Ini-Tešub Sealing. (Ed.: Joost Hazenbos; Catherine Mittermayer, Mirko Novák, Claudia E. Suter). *Altorientalische Forschungen*. Vol. 28. Berlin: de Gruyter.
- Darnell, John Coleman; Manassa, Colleen (2007). *Tutankhamun's Armies: Battle & Conquest During Ancient Egypt's Last Eighteenth Dynasty*. John Wiley & Sons.
- De Pietri, Marco (2014). Relationship Between Egypt & Karkemish During 2nd Millenium BC: A Brief Overview. *Cultural & Material Contacts in the Ancient Near East. Movements of People, Objects and Ideas*. 9-15. Torino: ApiceLibri
- Del Monte, G.F.; Tischler, J. (1978). *Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte*. Wiesbaden.
- Demirel, Serkan (2012). Hitit Devleti'nin Kuzey Komşusu Pala Halkı ve Bu Halkın Hititlerle Olan İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S. 33, Ağustos. 231-236.
- Develi, Özgür (2009). *Troya'dan Kudüs'e Rodos'tan Kartaca'ya Antik Çağ'da Kuşatmalar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Dickinson, Oliver (1994). *The Aegean Bronze Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dijk, Jacobus van (2000). The Amarna Period and the Later Kingdom. (Ed.: Ian Shaw), *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford: Oxford University Press.
- Dijk, Jacobus van (1996) Horemheb & The Struggle for the Throne of Tutankhamun. *Bulletin of the Australian Centre for Egyptology* 7. 29-42.
- Drews, Robert (2014). *Tunç Çağı'nın Sonu*. (Çev. Tolga Ersoy, Gürkan Ergin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Drower, Margeret S. (1971). Syria: c. 1550-1400 B.C., (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H. 2/1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fagan, Brian F.; Scarre, Chris (2016). *Ancient Civilizations*. New York: Routledge.
- Foulkner, R. O. (1975). Egypt: From Inception of the Nineteenth Dynasty to the Death of Ramesses III, (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H. 2/2*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Friedman, Renee (2011). Hierakonpolis. (Ed.: Emily Teeter) *Before The Pyramids*. Chicago: Oriental Institute Museum Publication.
- Gadd, C.J. (1975). Babylonia c. 2120-1800. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H.* 1/2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gadd, C.J. (1975). Hammurabi & The End of His Dynasty. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H.* 2/1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gagarin, Michael; Fantham, Elaine (2010). *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece & Rome*. Oxford: Oxford University Press.
- Gardiner, Alan (1975). *The Kadesh Inscriptions of Ramesses II*. Oxford: Oxford University Press.
- Garstang, J.; Gurney, O.R. (1959). *The Geography of the Hittites*. London: British Institute of Archaeology at Ankara.
- Gates, Charles (2011). *Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East & Egypt, Greece & Rome*. New York: Routledge.
- Gerz, Hermann (2011). Foreign Contact of the Hittites. (Ed.: Hermann Gerz; Dirk Paul Mielke) *Insight Into Hittite History & Archaeology*. Leuven: Peeters Publish.
- Gurney, Robert Oliver (2001). *Hititler*. (Çev. Pınar Arpaçay), Ankara: Dost Kitabevi.
- Gurney, Robert Oliver (1973). Anatolia c. 1750-1600 B.C. (Ed.: Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H.* 2/1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gurney, Robert Oliver (1973). Anatolia c. 1600-1380 B.C. (Ed.: Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H.* 2/1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gülen, Nurdoğan K (2010). *Anadolu'nun Bin Tanrılı Kralı Suppiluliuma*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Güterbock, Hans G. (1956). The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son Mursili II. *Journal of Cuneiform Studies*, 10. 75-130.
- Goetze, Albrecht (1975). Hittites & Syria. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H.* 2/2. Cambridge: Cambridge University Press.

- Goetze, Albrecht (1975). *Anatolia From Shuppiluliumash to the Egyptian War of Muwattalish*. (Ed.: Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L Hammond; E. Sollberger), *C.A.H.* 2/2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goetze, Albrecht (1975). *The Struggle For the Donination of Syria (1400-1300 B.C.)*. (Ed.: Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L Hammond; E. Sollberger), *C.A.H.* 2/2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goetze, Albrecht (1940). *Kizzuwatna & The Problem of Hittite Geography*. New Haven: Yale University Press.
- Gonen, Rivka (1984) Urban Canaan in the Late Bronze Period. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 253. The American Schools of Oriental Research. 61-73.
- Grandet, Pierre (2005). Kadeş'teki Büyük Savaş. *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 133. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Grayson, Albert Kirk (1976). *Assyrian Royal Inscriptions, Vol. I*. Wiesbaden.
- Grimal, Nicolas (1994). *A History of the Ancient Egypt*. Oxford: Blackwell Publish.
- Hayes, William C. (1973). *Egypt: From the Death of Ammenemes III to Sequenenre II*. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H.* 2/1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hayes, William C. (1973). *Internal Affairs From Tuthmosis I to the Death of Amenophis III*. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H.* 2/1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hayes, William C. (1971). *The Middle Kingdom in Egypt*. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H.* 1/2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hawkins, John David (2009). Arzawa Letters in the Recent Perspective, *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan*, 14. 73-83.
- Hawkins, John David (1980). Karkamis. (Ed.: Erich Ebeling). *Reallexikon der Assyriologie*, Vol. 5/6. Berlin: de Gruyter.
- Healy, Mark (2000). *Armies of the Pharaoh*. Osprey Publish.

- Healy, Mark (2000). *The Warrior Pharaoh – Ramses II and the Battle of Qadesh*, Osprey Publish.
- Healy, Mark; McBride, Angus (1992). *New Kingdom Egypt*. (Ed.: Martin Windrow). Osprey Publish.
- Healy, Mark; McBride, Angus (1991). *The Ancient Assyrians*. Oxford: Osprey Publish
- Hoffner, Harry A. (2009). *Letters from the Hittite Kingdom*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Hornung, Erik (2004). *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- James, Alan (2000). *Egypt & Her Vessels*. (Ed.: Raymond Cohen; Raymond Westbrook). *Amarna Diplomacy: The Beginning of International Relations*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- James, T.G.H. (1973). *Egypt: From the Expulsion of the Hyksos to Amenophis I*. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H. 2/1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karağuz, Güngör (2002). *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kınal, Füzulan (1987). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kınal, Füzulan (1967). Yamhad Krallığı. *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/8, 196-211.
- Kınal, Füzulan (1963). Ugarit Krallarının Tarihi. *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/14, 1-15.
- Kitchen, Kenneth A. (1973). *The Third Intermediate in Egypt*. Warminster: Aris and Phillips Ltd.
- Kitchen, Kenneth A. (1962). *Suppiluliuma & The Amarna Pharaohs*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Klengel, Horst (2011). History of the Hittites. (Ed.: Hermann Gerz; Dirk Paul Mielke) *Insight Into Hittite History & Archaeology*. Leuven: Peeters Publish.
- Klengel, Horst (2002). *Hattuschili und Ramses*. Mainz am Rhein: Verlag Philip.

- Klengel, Horst (1999). *Geschichte Des Hethitischen Reiches*. Leiden: Brill.
- Klengel, Horst (1992). *Syria 3000 to 300 B.C.-A Handbook of Political History*. Berlin: Akademie Verlag.
- Köroğlu, Kemalettin (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuhrt, Amelie (2013). *Eski Çağ'da Yakındoğu*. (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kupper, J.P. (1973). Northern Mesopotamia & Syria. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H. 2/1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lackenbacher, Sylie (1982) Nouveaux Documents D'Ugarit - Une Lettre Royale. *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale*, 76, 141-156.
- Lemche, Niels Peter (1995). The History of Ancient Syria and Palestine: An Overview. (Ed.: Jack Sasson). *Civilizations of the Ancient Near East I*. 1195-1218.
- Lewy, Hildegard (1971). Anatolia in the Old Assyrian Period. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H. 1/2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Læssøe, Jørgen (1963). *People of Ancient Assyria: Their Inscriptions & Correspondance*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Liverani, Mario (2014). *Ancient Near East*. New York: Routledge.
- Liverani, Mario (2001). *International Relations in the Ancient Near East: 1690-1100 B.C.* New York: Palgrave.
- Macqueen, James G. (1986). *The Hittites & Their Contemporaries in Asia Minor*. Brighton: Thames & Hudson.
- Maisels, Charles Keith (2001). *Early Civilizations of the Old World*. New York: Routledge.
- Malbrant-Labat, Florence (1991). Letters. (Ed.: Pierre Bordreuil,). *Ras Shamra-Ougarit*, 7, Paris, 27-64.
- Malek, Jaromir (2000). The Old Kingdom. (Ed.: Ian Shaw), *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford: Oxford University Press.

- Manuelian, Peter Der (2006). The End of the Reing & the Accession of Amenhotep II. (Ed.: Eric H. Cline; David O'Connor), *Thutmose III: New Biography*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Matić, Uroš (2015). Review of Rise of the Hyksos: Egypt and the Levant from the Middle Kingdom to the Early Second Intermediate Period. *Archäologische Informationen* 39, 317-321.
- Matthäus, Hartmut (2006). Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri. (Der. Ünsal Yalçın, Rainer Slotta), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, İzmir: Ege Yayınları.
- Matthews, Roger (2011). Preclassical Archaeology of Anatolia. (Ed. Sharon Steadman, R.; John Gregory McMahon). *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (10.000-323 B.C.)*, New York: Oxford University Press.
- McMahon, Gregory (1989). The History of the Hittites. *Biblical Archaeologist*, June/September. 62-77.
- Mee, Christopher (1998). Anatolia & The Aegean in the Late Bronze Age. (Ed.: Eric H. Cline; David H. Cline), *Aegaeum*, XVIII; 137-149.
- Melchert, H. Craig (2003). *The Luwians*. Leiden: Brill.
- Mellart, James (1971). Anatolia c.2300–1750 B.C. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H. 1/2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Michel, Cecile (2011). The Karum on the Plateau. . (Ed.: Sharon Steadman, R.; John Gregory McMahon). *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (10.000-323 B.C.)*, New York: Oxford University Press.
- Mignus, P.A. (2006). MÖ. 2. Binyılda Assur ve Akdeniz'e Açılan Yol. (Der. Ünsal Yalçın, Rainer Slotta), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, İzmir: Ege Yayınları.
- Moran, William L. (1992). *The Amarna Letters*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Mourad, Anna Latifa (2015). *Rise of the Hyksos: Egypt and the Levant from the Middle Kingdom to the early Second Intermediate Period*. Oxford: Archaeopress.
- Muhammad, M. Abdul Kader (1959). The Administration of Syro-Palestine during the New Kingdom. *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*, No: 56. 105-137.

- Murnane, William J. (1990) *The Road to Kadesh*. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago.
- Nardo, Don (2006). *Ancient Mesopotamia*. Greenhaven Press.
- Nougayrol, Jean (1956). *Le Palais D'Ugarit: Textes Accadiens Des Archives Sud, IV*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Nougayrol, Jean; Laroche, Emmanuel; Virolleaud, Charles; Schaeffer, Claude (1968). *Ugaritica, V*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Oren, Eliezer D. (1997). The Kingdom of Sharuhem & the Hyksos Kingdom. (Ed.: Eliezer D. Oren), *The Hyksos: New Historical & Archaeological Perspectives*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Özdoğan, Mehmet (2011). Eastern Thrace: The Contact Zone Between Anatolia & the Balkans. (Ed.: Sharon Steadman, R.; John Gregory McMahon). *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (10.000-323 B.C.)*, New York: Oxford University Press.
- Özgüç, Nimet (1968). Acemhöyük Kazıları. *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi X*, 1-28.
- Özgüç, Tahsin (2005). *Kültepe-Kaniş/Neşa*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özgüç, Tahsin (1963). An Assyrian Trading Outpost. *Scientific American* 208, 97-102.
- Özgüç, Tahsin (1956). Anitta Hançeri. *Belleten*, XIX/77, 29-33.
- Özkan, Süleyman (2007). Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu - Mısır İlişkileri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/1, 77-116.
- Podany, Amanda H. (2010). *Brotherhood of Kings – How International Relations Shaped the Ancient Near East*. New York: Oxford University Press.
- Redford, Donald (2006). The Northern Wars of Thutmose III. ((Ed.: Eric H. Cline; David O'Connor), *Thutmose III: New Biography*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Redford, Donald (2003). *The Wars in Syria & Palestine of Thutmose III*. Leiden: Brill.
- Redford, Donald (2001). *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. C. II. Oxford: Oxford University Press.
- Redford, Donald (1992). *Egypt, Canaan & Israel in Ancient Times*. Princeton: Princeton University Press.

- Redford, Donald (1987). *Akhenaten Heretic King*. Princeton: Princeton University Press.
- Redford, Donald (1973). New Light on the Asiatic Campaigning of Horemheb. *B.E.S.O.R. October, No. 211*, The American School of Oriental Research. 36-49.
- Roux, Georges (1993). *Ancient Iraq*. London: Penguin Books.
- Petrie, Flinders (1898). *Syria & Egypt*. London: Methuen & Co.
- Pfloh, Emanuel (2016). *Syria-Palestian in the Late Bronze Age: An Anthropology of Politics & Power*. New York: Routledge
- Pritchard, James B. (1969). *Ancient Near Eastern Text Relating to the Old Testament*. Princeton: Princeton University Press.
- Sasson, Jack (1995). *Civilizations of the Ancient Near East*. Charles Scribner's Sons.
- Säve-Söderbergh, Torgny (1951). The Hyksos Rule in Egypt. *Journal of Ancient Archaeology* 37, 53-71.
- Schulmen, Alan R. (1979). Diplomatie Marriage in the Egyptian New Kingdom. *Journal of Near Eastern Studies*, 38/3, University Chicago Press. 177-193.
- Shaw, Ian (2000). Egypt & the Outside World. (Ed.: Ian Shaw), *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford: Oxford University Press.
- Siedmayer, Stephen (2000). The First Intermediate Period. (Ed.: Ian Shaw), *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford: Oxford University Press.
- Singer, Itamar (2011). *The Calm Before Storm*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Singer, Itamar (1999). A Political History of Ugarit. (Ed.: Wilfred Watson,; Nicolas Wyatt,). *Handbook of Ugaritic Studies*, Leiden: Brill Academic Publish.
- Singer, Itamar (1998). From Hattuša to Tarhuntašša: Some Thoughts on Muwatalli's Reign. 3. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum, Eylül, 1996, 535-541.
- Singer, Itamar (1991). The Land of Amurru & the Land of Amurru in the Šaušgamuwa Treaty. *Iraq*, Vol. 53. British Institute for the Study of Iraq, 69-74.
- Sir Gavaz, Özlem (2017). Kadeş ve Barış. *Yazılıkaya: Çorum Haber Dergisi Sanat Eki*, Eylül 123, 6-7.
- Sir Gavaz, Özlem (2015). Medeniyetler Savaşı: Mısır ve Hitit. *Popüler Bilim Dergisi*, 238, 19-25.

- Sir Gavaz, Özlem (2007). Hitit İmparatorluğu'nun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası. 38. International Congress of Asian and North African Studies, Ankara, 2819-2837.
- Smith, W. Stevenson (1971). The Old Kingdom in Egypt & The Beginning of the First Intermediate Period. (Ed: I.E.S. Edwards; C.J. Gadd; N.G.L. Hammond; E. Sollberger), *C.A.H. 1/2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sommer, Ferdinand (1947). *Hethiter & Hethitisch*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Spalinger, Anthony J. (2005). *War in Ancient Egypt*. Oxford: Blackwell Publish.
- Spalinger, Anthony J. (1979). Egyptian - Hittites Relations at the Close of the Amarna Period & Some Notes on Hittite Military Strategy in North Syria. *Bulletin of the Egyptological Seminar 1*, 55-89.
- Steindorff, George; Seele, Keith C. (1942). *When Egypt Ruled The East*. Chicago: University of Chicago Press.
- Suriano, Matthew J. (2013). Historical Geography of the Ancient Levant. (Ed.: Margeret L. Steiner; Ann E. Killebrew). *The Oxford Handbook of the Archeology of the Levant*. Oxford: Oxford University Press.
- Taş, İlknur (2007). Hitit Kralı IV.Tudhaliya'nın Suriye Politikası. 38. International Congress of Asian and North African Studies, Ankara, 3029-3038.
- Taş, İlknur (2007). M.Ö.13.Yüzyılda Hitit Kralı IV.Tudhaliya'nın Uygulamaya Koyduğu Ticari Ambargo. 38. International Congress of Asian and North African Studies, Ankara, 3015-3027.
- Taşdöner, Kevser (2012). Eski Çağ'da Anadolu'nun Siyasi & Demografik Yapısını Değiştiren Kitlel Göçler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 10/13. 85-103.
- Taylor, John (2000). The Third Intermediate Period. (Ed.: Ian Shaw), *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford: Oxford University Press.
- Tyldesley, Joyce (2006). *Chronicle of the Queens of Egypt*. London: Thames & Hudson.
- Ünal, Ahmet (2006). Eski Çağlar'da Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 15-44.
- Ünal, Ahmet (2002). *Hititler Devrinde Anadolu. C. I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Yadin, Yigael (1963). *Art of Warfare in Biblical Lands, C. I.* New York: McGraw-Hill.
- Yakubovich, Ilya (2011). Luwian & the Luwians. . (Ed.: Sharon Steadman, R.; John Gregory McMahon). *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (10.000-323 B.C.)*, New York: Oxford University Press.
- Yıldırım, Ercüment (2012) M.Ö. II. Binyılda Paylaşılamayan Topraklar: Kuzey Suriye. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 5\8, 1385-1406.
- Yiğit, Turgut (2006). Eski Hitit Krallığı'nın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Politikası, *XV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara.
- Yiğit, Turgut (2005). Hurriler'e İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 38, 55-69.
- Yiğit, Turgut (1995). Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde Isuwa Bölgesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28, 233-251.
- Yon, Marguerite (2006) *The City of Ugarit at Ras Shamra*. Indiana: Eisenbrauns.
- Van De Mieroop (2007). *Eastern Mediterranean in the Age of Ramesses II*. Oxford: Blackwell Publish.
- Van De Mieroop, Marc (2006) *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*. (Çev. Sinem Gül), Ankara: Dost Kitabevi.
- Van De Mieroop, Marc (2004). *King Hammurabi of Babylon*. Oxford: Blackwell.
- Von Dassow, Eva (2004). Canaanite in Cuneiform, *Journal of the American Oriental Society*, 124, 641-671.
- Waddell, W.G. (1940). *Manetho*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wilhelm, Gernot (1989). *Hurrians*. Warminster: Aris & Philips Ltd.
- Wilkinson, Toby (2010). *The Rise & Fall of Ancient Egypt*. New York: Random House Publish.
- Woolley, Leonard (1953). *A Forgotten Kingdom*. London: Penguin Books.
- Zorn, Jeffrey (1991). LU.PA-MA-HA-A In EA 162:74 & The Role The MHR In Egypt & Ugarit. *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 50, No. 2, The University of Chicago Press. 129-138.

Antik Kaynaklar:

EA. El Amarna. The Amarna Letters, No: 9.

-----, No: 15.

-----, No: 16.

-----, No: 17.

-----, No: 24.

-----, No: 75.

CTH. Catalogue des Textes Hittites, 92.

-----, 105.

-----, 171.

KBo. Keilschrifttexte aus Boghazkoi, XIV, 12.

KBo. -----, XXVIII, 105a,

KBo. -----, XXXVIII, 105b

Kitab-ı Mukaddes, Krallar, VII, 6-7.

-----, Samuel, I, 26.

-----, Samuel, II, 11.

-----, Tarih, I, 17.

-----, Tekvin, XV, 19-21.

-----, Tekvin, 23.

-----, Yeşu, III, 10.

KUB. Keilschrifturkunden aus Boghazköi, XXXIV, 1.

-----, XIX, 20.

RSL. Ras Shamra, Louvre. Numara: 1.

RS. Ras Shamra, 17.159.

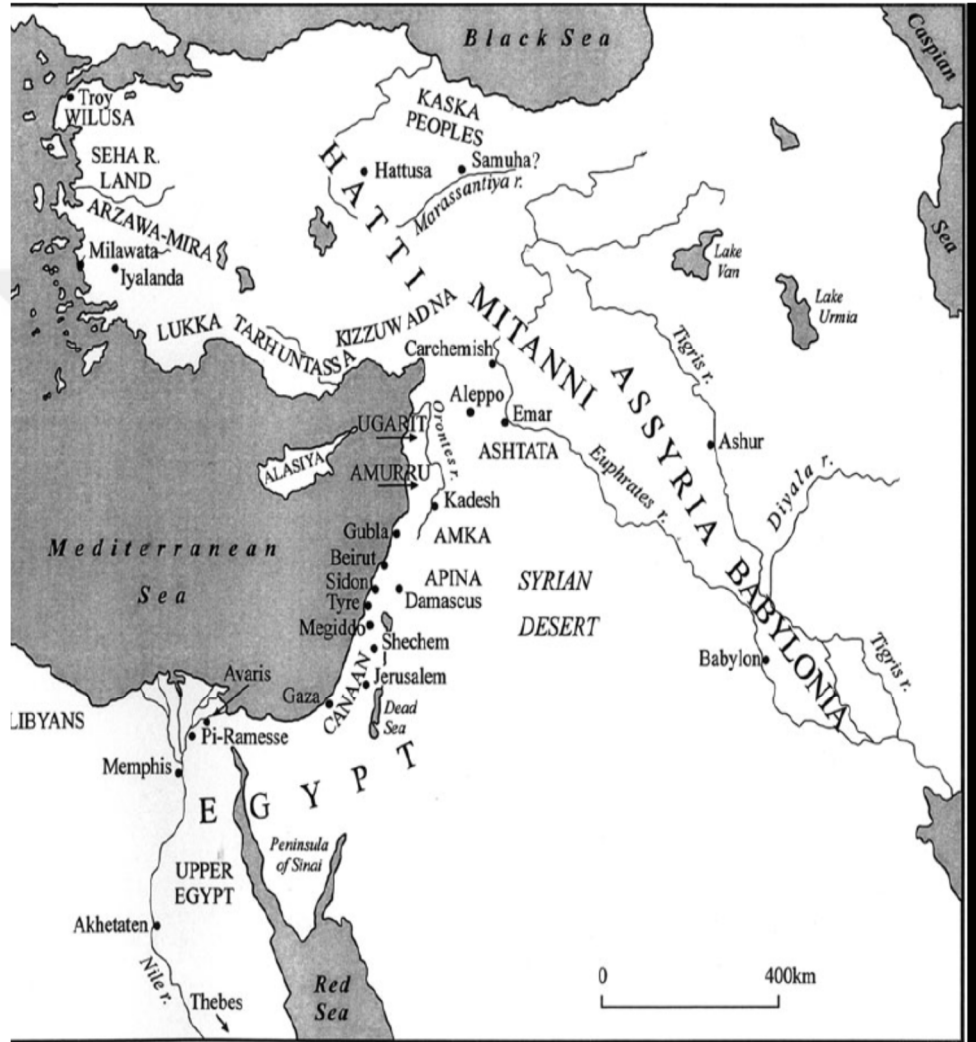
-----, 18.147.

-----, 34.136.

-----, 34.165.

EKLER

LEVHA 1

Harita 1: II. Binyılda Doğu Akdeniz Dünyası

LEVHA 2

Harita 2: Orta ve Geç Tunç Çağı'nda Suriye ve Filistin coğrafyası³⁰⁴

³⁰⁴ Jana Mynarova, *Language of Amarna: Language of Diplomacy*, 2007, s. 43.

LEVHA 3

Harita 3: M.Ö. II. Binyılda Mezopotamya ve Suriye³⁰⁵

³⁰⁵ <https://www.ancient.eu/image/588/map-of-mesopotamia-2000-1600-bc/>

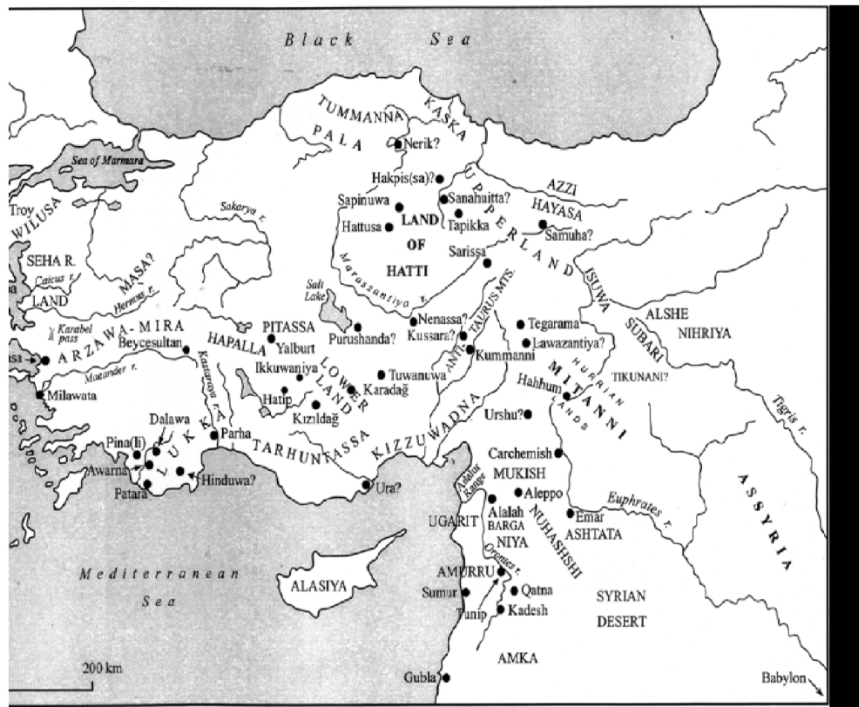
LEVHA 4

Harita 4: Asur Ticaret Kolonileri döneminde kullanılan ticari güzergâhlar³⁰⁶

³⁰⁶ Trevor Bryce, *Kingdom of the Hittes*, Oxford University Press, 2005, s. 22.

LEVHA 5

Harita5: Hititler Döneminde Anadolu ve Kuzey Suriye³⁰⁷

³⁰⁷ Trevor Bryce, *Kingdom of the Hittes*, Oxford University Press, 2005, s. 43.

LEVHA 6

Resim 1: Hattuşaş

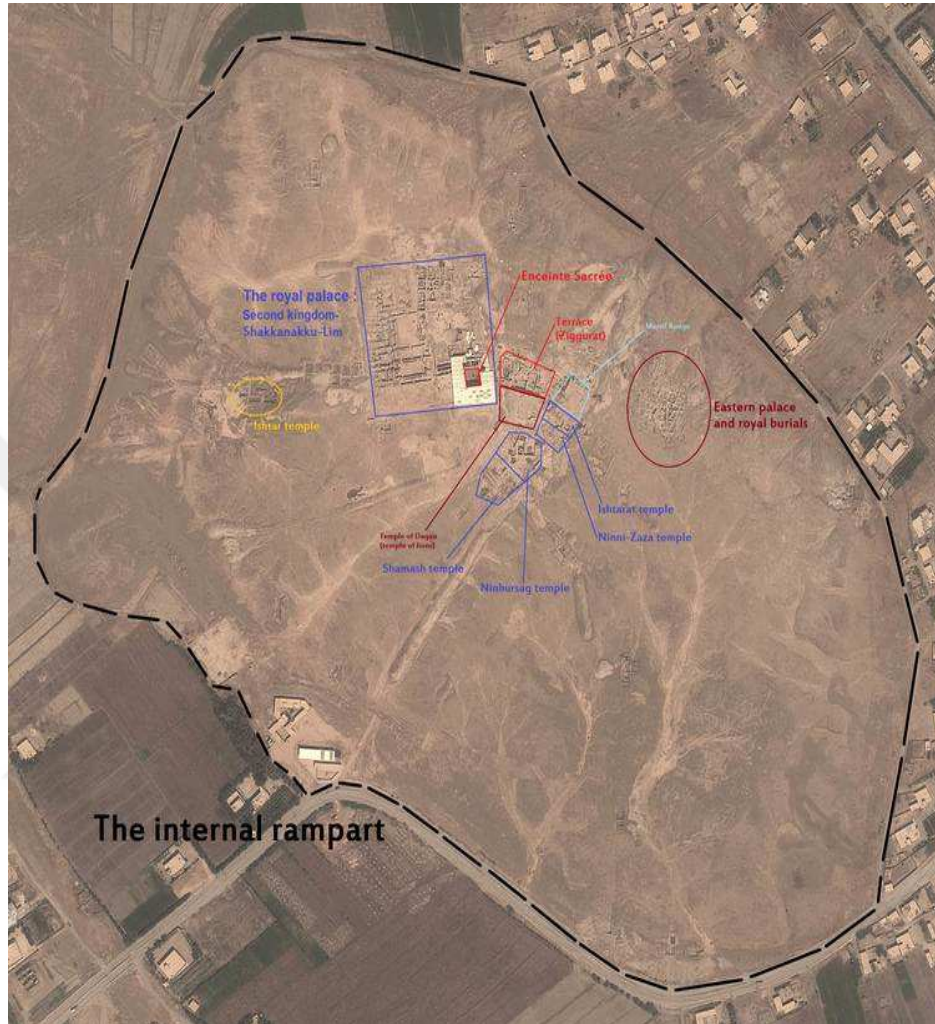
LEVHA 7

Resim 2: Ugarit (Ras Shamra) Güneyden Bakış³⁰⁸

³⁰⁸ Marguerite Yon, *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, 2004, s. 2

LEVHA 8

Resim 3: Mari (Tell El-Hariri)³⁰⁹

³⁰⁹ <https://www.ancient.eu/image/4416/labelled-map-of-mari-modern-day-tell-hariri-syria/>

LEVHA 9

Resim 4: Ebla (Tell Mardikh)³¹⁰

³¹⁰ <https://www.britannica.com/place/Ebla/media/1/177615/147396>

LEVHA 10

Resim 5: Megiddo Antik Kenti³¹¹

³¹¹ https://en.wiktionary.org/wiki/Mount_Megiddo#/media/File:Tel_megido.JPG

Resim 6: Byblos (Gubla)³¹²

³¹² <https://365daysoflebanon.com/2016/06/28/the-lady-of-gubla/>

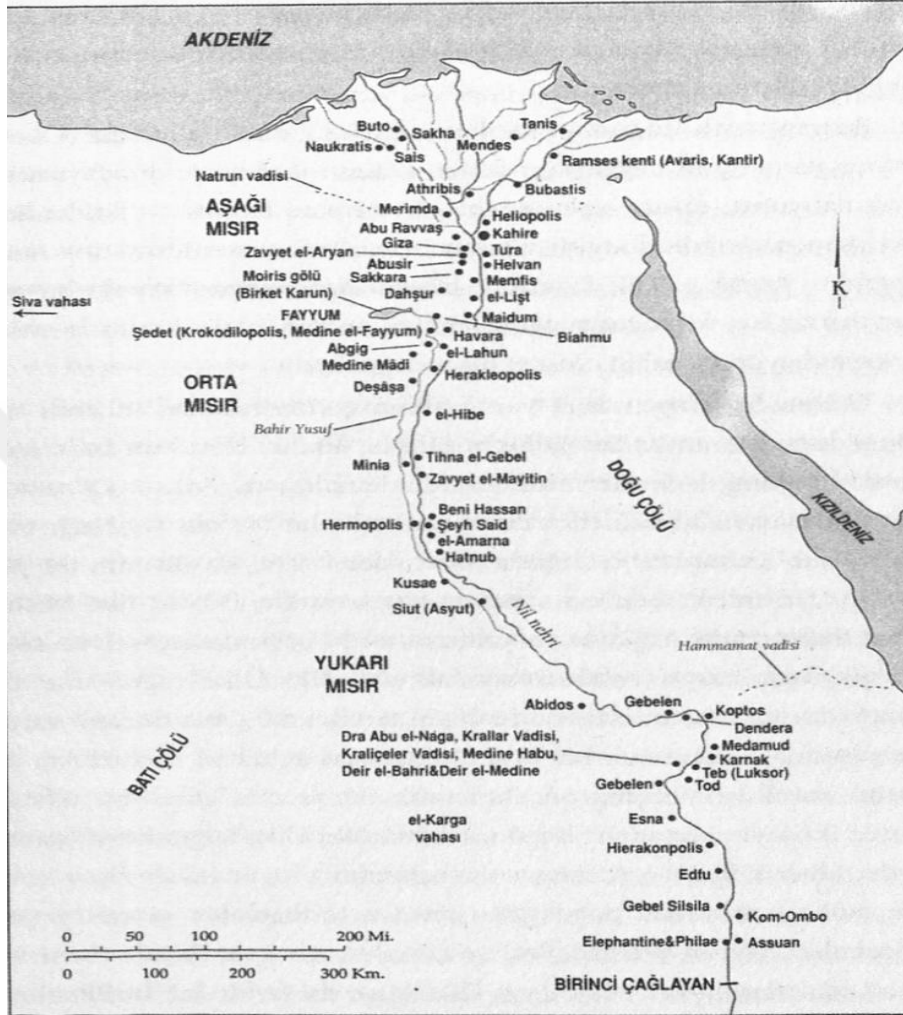
LEVHA 12

Harita 7: Mitanni ve Çevresi³¹³

³¹³ <https://wiki--travel.com/img/map-of-ancient-egypt-1500-bc-30.html>

LEVHA 13

Harita 8: Antik Mısır

Harita 9: Orta Krallık Dönemi Mısır ve çevresi³¹⁴

³¹⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Middle_Kingdom_of_Egypt

LEVHA 15

Resim: 7: II. Amenemhet (Metropolitan Sanat Müzesi)

LEVHA 16

Harita 10: Yeni Krallık Dönemi Mısır³¹⁵

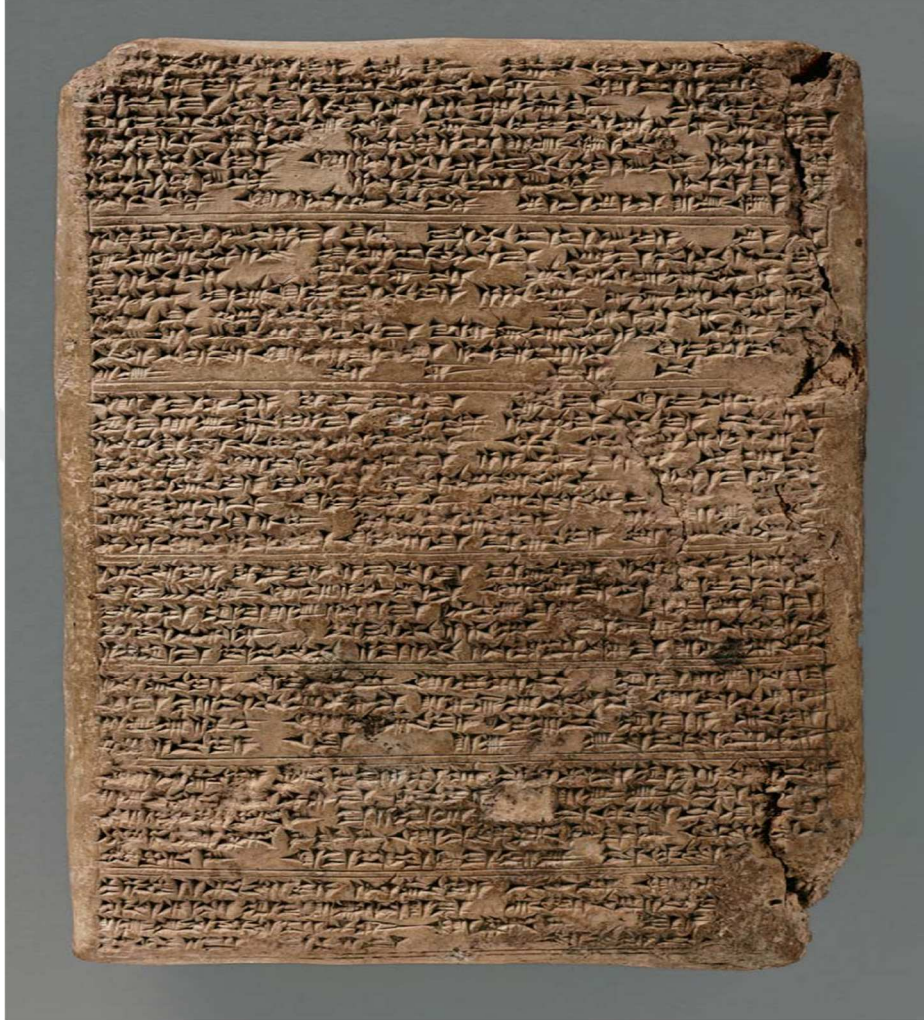
³¹⁵ <https://izzystarsblog.wordpress.com/2017/02/22/history-of-a-nation-the-new-kingdom/>

LEVHA 18

Resim 8: III. Thutmose Kenanlı mahkûmlar (Karnak Tapınağı)

LEVHA 19

Resim 9: Mitanni Kralı Tuşratta'nın Firavun IV. Amenhotep'e gönderdiği mektup

(EA 19)

Resim 10: III. Amenhotep (Luxor Müzesi)

LEVHA 21

Resim 11: IV. Amenhotep (Akhenaton)

(Mısır Ulusal Müzesi)

LEVHA 22

Resim 12: Tell El-Amarna (Akhetaten)³¹⁷

³¹⁷ http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/central_city/index.shtml

LEVHA 23

Resim 13: Amurru Kralı Aziru'nun IV. Amenhotep'e gönderdiği mektup
(EA 161)

Resim 14: Firavun Tutankhamon ve Kraliçe Ankhesenamen

(Mısır Ulusal Müzesi)

LEVHA 25

Resim 15: Hitit Kralı II. Murşili tarafından anlatılan Mısır Kraliçesi'nin I. Şuppiluliuma'ya gönderilen mektubun yer aldığı tablet

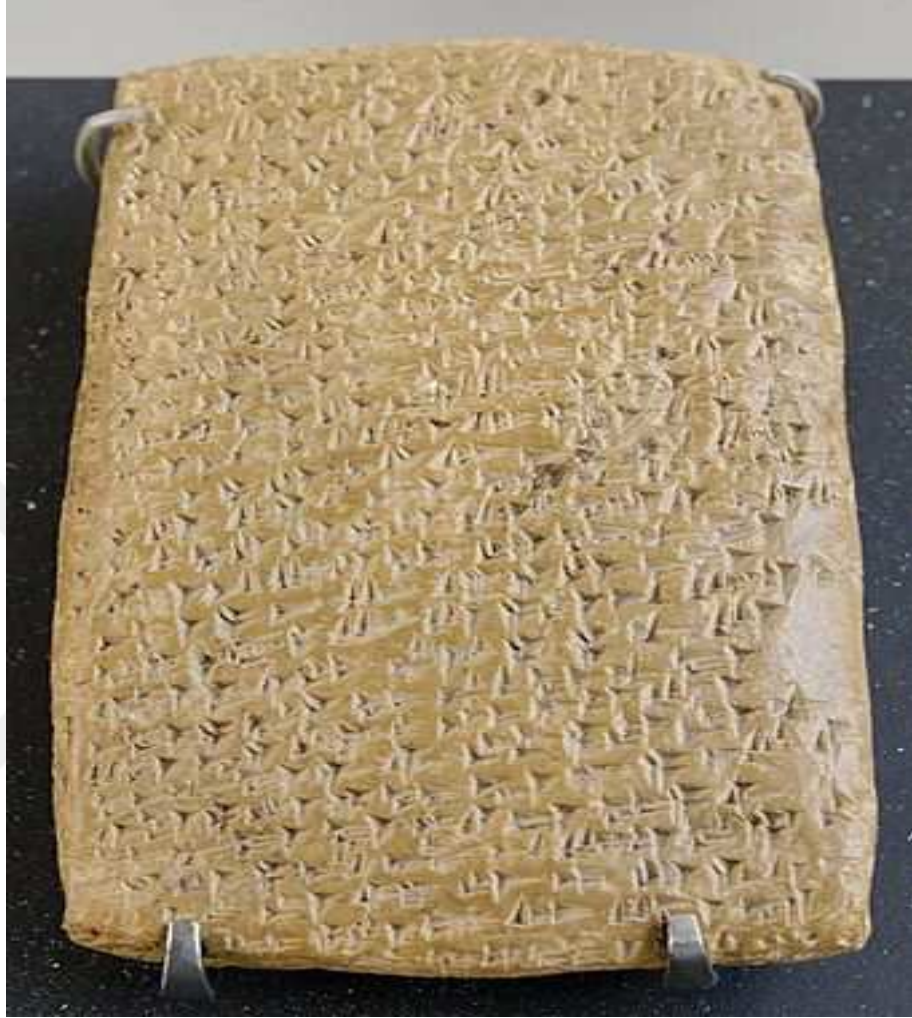
(KBo V 6 - İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Resim 16: II. Murşili'nin Ugarit'te Bulunmuş Mührü

(Şam Ulusal Müzesi)

LEVHA 27

Resim 17: Gubla Valisi Rid-Addi'nin Mektubu (EA 362)

LEVHA 28

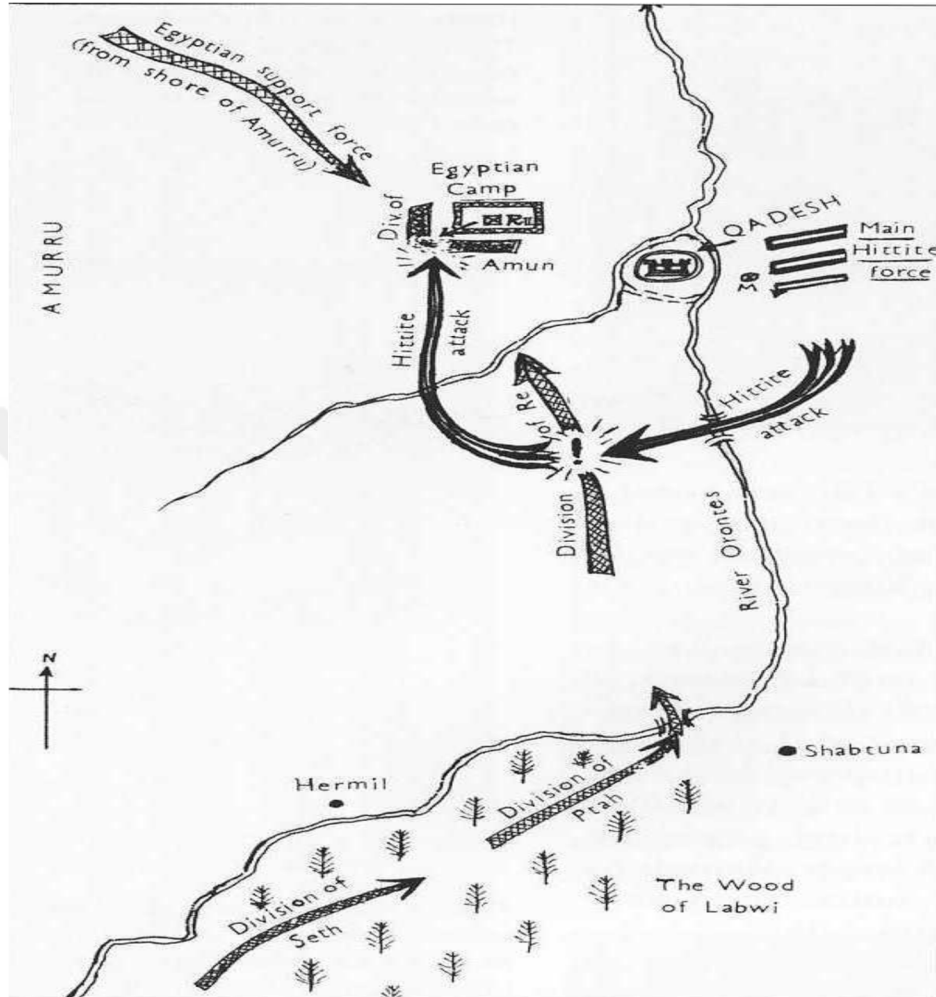
Resim 18: Firavun I. Seti'nin Suriye Sefer (Karnak Tapınağı'nın kuzey avlusu)

LEVHA 29

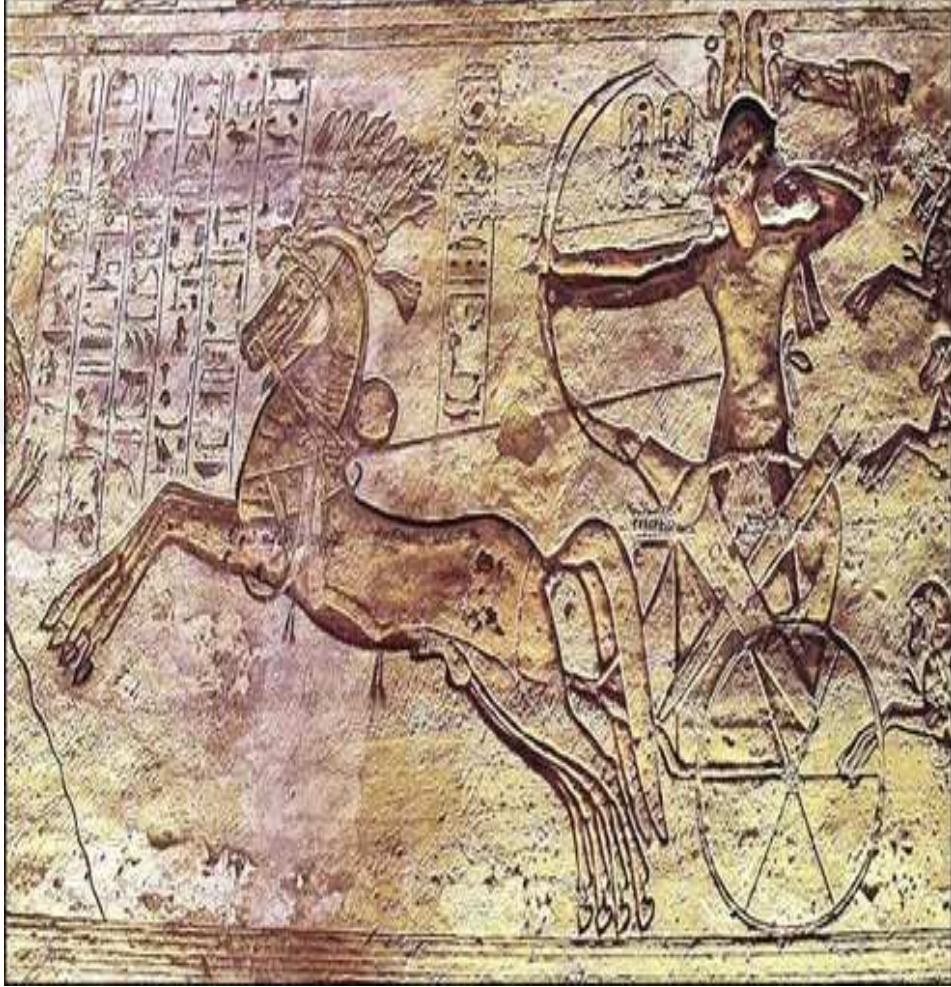
Resim 19: I. Seti Kadeş Kentine saldırırken (Karnak Tapınağı)

LEVHA 30

Harita 9: Kadeş Savaşı'nın Seyri³¹⁸

³¹⁸ Trevor Bryce & Adam Hook, *Hittite Warrior*, Osprey Publish, s. 18.

Resim 20: II. Ramses Kadeş'te ok atarken tasvir edilmekte (Karnak Tapınağı)

LEVHA 32

Resim 21: Kadeş Barış Antlaşması (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

LEVHA 33

Resim 22: II. Ramses ile Hitit Prensesi'nin evliliği (Abu Simbel Tapınağı'nın sol tarafı)

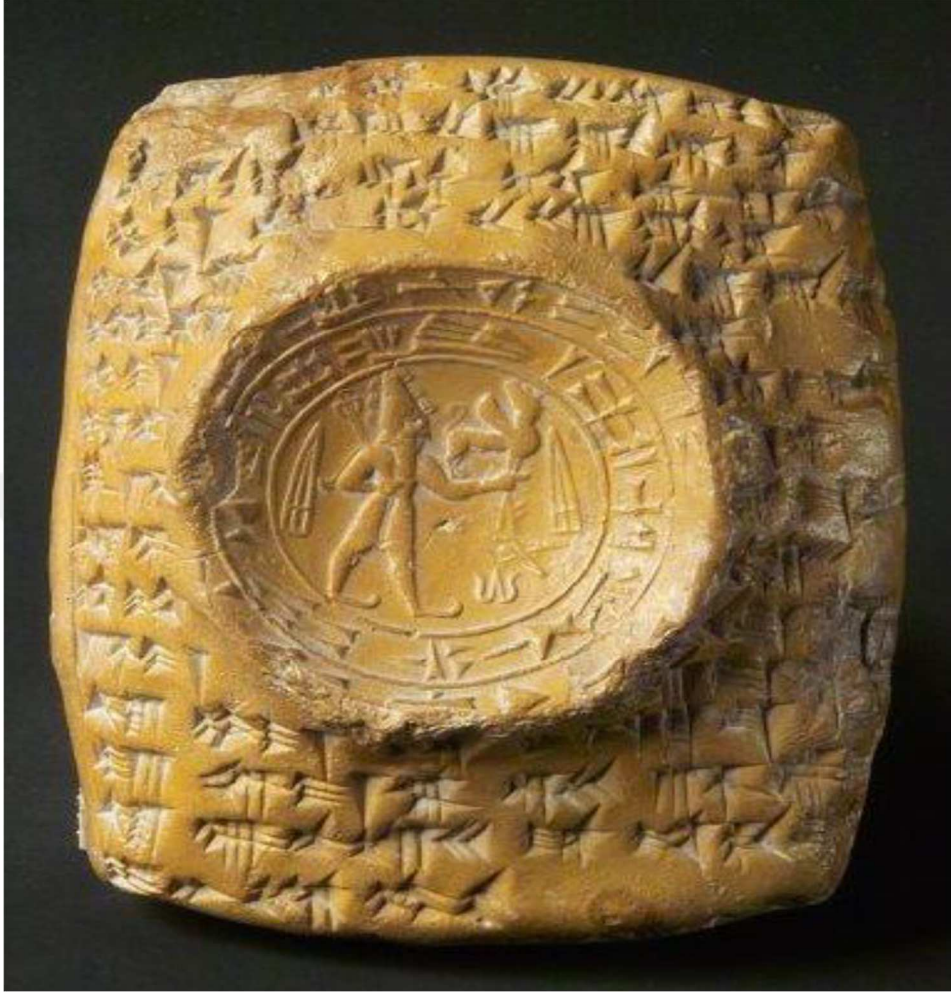

Resim 23: IV. Tudhaliya (Yazılıkaya)

LEVHA 35

Resim 24: III. Ramses'in Medinet Habu'daki Deniz Halkları istilasý üzerine Suriye'ye yaptýđý seferlerin tasfiri

Resim 25: Karkamış Valisi İni-Teşup'un Ugarit Kralı'na gönderdiği mektup ve mührü

(Şam Ulusal Müzesi)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : AKPINAR, Mertkan
 Uyruğu : T.C.
 Doğum Tarihi ve Yeri : 20/01/1990 Adapazarı/Sakarya
 Telefon :
 Faks :
 E-mail : universiteli1001@gmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2019
Lisans	Balıkesir Üniversitesi	2014
Lise	Hacı Mehmet Ali ve Hacı Kadri Yılmaz	2007

İş Deneyimi

<i>Yıl</i>	<i>Yer</i>	<i>Görev</i>
.....		

Yabancı Dil

İngilizce, 65.00
 Fransızca, 32.65

Yayınlar

.....